

КИЇВСЬКА ПРАВОСЛАВНА БОГОСЛОВСЬКА АКАДЕМІЯ

БОГОСЛОВСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра богослів'я та філософії

Ця кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису
містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів інших авторів
мають покликання на відповідне джерело

(підпис автора)

ПРОТ.БЛУСЯК ЯРОСЛАВ МИХАЙЛОВИЧ

Магістерська робота

**«Царювання пророка Давида в контексті сучасних екзегетичних й
археологічних біблійних досліджень»**

зі спеціальності 041 – богослів'я

галузі знань 04 – богослів'я

Науковий керівник:
Протоієрей Сергій Колот,
кандидат богословських
наук, доцент кафедри
богослів'я та філології
КПБА

(підпис)

«До захисту допущено»

Завідувач кафедри богослів'я та філософії КПБА

« ___ » _____ 20__ р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	1
РОЗДІЛ 1. АНАЛІЗ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	5
1.1. Джерела.....	5
1.2. Використана література.....	7
РОЗДІЛ 2. ІЗРАЇЛЬСЬКЕ ЦАРСТВО ПЕРЕД ВОЦАРІННЯМ ДАВИДА.....	10
2.1. Монархічний устрій ізраїльського народу та характер правління першого царя Саула.....	10
2.2. Походження Давида та перемога над Голіафом.....	14
2.3. Початок військової кар'єри Давида, ворожнеча з царем Саулом.....	24
РОЗДІЛ 3. ДАВИД – ЦАР ІЗРАЇЛЮ.....	38
3.1. Початок царювання і перший період правління царя Давида.....	38
3.2. Завоювання Єрусалиму та переможні війни Давида з филистимлянами та іншими народами.....	49
3.3. Розбудова та укріплення Ізраїльської держави, принципи монархічного устрою царства Давида.....	63
РОЗДІЛ 4. ОСТАННІЙ ПЕРІОД ПРАВЛІННЯ ЦАРЯ-ПРОРОКА ДАВИДА ТА ЙОГО ІСТОРИЧНА ДОСТОВІРНІСТЬ.....	74
4.1. Повстання проти Давида як спокутування його за гріх.....	74
4.2. Кінець царювання й воцаріння сина Соломона.....	87
4.3. Достовірність історичності царя Давида в джерелах небіблійного походження.....	95
ВИСНОВКИ.....	107
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	111
ДОДАТОК № 1.....	118

ВСТУП

Серед усіх відомих політичних діячів, про котрих розповідають книги Священного Писання Старого Завіту, найбільш відомим є цар ізраїльського народу Давид. Він був не тільки успішним політичним діячем, який керувався завжди Законом Божим, але й виконував Завіт ізраїльського народу з Господом, готуючи все людство до пришествя Сина Божого Господа Ісуса Христа. Найголовнішим є те, що Давид показав себе як ідеальний правитель, поєднавши властивості мудрого державного лідера й монарха, пророка Божого, котрий написав із натхнення Святого Духа Псалми, що є взірцями ідеальної поезії та пророчого Божественного Одкровення.

Давид є ідеальним державним правителем не тільки періоду старозавітного людства, він найкращий взірець для наслідування сучасної влади в будь-якій її формі. Адже Давид непохитно вірив у Бога й намагався виконувати Його волю, незважаючи на те, що зазнав багато переслідувань від ворогів. Господь завжди його охороняв через благочестивість та особисту віру пророка. Навіть тоді коли Давид чинив важкі гріхи, Бог прощав йому їх через покаяння, а за це правитель іще більше любив і був вірний Богові. Саме тому цікавість до постаті царя й пророка Давида є актуальною не тільки в православної біблійній науці, але й серед бібліїстів, істориків і сходознавців будь-якого дослідницького напрямку. Здійснення такого дослідження потребує і сучасна українська православна богословська та біблійна науки.

Актуальність дослідження теми магістерської роботи обумовлена відсутністю в українській православної бібліїстиці достатньої кількості відповідних наукових досліджень життя Давида як царя ізраїльського народу й богопокликаного пророка. Проведення такого біблійного герменевтичного дослідження також викликано значним розвитком біблійної археології, на основі чого за останні десятиліття зроблені значні наукові відкриття, котрі доводять і підтверджують біблійні події й факти

періоду старозавітної історії правління царя-пророка Давида. Відкриті археологічні факти підтверджують реальність діяльності царя Давида та його внесок у розбудову Ізраїльського царства, проте оминають їх підтвердження книгами Священного Писання. І якщо зустрічаються подібні поєднання та пояснення, наукові висновки суперечать викладенню Біблії.

Отже, дана магістерська робота ґрунтується на поєднанні історичних фактів сучасної біблійної археології, аналізу відповідних наукових поглядів з метою їх підтвердження чи спростування з текстами канонічних книг Старого Завіту, котрі розповідають про царя Давида та період його правління ізраїльським народом над дванадцятьма колінами Ізраїлю.

Об'єктом дослідження магістерської роботи є постать царя й пророка Давида в контексті історичного та месіанського значення його особи для священної біблійної історії Старого й Нового Завітів.

Предмет дослідження магістерської роботи складає епоха правління царя Давида, його індивідуальне значення в розбудові Ізраїльського царства та месіанський праобраз Давида в старозавітній біблійній історії на основі книг Священного Писання, античних джерел й археологічних відкриттів.

Мета і завдання дослідження магістерської роботи. Метою дослідження магістерської роботи є аналіз періоду історії царювання Давида за текстами книг Священного Писання Старого Завіту й інших джерел, які доводять історичну достовірність даних біблійних подій, показуючи Біблію як істинну книгу Божественного Одкровення.

Для розкриття поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання в магістерській роботі**:

1. пояснити причини та умови формування в ізраїльському народі інституту монархічної влади;
2. показати, що цар Давид є богообраним монархом старозавітного Ізраїлю;

3. викласти хронологію його життя та царювання на основі сучасних досліджень;
4. довести, що завдяки реформам та ініціативі царя Давида Ізраїльське царство досягло значного культурного та політичного розквіту;
5. дослідити, що відкриття в сучасній біблійній археології підтверджують правдивість історичних подій, описаних у книгах Старого Завіту, щодо постаті царя-пророка Давида.

Методи дослідження, використані в дослідженні магістерської роботи. Тема дослідження даної магістерської роботи має біблійно-історичне та біблійно-екзегетичне спрямування. Через це необхідно було поєднати й проаналізувати спеціально вибрані джерела, котрі б об'єктивно відображали розкриття поставленої мети, що було досягнуто за допомогою системного підходу. Велику роль у проведенні дослідження відіграв аналітичний метод, за яким відбувалося аналізування підібраних джерел та верифікувалися різні дослідницькі версії щодо історичного часу правління царя ізраїльського Давида. Завдяки використанню синтетичного методу було досягнуто взаємодії біблійних історичних розповідей з артефактами сучасних археологічних знахідок і відкриттів. Для реконструкції історичного часу життя й правління царя Давида використовувався метод генетичний, котрий допоміг чітко визначити хронологічну періодизацію, культурний стан життя тогочасних народів Передньої Азії. При тлумаченні текстів Священного Писання, за допомогою даних біблійної археології та різних історично-екзегетичних досліджень у цій царині, використовувалися аксіологічний підхід та типологічний метод дослідження. Аксіологічний підхід показав ідеальні й негативні сторінки життя та правління царя-пророка Давида. Типологічний метод дослідження визначив роль особистості Давида в месіанській історії спасіння людства, викладеній у книгах Священного Писання Старого й Нового Завітів.

Наукова новизна дослідження магістерської роботи визначена тим, що вперше в православній біблійній та богословській науці проводиться

наукове вивчення періоду життя та діяльності царя-пророка Давида. Дане дослідження ґрунтується на тлумаченні історичних книг Священного Писання, котрі викладають цей період біблійної історії в поєднанні з іншими священними книгами Біблії, але найважливішим є взаємодія дослідницького процесу з найновішими археологічними відкриттями та критичними концепціями щодо історичної персоналізації царя Давида в біблійній християнській історіографії та історії античного Близького Сходу.

Теоретичне значення магістерської роботи обумовлене актуальністю вивчення даної теми, котра виводить православну біблійну герменевтику й екзегетику на сучасний світовий рівень біблійних досліджень, пов'язаних із археологією й орієнталістикою часів Старого й Нового Завітів. Хоча дане дослідження належить до герменевтичного спрямування, але за специфікою має міждисциплінарне значення, оскільки поєднує різні підходи й наукові теорії, щоб досягнути максимального розкриття вказаної теми.

Практичне значення магістерської роботи полягає в її великій інформаційній насиченості й аналізаторській теоретичній концептуальності, що в прикладному значенні необхідно використати для проведення інших наукових досліджень, котрі генетично пов'язані з даною тематикою й виявлені в магістерській роботі. Матеріал цієї роботи потрібно використовувати у всіх галузях біблійних дисциплін, навчальних предметів будь-якого рівня освіти, у катехетичній, просвітительській, місіонерській та соціальній діяльності Православної Церкви України.

Структура магістерської роботи складається із вступу, першого, другого, третього, четвертого розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, картографічного ДОДАТКУ № 1.

У вступі пояснюється науковий напрямок дослідження. У наступних чотирьох розділах викладений основний зміст теми дослідження, тому кожний розділ поділяється на підрозділи, котрі мають логічну систему розкриття даної тематики. Висновок містить викладені у формі

концептуальних положень досягнуті наукові результати. Список використаних джерел літератури має 93 позиції. У ДОДАТКУ № 1 є географічна карта політичного стану правління царя-пророка Давида.

РОЗДІЛ 1. АНАЛІЗ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1.1. Джерела

Життя пророка і царя Давида, історична епоха його правління, побут і культура тогочасного людства з його культурою, релігією та вірою описані у двох древніх літературних джерелах. Найпершим серед них є Біблія або книги Священного Писання Старого та Нового Завіту, а саме: Перша книга Царств, Друга книга Царств і Перша книга Параліпоменон. Частково про внутрішній настрій, духовний стан, психологію поведінки розповідає Псалтир або Книга Псалмів, серед яких перших 78 псалмів належать авторству Давида, решта надписані його іменем, тому їх автором він є умовно. Усі інші книги Священного Писання Старого та Нового Завіту вказують на Давида, передаючи його історичну роль у родоводі Ісуса Христа, месіанському та пророчому служінні.

У Біблії ім'я Давида згадано 800 разів, а 60 із них – у книгах Нового Завіту. Тому книги Священного Писання для християн є першим і найважливішим джерелом дослідження. У даній магістерській роботі використовувалося два видання Біблії українською мовою. Найпершим із них є Біблія в перекладі митрополита Іларіона (Огієнка) (1882-1972) [1]. Цінність цього біблійного видання в даному дослідженні полягає в тому, що переклад книг Старого Завіту в ньому зроблений із древньоєврейського масоретського тексту, котрий максимально точно відтворює етнічну специфіку староеврейської культури часів життя царя-пророка Давида. Хоча цей переклад був опублікований у 1962 році і на даний час через розвиток біблійної старозавітної текстології застарів, однак зберігає свою важливість. Він детально передає текстологію назв, імен і топоніми географії життя царя Давида та Ізраїльського царства X-IX ст. до Р.Х.

Другим біблійним виданням є Біблія в перекладі почесного святійшого патріарха Філарета (Денисенка), котра вперше вийшла друком у 2004 році [2]. З цього часу декілька разів перевидавалася, так як стиль перекладу повинен відповідати сучасній літературній мові, православній богословській термінології. Джерелом цього перекладу було Синодальне видання Біблії російською мовою в 1876 році, котре на той час містило всі досягнення в галузі біблійної текстології. Хоча з цієї причини Біблія, перекладена патріархом Філаретом, є недосконалою, але вона найкраще відображає характер православного погляду на біблійні дослідження життя царя-пророка Давида.

На третьому місці з використаних джерел знаходиться твір «Юдейські древності» або «Юдейські старожитності» Йосифа Флавія (37-100 рр. по Р.Х.). Він не був сучасником життя царя Давида, як автори історичних книг Старого Завіту, котрі є прямими свідками життя царя-пророка чи писали про Давида на основі сучасних йому наративних текстів, про що йдеться в магістерській роботі. Йосиф Флавій написав цей твір під впливом римської та грецької історіографії, тому він показав ізраїльський народ як такий, що також має славне й героїчне минуле. Але «Юдейські старожитності» створені з метою переконати читача, що ізраїльський народ є частиною Римської імперії, оскільки римляни підкорили євреїв у 70 р. після Р.Х. З погляду волі Божої народ ізраїльський мусить змиритися й працювати на розквіт Римської імперії, бо її культурна спадщина перемагає, а тому є вищою й досконалішою.

Проте Йосифа Флавія не можна звинуватити в колабораціонізмі. Він показує минуле ізраїльського народу як таке, що має відродитися, тільки для цього ще не настав час. І опис про політичну історію Ізраїлю є дуже деталізованим і розгорнутим, особливо це стосується епохи правління царя Давида, котрій Флавій присвячує 6-7-8 книги. Узагалі твір «Юдейські старожитності» має 20 розділів, з 1 по 11 розділ розповідь відбувається паралельно до книг Старого Завіту. Тому в магістерській роботі використовувався весь цей твір, який виданий у двох томах російською

мовою [3, 4], так як україномовний переклад цього тексту з грецької мови відсутній.

Усі дослідники-історики та орієнталісти з Близького Сходу визнають цей твір найбільш історично об'єктивним, бо розповіді біблійних книг Старого Завіту та Йосифа Флавія підтверджуються знахідками світової археології та науковими концепціями вчених.

1.2. Використана література

Використану літературу магістерської роботи, вибрану для написання даної теми, можна поділити на такі частини:

1. дослідження, котрі прямо відповідають указаній темі, тобто в назві своїй містять вказівку, що дана праця присвячена вивченню життя і діяльності царя-пророка Давида чи іншим постатям, які близькі до його часу;
2. дослідження з вказаного періоду біблійної та світової історії;
3. дослідження загального характеру, котрі містять матеріал з біблійної археології чи подають тлумачення книг Священного Писання Старого Завіту;
4. наукові публікації, пов'язані з особистістю царя-пророка Давида.

Сучасних нових досліджень монографічного значення з історії Давида як ізраїльського царя та біблійного пророка дуже мало. Хронологічно першою такою працею є книга професора-бібліїста, історика Я.О. Богородського (1841-1920) «Єврейські царі», видана в 1884 році [8]. Відповідно через дату видання вона є застарілою, але цікавою. Автор у ній подає великий на той час матеріал й аналіз біблійної історії через особистість Давида. Схожий стиль викладу мають невеликі брошурні видання Л.І. Денисова «Життя св. царя Давида, творця псалмів» 1915 р. видання [25], а також К.І. Фоменка «Замітка про гріб царя Давида» 1898 р. [78], де автор розглядає археологію поховання Давида в аспекті його царського правління. Важливість цих робіт хоча і є практичною, але на даний час менш актуальною, оскільки новіші видання є більш сучасними. І до таких джерел слід віднести таких авторів та їх напрацювання: ієром.

Варлаама (Горохова) «Історико-археологічний контекст часу правління древньоізраїльського царя Давида. – Християнське читання, 2011» [11], Є. Григор'єва «Цар Давид і все смирення його. – 2001» [22], О.П. Єфремова «Давид із Вифлеєму: біблійна історія. – 2008» [28], І.А.Журавльова «Давид. – Православна енциклопедія, 2006» [29], Є.Н. Качан «Уроки Старого Завіту: Авраам, Мойсей, Давид. – 2019» [33]. Вказані дослідження для даної роботи мають беззаперечну наукову цінність, вони по-різному відтворюють погляд на біблійну історію. Але їх спільним недоліком є мала науково-бібліографічна джерельна база, часто індивідуальні погляди не підтвержені відповідним посиланням на джерела, винятково обмежене використання археологічних відкриттів.

У даному переліку літератури є посилання на дослідження Ф. Фаррара «Соломон, Його життя і час. – 2005» [77], як допоміжне видання, у якому автор, викладаючи про Соломона, сина Давида, говорить про останній період правління його батька, що є дуже цікавим як у біографічному аспекті, так і в біблійно-історичному значенні. Проблема цієї праці – це давність її видання (з 1900 р.). Наближеними до дослідження Ф. Фаррара є робота прот. Л. Гріліхеса (у співавторстві) «Цар Соломон. – 1998» [23] та П. Люкимсона «Цар Соломон. – 2012» [40]. Ці видання є сучасними, але стиль написання публіцистичний, художній, з елементами розповідного енциклопедичного стилю.

Найсучаснішою за всіма вимогами наукового дослідження є робота російського професора-сходознавця І.Р. Тантлевського «Цар Давид і його епоха в Біблії та історії. – 2016» [70], у якій автор порівнює біблійні джерела із сучасними археологічними артефактами та відкриттями, доводить не тільки історичність царя Давида, а й доповнює біблійну історію царювання Давида поглядами сучасної науки. Ця праця є настільки науково інформативною, що поетапно відтворює все життя Давида від дитинства та смерті й поховання на горі Сіон. Усі свої твердження автор підтверджує посиланнями на джерела – Біблію й археологічні знахідки. Але противником такого підходу є бібліїст А. Десницький, котрий деякі

твердження Тантлевського вважає дещо упередженими з точки зору біблійної історії. Утім, аналогів робіт до праці І. Тантлевського поки що не існує.

Характеризуючи другу частину літератури, слід вказати, що ці роботи є також досить суперечливим щодо викладення історії царювання Давида. Існують відмінності в датуванні часу його життя, суб'єктивність власних думок авторів і навіть деякі помилки в історичності осіб, сучасників Давида. Та зміст цих робіт допоміг змістовно відтворити історію життя й діяльності царя Давида. До цієї групи літератури відносяться праці таких авторів: Д.А. Аккерман [5], Ем. Анаті [6], П. Бошан [10], М. Догерті, М. Хеск'ю, Ф. Джестайс, Р. Райс [15], Д. Дрейн [27], Є.С. Жигаєв та В.І. Петухов [30], Т. Кахіл [32], В. Келлер [34], І.П. Липовський [37], М. Нот [50], Е. Ренан [61], М.І. Рижський [62], В.А. Сафронов і Н.А. Ніколаєва [63], І.Р. Тантлевський [69], Дж. Фрезер [79], Х. Херцог і М. Гішон [80], Ю. Циркін [82], І.Ш. Шифман [83], Е. Шульц [84].

Третю частину літератури складають власне праці з тлумачення книг Священного Писання, біблійних текстів, у котрих розповідається про царя і пророка Давида. До цієї групи входять праці наступних авторів: Л.А. Беляєв і М.Я. Мерперт [7, 46], І.Я. Богоявленський [9], Н. Васіліадіс [12], Д.І. Веденський [13, 14], архієп. Вен'ямін (Пушкар) [16], С. Воробйов [18], Д. Вудвард [19], Г. Галлей [20], А.А. Горохов [21], Г.С. Дебольський [24], В.Д. Деопік [26], С. Воробйов [31], Г.М. Ключарев [35], Т.А. Коп'яткевич [36], проф. А.П. Лопухін [38, 39, 75, 76], А. Мазар [41, 42], прот. А. Мень [43, 44, 45], А. Миролубов [47], І.Ц. Миронович [48], М. Муретов [49], Р. Нудельман [51], А.А. Олесницький [52, 53], В.В. Чубрик [54], М. Пальмов [55], Ф.Я. Покровський [56], М. Поснов [57, 58], В. Протопопов [59], Дж. Райт [60], А. Свідеркувна [63], прот. Р. Снігірьов [65], М.А. Скобелєв [66], прот. М. Стелецький [67], Є. Павличев [68], С.А. Терновський [71, 72], Г.І. Тітов [73, 74], Дж. Хедінг [81], Дж. Шульц [85], М.Штейнберг [86], В. Екземплярський [87], П. Юнгеро [88].

Четверту групу літературних посилань складають публікації з енциклопедій та статті із сайтів [17, 89, 90, 92, 93].

Список використаної літератури відповідає темі дослідження й може бути використаним як бібліографічний показник у майбутніх біблійних екзегетичних чи біблійних історичних наукових розвідках.

РОЗДІЛ 2. ІЗРАЇЛЬСЬКЕ ЦАРСТВО ПЕРЕД ВОЦАРІННЯМ ДАВИДА

2.1. Монархічний устрій ізраїльського народу та характер правління першого царя Саула

У другій половині XI ст. до Р.Х. в ізраїльтян змінюється соціально-політична структура життя: на чолі боговибраного народу в Обітованій землі стає цар. Ізраїльські племена із союзного об'єднання дванадцяти колін трансформуються в класичну тогочасну державу з монархічним устроєм.

У книгах Священного Писання Старого Завіту простежується різне ставлення до царя й царської влади, але сама по собі ідея монархічного устрою не засуджується. З одного боку, царська влада визнається як політична необхідність, з огляду на боротьбу із зовнішніми ворогами, котрі з'явилися в епоху суддів, бо це єдиний та правильний спосіб захистити себе від знищення ворогами. Але з іншого – ідеалом залишається вільний союз колін, побудований на теократії, тобто на підпорядкуванні всіх волі Божій, яка виражається через пророків [44, с. 235]. Цей другий підхід визначає негативне ставлення до царської влади, яке в Біблії є найбільш поширеним. Про це говорить народу Ізраїльському пророк Самуїл перед обранням першого царя Саула: «І сказав Господь Самуїлу: послухай голосу народу в усьому, що вони говорять тобі; бо не тебе вони відкинули, але відкинули Мене, щоб Я не царював над ними; як вони чинили з того дня, у який Я вивів їх з Єгипту, і до сьогодні, залишали Мене і служили іншим богам, так чинять вони з тобою; отже, послухай

голосу їх; тільки представ їм і оголоси їм права царя, який буде царювати над ними...» (1 Цар. 8: 1-22).

Таким чином, прийняття монархічного устрою прирівнюється тут до гріха ідолопоклонства. Права царя, які оголосив пророк, цілком відповідають законам, що існували на Стародавньому Сході. Хоча цар буде судити народ і очолювати його під час війни з ворогами, він накладе на Ізраїль тяжкий тягар поборів і гноблення. Тому є всі підстави вважати, що пророк Самуїл дійсно був противником нового порядку й погодився помазати царя з важкістю, лише поступаючись народу. Світська монархія була зрадою духу Синайського законодавства й завіту віри з Богом, який ставив за основу правопорядку тільки Закон Божий [57, с. 13-14].

Важливим також були геополітичні умови в географічному просторі Палестини, котрі сприяли зміцненню монархічного устрою для ізраїльських племен. Великі держави й культури Передньої Азії перебували в занепаді, Вавилон й Ассирія переживали період внутрішнього розбрату, їх території були атаковані нашествиям кочівників із Далекого Сходу, тому серйозної зовнішньої політики не проводили. Арамейські племена, котрі населяли Сирію, перебували в політичній роздробленості, поділяючись на міста-держави. Для них більш вигідним було грабування багатших на культуру сусідів, як, наприклад, Ассирія, Елам й Вавилон, ніж завоювання небагатих нецентралізованих єврейських племен [61, с. 302].

Єгипет і Хетське царство, воюючи між собою, настільки себе виснажили, що єгипетська монархія розпалася на дві держави – Верхній та Нижній Єгипет. Могутня держава войовничих хетів розпалася на дрібні держави, котрі утворили «народи моря», або її території перетворили на пустелю набіги кочівників, які мандрували з Азії до Європи [61, с. 303].

Єдиними супротивниками Ізраїлю в період XIII-X ст. були ханаанські народи, котрі населяли північні та прибережні регіони Палестини, вони в основному займалися торгівлею, та филистимляни – одна із народностей племен, відомих як «народи моря».

«Народи моря» – термін нової і новітньої історіографії, яким окреслюють низку племен, котрі наприкінці бронзової доби, у XIII-XII ст. до Р.Х., вдерлися до країн Малої Азії, східного узбережжя Середземного моря та Єгипту. Походження цих племен достеменно не відоме, тому існує багато гіпотез з цього приводу. Переселення народів моря було однією з найбільших міграцій давнини, що змінила обличчя стародавнього Близького Сходу й вплинула на всесвітню історію [6, с. 82].

Одним із найважливіших та найвідоміших народів моря були «пелесет» або «филистимляни». Назва народу «филистимляни» згадується в тексті Біблії 286 разів, а назва країни «Філістея» – 8 разів. Біблія називає филистимлян нащадками народу каслухів, що походять від Міцраїма (Бут. 10: 13-14); походження від Міцраїма пов'язує їх з Єгиптом. Міцраїм виступає як епонім Єгипту, через це деякі тлумачі Біблії пояснюють походження з Касіотіди – місцевості на схід від дельти Нілу навколо гори лат. «mons Casius», нині «Ras Kouroun». У тексті (Втор. 2: 23, Єр. 47: 4 і Ам. 9: 7) повідомляється, що филистимляни прийшли в Ханаан з острова або прибережної країни Кафтору. Більшість тлумачів ототожнювали Кафтору з Критом; проте існують версії, які ототожнюють Кафтору з Кіпром або з Малою Азією; кафторіти розглядаються або як синонім филистимлян, або як народ-предок [6, с. 83].

На європейське походження филистимлян вказує і їх етнонім, бо топонім «Палестина», єврейською «Пелешет», походить від грецького слова «Палістіні» чи «Фалістіні», що значить «земля филистимлян». Під час завоювання Обітованої землі филистимляни вже були в Палестині, правда, у малочисельній групі, але народ ізраїльський так і не зміг їх витіснити. Вони проживали в містах-державках, які згадуються в Біблії: Газа, Азот, Ашкелон, Геф і Екрон із землі Авві (Нав. 13: 2-3, Суд. 3: 3) [6, с. 84].

Будучи морським народом і поклоняючись морському божеству Дагонові, филистимляни не надто цікавилися колонізацією внутрішніх, далеких від моря земель Ханаану. Проте, історичні книги Біблії

розповідають про великі битви ізраїльського народу з ними по всій Палестині (Суд. 10: 7; 1 Цар. 4: 7-8; 2 Цар. 5: 17).

Період Суддів ізраїльських і перших царів описано як час кровопролитних воєн двох народів. Філістимляни були здатні виставити велике й добре оснащене військо, у тому числі важкоозброєну піхоту й бойові колісниці (1 Цар. 13: 5, 29: 2, 31: 3). Богатир Самсон прославився як народний герой боговибраного народу в цій боротьбі й загинув в Газі в полоні (Суд. 16: 25-31). У кінці періоду Суддів могутність філістимлян досягла апогею, їх завоювання поширилися вглиб настільки, що тільки гори Юдиного і Єфремова коліна залишалися у владі євреїв (Суд. 14-15). Спроба звільнення від них за первосвященника Ілії не вдалася, і навіть священний Ковчег Завіту був захоплений філістимлянами як трофей; згодом філістимляни вимушено (1 Цар. 5: 1-6: 18) повернули Ковчег Завіту [16, с. 224-225].

Для опору філістимлянам єврейські племена консолідувалися під керівництвом вождя-пророка Самуїла. Йому вдалося згуртувати пригноблений народ, який найбільше страждав від них. Із племені Веняміна був обраний перший ізраїльський цар Саул, приблизно в 1030 до Р.Х. [8, с. 16].

На початку царювання Саул був справжнім теократичним монархом, усе робив по волі Божій, показуючи себе гідним правителем. Під його керівництвом Ізраїль здобув великі перемоги над ворогами, які оточували Ізраїльське царство, – моавитянами, аммонитянами, ідумеями та особливо філістимлянами (1 Цар. 14: 52).

Цар Саул уперше в Ізраїлі створив регулярні військові формування, багатьма перемогами над ворогами він завоював любов народу. Спочатку Саул відмовлявся від почестей і в мирний час сам орав на своєму полі, не мав палацу та царської охорони (1 Цар. 11: 4).

Але з часом Саул перетворився з народного улюбленця на тирана: він почав собі приписувати перемоги над ворогами, а не як дію на ньому благодаті Божої. Саул відвернувся від виконання Закону Божого, за що

його викривав пророк Самуїл, який сказав йому, що Дух Божий залишив його, а царство передасть іншому цареві, не з його роду (1 Цар. 15: 28). Хоча після слів пророка Саул залишався царем, але його правління було далі сумним і трагічним.

За царя Саула Ізраїльське царство включало такі землі: Юди, Галілею та Зайордання. Символами царської влади Саула були, мабуть, його спис, а також, можливо, вінець і браслет (2 Цар. 1: 10). Усього Саул правив приблизно 20 років, точний час його перебування при владі не можливо встановити [20, с. 353].

Як оповідає 16 розділ Першої книги Царств, Самуїл розчарувався в помазанні Саула на царя й дуже сумував. Але Бог сповістив пророкові піти до Віфлеєму, до дому Іессея, і помазати сина, на якого вкаже Бог, щоб той став новим царем Ізраїльським. Щоб воля Божа виконалася точно, пророк у Віфлеємі звершує жертвопринесення й потім іде до дому Іессея, де помазує його молодшого сина на царя боговибраного народу. Далі юнак Давид раптово опиняється при дворі Саула: він був запрошений сюди, щоб своєю грою на псалтирі утішати царя, який перебував у розпачі та розчаруванні. Так зустрілися два царі Ізраїлю: один відкинутий Господом, а інший – сповнений благовоління Божого.

Невідомо, на якому році царювання Саула Давид був помазаний на царство. Саул – єдиний цар, на роки правління якого Біблія не вказує. Існує декілька хронологій дат періоду правління Саула: 1067-1055 рр., тобто він царював 12 років; 1040-1012 роки – 28 років; 1029-1005 роки – 24 роки. Переконливішою на даний час є версія 1030-1009 роки, за якою він правив 20 років, а на 10-му році правління в 1020 р. до Р.Х. юнак Давид, син Іессея, помазаний на Ізраїльське царство [21, с. 67-68].

Цар Давид за своє царське правління здійснив усе, що від нього вимагав Закон Божий і боговибраний народ Ізраїлю. Найперше він ліквідував зовнішню небезпеку від филистимлян, зробивши їх залежними й данниками Ізраїльського царства. Від поразки, завданої царем Давидом, вони більше ніколи не створювали своєї держави, після вавилонського

полону цілком асимілювалися з євреями і більше не згадувалися як окремий етнос у Священному Писанні.

2.2. Походження Давида та перемога над Голіафом

Точно хронології життя і правління царя Давида немає. Існує кілька поглядів щодо періоду його царювання, які з розвитком археологічних відкриттів змінюються, починаючи з другої половини XIX ст. За різними дослідженнями можна виділити такі основні дати правління: 1050-1015 рік до Р.Х., 1012-972 pp., 1010-970 pp., 1004-965 pp., за традиційною єврейською хронологією – 876-836 роки. Більшістю визнається дата царського правління Давида з 1010 року по 970 рік до Р.Х. [29, с. 544].

Про весь період царювання Давида як ізраїльського царя Біблія говорить так: «Тридцять років було Давиду, коли він став царем; царював сорок років. У Хевроні царював над Іудою сім років і шість місяців, і в Єрусалимі царював тридцять три роки над усім Ізраїлем та Іудою. (2 Цар. 5: 4-5). Тому час правління Давида можна розділити на три періоди: 1-й період – хевронський, царювання його лише над племенем Юди, він триватиме тільки 7-6 років; 2-й період – єрусалимський, період реформ царя Давида до повстання сина його Авессалома; 3-й період – духовного спокутування Давида за свої гріхи й підготовка для побудови Єрусалимського храму.

Приблизну хронологію життя й правління царя-пророка Давида можна представити таким чином:

1. 15-18 років – Давида помазує на царя Ізраїлю пророк Самуїл;
2. 10 років Саул переслідує Давида;
3. 1,5 роки Давид служить у филистимського царя Анхуса;
4. 1009 р. – у 30-33 роки Давид стає законним монархом Ізраїлю, тобто через 15 років після здійснення обряду помазання;
5. 1009-1002 pp. – царювання в Хевроні – хевронський період;
6. 1003 р. – завоювання Єрусалиму й перенесення столиці – початок єрусалимського правління;

7. у 40 років Давид стає царем у Єрусалимі й перетворює це місто на духовну та політичну столицю ізраїльського народу, після 40 років – період реформ та зміцнення влади царя;
8. 1002 р. – перенесення Ковчегу Завіту до Єрусалиму;
9. 1000 р. – початок активної зовнішньої політики, цей період припадає на 44-50-і роки життя Давида; це війна з филистимлянами та переможна зовнішня політика. Ізраїльська держава стала сильною й межувала з Єгиптом, Сирією, моавитянами та ідумеями, розташовуючись від Євфрату до Червоного моря на сході;
10. 45-50 рік життя Давида – гріх з Вірсавією, народження Соломона;
11. 997 р. – народження Соломона;
12. 993 р. – повстання Авессалома;
13. 3-ій період правління (980-970 рр.) характеризується застоєм у царюванні. Через внутрішній духовний стан Давид підсумовує плоди й недоліки свого царювання, обдумує вибір спадкоємця на царський престол.

Дату народження царя Давида дозволяє визначити текст Другої книги Царств: «І прийшли усі старійшини Ізраїлю до царя в Хеврон, і уклав з ними цар Давид завіт у Хевроні перед Господом; і помазали Давида на царя над усім Ізраїлем. Тридцять років було Давиду, коли він став царем; царював сорок років. У Хевроні царював над Іудою сім років і шість місяців, і в Єрусалимі царював тридцять три роки над усім Ізраїлем та Юдою» (5: 3-5). Таку саму інформацію про походження Давида можна зустріти і в інших текстах Священного Писання Старого Завіту: 1 Цар. 2: 11; 2 Цар. 2: 4-7, 11; 1 Пар. 11: 1-3, 29: 27.

З погляду досліджень біблійної хронології правління царів юдейських та ізраїльських, яку розробив І.Р. Тантлевський, згідно з якою Давид, восьмий син пастуха Іессея, народився 1039 р. до Р.Х. у місті Вифлеємі, на древньоєврейській мові «Бет-Лехемі» приблизно в 1039 році до Р.Х. Назва міста «Віфлеєм» у перекладі з древнього іврити означає «Дім хліба», бо

місто було центром землеробства серед коліна чи племені Юди й розташовувалося за 8 км від Єрусалиму [69, с. 311].

За книгою Буття, місто Віфлеєм було священним для ізраїльського народу. Тут померла прамати єврейського народу Рахіль, улюблена жінка патріарха Якова (Бут 35: 19, 48: 7). У VIII ст. до Р.Х. пророк Михей у своїй пророчій книзі провіщав народження в цьому місті ідеального правителя Ізраїлю: «І ти, Віфлеєме-Ефрафо, чи малий ти між тисячами Іудиними? З тебе вийде Мені Той, Який повинен бути Владикою в Ізраїлі і Якого походження від початку, від днів вічних. Тому Він залишить їх до часу, доки не народить та, що має народити; тоді повернуться до синів Ізраїлю і ті брати їхні, які залишилися. І стане Він, і буде пасти у силі Господній, у величі імені Господа Бога Свого, і вони будуть жити безпечно, бо тоді Він буде великим до країв землі. І буде Він мир» (Мих. 5: 2-5). У цьому тексті пророк Михей називає Віфлеєм «Єфрафо». Очевидно, це древня доізраїльська назва цього міста, що вказує на його вигідне стратегічне розташування, бо з цієї місцевості набиралися воїни для ізраїльського ополчення та царської армії [54, с. 39].

Ім'я «Давид» має декілька походжень. По-перше, у період до вавилонського полону 607-538 рр. до Р.Х. це ім'я означало «улюблений» або «вірний друг Господа». Тому довавилонська вимова цього імені читалася як «Дауд», після вавилонського полону в результаті впливу сирійської мови (арамейської), котрою говорили євреї з V ст. до Р.Х., ім'я прочитувалося як «Давид». За другою версією семітологів, ім'я «Давид» не було власною назвою, це був титул, який закріпився за Давидом в ізраїльському народі в знак його перемоги над велетнем Голіафом, через що народ прозвав Давида «улюбленцем Господа» чи «вибраний Господом» [70, с. 281-282].

За дослідженням Кумранських рукописів, Давид у текстах Першої книги Царства чи Першої книги Самуїла називається Елханан, тобто це було первинне ім'я Давида до його піднесення при царському дворі, на що вказують такі цитати: «Елханан, син Додо, з Віфлеєма» (2 Цар. 23: 24, 1

Пар. 11: 26). Але з цього свідчення видно, що ім'я Давид також може бути і другим іменем царя або титулом його роду, котре передавалося у спадщину тому синові, котрий досягав найбільших успіхів у військовій майстерності. Ця версія цілком може бути правдивою, адже всі брати Давида служили в армії царя Саула [70, с. 283].

Давид був молодшим із восьми синів Іессея, він походив з коліна Юди і прожив у Віфлеємі, де його помазав на царювання пророк і останній суддя ізраїльського народу Самуїл. Давид був помазаний священним елеєм, щоб стати новим царем ізраїльського народу, ще до того, як про нього дізнався цар Саул (1 Цар. 16: 13). Помазання елеєм було особливим чином посвячення людини Богові. Помазували тільки пророків, первосвящеників та царів, і з цього ритуалу вони починали своє служіння, бо це було символом благословення Божого й видимим знаком обрання людини Богом.

Саул, незважаючи на свою неприязнь до нового Помазаника Божого, не міг піти проти волі Божої, тому змушений був прийняти Давида у своє оточення. Помазання елеєм було дією волі Божої на людину в тій спільноті, у котрій вона перебувала; неправильні дії проти людини – Помазаника Божого були війною проти Бога [83, с. 122].

У Першій книзі Царств передаються дві історичні версії входження Давида в середовище Саула. За першим повідомленням, «від Саула відступив Дух Господній, і обурював його злий дух від Господа. І сказали слуги Саулові йому: ось, злий дух від Бога обурює тебе; нехай господар наш накаже слугам своїм, які перед тобою, пошукати людини, майстра гри на гусях, і коли найде на тебе злий дух від Бога, то він, граючи рукою своєю, буде заспокоювати тебе. І відповів Саул слугам своїм: знайдіть мені людину, що добре грає, і представте її мені. Тоді один із слуг його сказав: ось, я бачив у Іессея вифлеємлянина сина, який вміє грати, людину хоробру і войовничу, і розумну в словах і видну собою, і Господь з ним. І послав Саул вісників до Іессея і сказав: пошли до мене Давида, сина твого, який при отарі. І взяв Іессей осла з хлібом, і міх з вином, і одне козеня, і

послав з Давидом, сином своїм, до Саула. І прийшов Давид до Саула і служив перед ним, і дуже сподобався йому і зробився його зброєносцем. І послав Саул сказати Іессею: нехай Давид служить при мені, бо він здобув благовоління в очах моїх. І коли дух від Бога бував на Саулі, то Давид, узявши гуслі, грав, – і втішніше і краще ставало Саулу, і дух злий відступав від нього» (1 Цар. 16: 14-23); зрозуміло, що Саул знає про Давида ще до помазання на царювання. Коли Давид був запрошений до двору царя і став його зброєносцем, тобто помічником, то своєю майстерною грою на гусях і співом псалмів утішав царя в період його відчуження. Саул, утративши благовоління перед Богом, потрапляв у стан психологічної ізоляції – відчужував себе й відособлювався. Та за допомогою Давида, котрий співав псалми під акомпанемент гри на псалтирі, Бог зцілював його [89].

Відразу після цього повідомлення автор Першої книги Царств з 17 розділу описує, як пастух із Віфлеєму потрапляє у військовий стан ізраїльської армії, котра розташовувалася в долині Ела неподалік міста Гата під час чергової війни ізраїльського народу з филистимлянами: «Филистимляни зібрали війська свої для війни і зібралися в Сокхофі, що в Юдеї, і розташувалися станом між Сокхофом і Азеком в Ефес-Даммимі. А Саул та ізраїльтяни зібралися і розташувалися станом у долині дуба і приготувалися до війни проти филистимлян. І стали филистимляни на горі з одного боку, й ізраїльтяни на горі з іншого боку, а між ними була долина. І виступив зі стану филистимського єдиногоборець, на ім'я Голіаф, з Гефа; на зріст він – шести ліктів і п'яді. Мідний шолом на голові його; і одягнений він був у лускату броню, і вага броні його – п'ять тисяч сиклів міді; мідні наколінники на ногах його, і мідний щит за плечима його; і древко списа його, як валок у ткачів; а сам спис його в шістсот сиклів заліза, і перед ним ішов зброєносець. І став він і кричав до полків ізраїльських, говорячи їм: навіщо вийшли ви воювати? Чи не филистимлянин я, а ви раби Саулові? Виберіть у себе людину, і нехай зійде до мене; якщо він може битися зі мною й уб'є мене, то ми будемо

вашими рабами; якщо ж я здолаю його й уб'ю його, то ви будете нашими рабами і будете служити нам. І сказав филистимлянин: сьогодні я посоромлю полки ізраїльські; дайте мені людину, і ми будемо битися вдвох. І почули Саул і всі ізраїльтяни ці слова филистимлянина, і дуже злякалися і жахнулися» (1 Цар. 17: 1-11) [89].

Далі автор Першої книги Царств описує появу Давида в таборі армії Ізраїлю. Три старших брати Давида були у ставці Саула, тому Давид доставляв для них їжу. Оскільки професійного війська в народі ізраїльського тоді ще не було, армія народу Божого була схожою на ополчення, котре збиралося за призивом царя. Після війни така військова одиниця розпускалася, а при царю залишалася лише його особиста охорона. Можна навіть вважати, що Давид керував невеликим обозом, який доставляв воїнам з його місцевості провіант. Перша книга Царств описує цю подію так: «Давид же був сином ефрафянина з Вифлеєма Юдиного, на ім'я Іессей, у якого було вісім синів. Цей чоловік у дні Саула досяг старости і був старшим між мужами. Три старших сини Іессея пішли із Саулом на війну; імена трьох синів його, які пішли на війну: старший – Елиав, другий за ним – Аминадав, і третій – Самма; Давид же був менший. Троє старших пішли із Саулом, а Давид повернувся від Саула, щоб пасти овець батька свого у Вифлеємі. І виступав филистимлянин той вранці і ввечері і виставляв себе сорок днів. І сказав Іессей Давиду, синові своєму: візьми для братів своїх ефу сушених зерен і десять цих хлібів і віднеси скоріше в стан до твоїх братів; а ці десять сирів віднеси тисячоначальнику і дізнайся про здоров'я братів і довідайся про потреби їхні. Саул і вони і всі ізраїльтяни знаходилися в долині дуба і готувалися до битви з филистимлянами. І встав Давид рано-вранці, і доручив овець сторожеві, і, взявши ношу, пішов, як наказав йому Іессей, і прийшов до обозу, коли військо було виведене у стрій і з криком готувалося до битви» (1 Цар. 17: 12-20). Під час такого візиту у ставку Давид вступив у двобій із филистимським велетнем Голіафом і переміг його.

Цей біблійний текст описує війну ізраїльського народу з филистимлянами, котрі, прагнучи перемоги, на цей раз підготувалися краще, оскільки розраховували показати нову зброю в особі велетня Голіафа. Наступ филистимлян цар Саул зупинив у місцевості Сокхофе. Це було невелике поселення з вигідним розташуванням для оборони, бо захисники могли отримувати провіант, не витрачаючи сил на захист доставки, та, головне, мали доступ до води. Ізраїльська армія зайняла вигідні оборонні позиції, так як селище Сокхофе було на відстані 20 кілометрів від Єрусалиму, тому, щоб наступати вглиб Ізраїльського царства, обійти цю оборону було неможливо [80, с. 115].

Позиції филистимлян, навпаки, були не вигідними: для наступу на ворога необхідно було зійти донизу в долину й піднятися на пагорб для бою з ворогом. У момент бою така тактика могла принести наступаючій армії значних втрат, через це филистимляни не наступали, а вдалися до психологічного тиску на своїх ворогів. Із табору филистимлян виходив величезний воїн Голіаф і звертався до ізраїльського війська із закликом до бою з ним. Оскільки через його зовнішній вигляд ніхто не міг наважитися битися з ним, він звертався з образами до ізраїльської армії, чим викликав страх у воїнів і передчуття майбутньої поразки (1 Цар. 17: 8-11).

Ім'я «Голіаф» на древньому івриті читається «Гольят», що має декілька значень у перекладі. За описом Священного Писання, це був високий воїн, який служив у армії филистимлян, але не належав до цього племені. Однак він жив у филистимському місті Гефа, був найманцем і, ймовірно, походив із племені циган, яке емігрувало зі Східної Азії на західну частину Євразії. Високий ріст й кремезна статура тіла перетворювала Голіафа на грізного воїна. Ріст його становив 2, 77 м, лікоть 42,5 см, а розмір стопи 22,2 см. До того ж цей велетень був одягнений у мідну кольчугу, конструкція котрої була схожою на риб'ячу луску й важила 57 кг. Ноги нижче пояса були захищені мідними наколінниками, голова – мідним шоломом, рухомим захистом був мідний щит у руках. Озброєння Голіафа складалося з важкого списа, наконечник якого був 6,84

кг, і великого меча, котрий був залізним, на відміну від зброї решти воїнів [91].

Давид побачив Голіафа якраз тоді, коли його брати стояли в шерензі оборони і спостерігали за діями велетня-филистимлянина. З тексту (1 Цар. 17: 22-37) видно, що Давид сам запропонував битися з Голіафом, через що викликав здивування у братів. Елиав, його старший брат, відмовляв отрока від наміру зійтися з ворогом у двобої. Але моральне падіння духу армії було настільки великим, що його розмову з братом переказали цареві Саулу, котрий вирішив скористатися цієї ідеєю, сподіваючись на чудо Боже в перемозі над филистимлянами. Переконаючи у своїй перемозі, Давид пояснював цареві Саулу про своє майстерне вміння убивати диких тварин, на що цар відповів: «Іди, і нехай буде Господь з тобою» (1 Цар. 17: 37).

Давид, як пояснює Біблія, узагалі відмовився одягати обладунки, надані йому Саулом, які були особистим захистом царя: «І вдяг Саул Давида у свій одяг, і поклав на голову його мідний шолом, і надяг на нього броню. І оперезався Давид мечем його поверх одягу і почав ходити, тому що не звик до такого озброєння; потім сказав Давид Саулу: я не можу ходити в цьому, я не звик. І зняв Давид усе це із себе. І взяв посох свій у руку свою, і вибрав собі п'ять гладеньких каменів зі струмка, і поклав їх у пастушу сумку, що була з ним; і з сумкою і з працею в руці своїй виступив проти филистимлянина» (1 Цар. 17: 38-40). Тому єдиною зброєю Давида в поєдинку з Голіафом була праща, котру він використовував для охорони отари овець від диких тварин: вовків, левів, ведмедів (1 Цар. 17: 34-35).

Праща – це найдревніший вид метальної зброї, котра дозволяла вести бій на невеликій дистанції, до 100 метрів, і вражати противника, наносячи йому вагомий фізичний ущерб, та деморалізувати інших воїнів. Праща являє собою мотузок або ремінь із розширеною середньою частиною, один кінець якого згорнутий у петлю, у яку протягується кість пращника. У розширену частину пращі, що знаходиться в центрі, вкладається снаряд (камінь, металева кулька). Вільний кінець пращник притримує тією ж

рукою, на яку одягнена петля. Для метання снаряду пращник обертає пращу зі снарядом над головою, поступово підсилюючи кругові рухи, і у момент найсильнішого маху випускає вільний кінець пращі. Камінь для метання підбирався порівняно круглий, вагою 200-400 грамів: кулі саме такої ваги можна було надати максимальну кінетичну енергію. Дальність метання й точність залишала бажати кращого [86, с. 14].

Праща була поширеною зброєю легкої піхоти в античний час, її використовували всі тогочасні армії землі – від Європи та Азії до Америки. Пращу в основному використовували бідні воїни, котрі не могли за свої кошти придбати собі обладунки. Для ізраїльської армії часів царя Саула це був ідеальний дешевий та дієвий вид зброї. Пращником міг стати будь-який воїн, який бажав отримати славу на полі бою. Таким, до речі, був Давид, але на битву проти Голіафа він виступив не в пошуках слави людської, а виконуючи заповіді Божі: «А Давид відповів филистимлянину: ти йдеш проти мене з мечем і списом і щитом, а я йду проти тебе в ім'я Господа Саваофа, Бога воїнств ізраїльських, які ти ганьбив; нині віддасть тебе Господь у руки мої, і я уб'ю тебе, і зніму з тебе голову твою, і віддам труп твій і трупи війська филистимського птахам небесним і звірам земним, і дізнається вся земля, що є Бог в Ізраїлі; і дізнається все це зібрання, що не мечем і списом спасає Господь, бо це війна Господа, і Він віддасть вас у руки наші» (1 Цар. 17: 45-47).

Голіаф, побачивши Давида, вирішив, що ізраїльтяни його ображають, бо проти нього йде битися не воїн молодий, а юнак, який на вигляд не мав ніякого розуміння про військову справу. Це був не рівний поєдинок, тому Голіаф дивувався з Давида й говорив останньому: «Виступив і филистимлянин, ідучи і наближаючись до Давида, і зброєносець ішов попереду нього. І глянув филистимлянин і, побачивши Давида, із презирством подивився на нього, тому що він був молодий, білявий і красивий лицем. І сказав филистимлянин Давиду: що ти йдеш на мене з палкою і з камінням? хіба я собака? І сказав Давид: ні, але гірше собаки. І прокляв филистимлянин Давида своїми богами. І сказав филистимлянин

Давиду: підійди до мене, і я віддам тіло твоє птахам небесним і звірам польовим» (1 Цар. 17: 41-44).

Цей поєдинок повинен був вирішити хід війни, бо той, хто перемагав, приносив перемогу своїй країні. Але, як описує Перша книга Царств, у битві перемогла не зовнішня сила й могутність, а воля Божа, котра була на боці юного Давида, воїна не досвідченого, але захищеного Промислом Божим: «Коли филистимлянин піднявся і став підходити і наближатися назустріч Давиду, Давид поспішно побіг до строю назустріч филистимлянину. І опустил Давид руку свою в сумку і взяв звідти камінь, і кинув із пращі і вразив филистимлянина в чоло, так що камінь встромився в чоло його, і він упав лицем на землю. Так здолав Давид филистимлянина пращею і каменем, і вразив филистимлянина й убив його; меча ж не було в руках Давида. Тоді Давид підбіг, наступивши на филистимлянина, узяв меч його і вийняв його з піхов, ударив його і відтяв ним голову його» (1 Цар. 17: 48-51).

Як тільки ізраїльські воїни побачили, що Давид тримає у руках голову Голіафа, вони відразу почали атакувати филистимлян, які, вражені поразкою Голіафа, не просто відступали, а панічно тікали з поля бою: «Филистимляни, побачивши, що силач їхній помер, побігли. І піднялися чоловіки ізраїльські та юдейські, і викликнули і гнали филистимлян до входу в долину і до воріт Аккарона. І падали уражені филистимляни по дорозі Шааримській до Гефа, і до Аккарона. І повернулися сини Ізраїлеві з погоні за филистимлянами і розграбували стан їх» (1 Цар. 17: 51-53).

Цією перемогою завершилася війна ізраїльського народу з филистимлянами: євреї прогнали їх зі своєї держави. Давид, коли став царем, побудував на пагорбі, де убив Голіафа, у знак перемоги фортецю, відому за даними археології як «Шаарім». Ця фортеця в часи Нового Завіту називалася Хірбет-Кейафа і стала вже невеликим містом, де зупинялися на перепочинок каравани купців. А в часи Давида це була серйозна оборонна фортеця, котра захищала Єрусалим із південного заходу. Вона проіснувала до 586 р. і була зруйнована халдеями за наказом царя Навуходоносора II

(605-657 pp. до Р.Х.) як символ падіння юдейської незалежності [51, с. 109].

2.3. Початок військової кар'єри Давида, ворожнеча з царем Саулом

Із перемоги Давида над Голіафом розпочинається сходження майбутнього царя на монархічний престол ізраїльського народу. Від цього моменту військова та придворна кар'єра Давида росте дуже стрімко. Відразу після битви при Сокхофомі звістка про перемогу викликала в народу велике захоплення Давидом, на що цар повинен був зважати, тому Саул наблизив його до себе, призначивши командувачем армії (1 Цар. 18: 4-5). Син Саула Іонафан і Давид навіть прийняли присягу братської вірності між собою, про що говориться так: «Душа Іонафана приліпилася до душі його, і полюбив його Іонафан, як свою душу. І взяв його Саул у той день і не дозволив йому повернутися в дім батька його. Іонафан же уклав з Давидом союз, тому що полюбив його, як свою душу. І зняв Іонафан верхній одяг свій, який був на ньому, і віддав його Давиду, також і інший одяг свій, і меч свій, і лук свій, і пояс свій» (1 Цар. 18: 1-4).

Іонафан, що в перекладі з єврейської означає «Бог дав» чи «Божий дар», став найближчим другом Давида. До помазання сина Іессея на царювання він вважався законним наступником ізраїльського монархічного престолу і для цього мав усі задатки та здібності. Священне Писання про нього говорить дуже мало: відомо, що він активно брав участь у всіх битвах Саула (1 Цар. 13: 2). Так як і його батько, Іонафан виявляв сміливість, військову майстерність. Уперше це відбулося у битві при Міхмасі [15, с. 62].

Ця битва стала його першим військовим подвигом, бо ізраїльська армія була не підготовленою до затяжного бою. Филистимляни заманили ізраїльтян углиб своєї території й зустріли їх поблизу міста Геви, де була міцна фортеця. Засобів до облоги та важкої наступальної зброї армія Іонафана не мала, в армії почалося дезертирство, через що він вирішив на світанку наступати на табір филистимлян, але відправив посланця за

допомогою (1 Цар. 13: 6-22). Не сказавши про свій намір батькові або комусь іншому і твердо покладаючись тільки на допомогу Божу, він разом зі зброєносцем, за умовним знаком, переліз через ущелину, напав на передовий ворожий загін із такою раптовістю і успіхом, що всім ворожим військом опанував раптовий жах, який ще більш посилювався внаслідок чудесної допомоги Божої (1 Цар. 14). Коли филистимляни зрозуміли маневр Іонафана, на допомогу йому прибув Саул із численною армією і розгромив повністю ворогів [15, с. 63].

Очевидно, Іонафан командував загоном лучників і пращників, бо дуже вміло володів цими видами зброї (2 Цар. 1: 22). Таким чином, він мав усі задатки та можливості продовжити династію царя Саула, та на це не було Божого благословення від пророка Самуїла [19, с. 158]. Хоча народ і військо підтримували Іонафана всупереч діям царя, але конфлікт між батьком і сином ніколи не став прецедентом повстання проти Саула, як це було між Давидом та Авесаломом.

Під час битви Іонафан порушив клятву Саула про дотримання посту до повної перемоги. Він не знав про неї і самовільно з'їв у лісі меду. Щоб дізнатися про порушення, Саул визначав винного шляхом жеребкування. За даною Богом обітницею цар повинен був умертвити свого сина. Але воїни виступили проти такого рішення, і Саул відмінив вирок, чим показав свою слабкодухість у виконанні даних Богом обітниць (1 Цар. 14: 24-45) [28, с. 76].

Між Давидом та Іонафаном відразу зав'язалася міцна дружба, котру навіть вірність сина батькові не могла порушити, про що буде описано пізніше. Їх братські стосунки стали вагомим чинником росту Давида як царського вельможі в державі. Давид став поступово набувати в народі більшого авторитету, ніж цар, що передають вірші 18 розділу Першої книги Царств так: «І Давид діяв розсудливо скрізь, куди послав його Саул, і зробив його Саул начальником над військовими людьми; і це сподобалося всьому народові і слугам Сауловим. Коли вони йшли, повертаючись після перемоги Давида над филистимлянином, то жінки з

усіх міст ізраїльських виходили назустріч Саулу царю зі співом і танцями, з урочистими тимпанами і з кимвалами. І викликували жінки, які грали, говорячи: Саул переміг тисячі, а Давид – десятки тисяч!» (1 Цар. 18: 5-7) [28, с. 73].

Точно не відомо, як довго тривали мирні стосунки Давида і царя Саула. Можна стверджувати, спираючись на свідчення Священного Писання, що через два роки Саул остаточно почав проявляти ознаки маніакального синдрому – ненависть із жагою фізичного знищення Давида. І про це розповідається в наступному тексті цього розділу: «І Саул сильно засмутився, і неприємно було йому це слово, і він сказав: Давиду дали десятки тисяч, а мені тисячі; йому бракує тільки царства. І з того дня і потім підозріливо дивився Саул на Давида. І було на другий день: напав злий дух від Бога на Саула, і він біснувався в домі своєму, а Давид грав рукою своєю на струнах, як і в інші дні; в руці у Саула був спис. І кинув Саул спис, подумавши: приб'ю Давида до стіни; але Давид двічі ухилився від нього. І став боятися Саул Давида, тому що Господь був з ним, а від Саула відступив» (1 Цар. 18: 8-12) [28, с. 74].

Саула мучила заздрість до слави Давида після перемоги над Голіафом, і, перебуваючи в ненависті, цар думав, що Давид хоче забрати в нього царський престол. Свій намір убити він уперше проявив під час їх спільної зустрічі, як цитовано вище, але, будучи досвідченим воїном та царем, Саул зрозумів, що Давида захищає сам Господь, і він безсилий проти цього. Побоюючись Давида, він вирішив віддалити його від царського двору й доручив йому проводити військові кампанії проти ворогів Ізраїлю, сподіваючись, що так той скоро загине у війні й проблема буде усунута природним шляхом [31, с. 213].

Саул зробив Давида після цього, як говорить Перша книга Царств, «тисячочальником». Це дуже високе військове звання в ізраїльській армії існувало ще з часів пророка Мойсея (Втор. 1: 15) і було запозиченим з армії древнього Єгипту під час звільнення боговибраного народу з єгипетського рабства до подорожі в Обітовану Землю. В обов'язки

тисячонаачальника входило не тільки командування військовими формуваннями та захист кордонів держави: людина з таким званням була членом вищої військової ради, виконувала обов'язки адміністративного чиновника, судді та доглядача за громадським порядком. Тому діяльність Давида на цій посаді характеризується так у Священному Писанні: «Він виходив і входив перед народом. І Давид у всіх ділах своїх чинив розсудливо, і Господь був з ним. Саул бачив, що він дуже розсудливий, і боявся його. А весь Ізраїль і Іуда любили Давида, тому що він виходив і входив перед ними» (1 Цар. 18: 13-15).

Отже, талановита діяльність Давида з кожним роком змушувала Саула шукати шляхи знищення його. І цар вирішив це зробити шляхом війни з филистимлянами, тому сам розпочав війну проти них і, як про це пише історик Йосиф Флавій, дав Давиду особливе завдання – розгромити їх головний форпост – місто Газу. Місто було на півночі Палестини й мало хороші захисні укріплення. У нагороду за виконання цього завдання Саул обіцяв Давиду шлюб із своєю донькою, щоб у такий спосіб змусити його до безстрашних дій, котрі стали б його загибеллю [3, с. 489].

Коли Давид виконав завдання, цар не дотримався своєї обіцянки й таємно видав свою старшу доньку Мерову за іншого. Саул, щоб виконати зобов'язання перед Давидом, віддав за нього меншу доньку Мелхолу, за котру вимагав від нього викуп, але не грошима. Він зобов'язав Давида виконати наступне його завдання: убити двісті филистимлян і принести царю ознаки їх знищення. Про це біблійна розповідь говорить так: «Убив двісті чоловік филистимлян і приніс Давид красобрізання їх» (1 Цар. 18: 27). Популярним способом переконання перемоги над ворогами були частини тіла убитих, а саме чоловічі статеві органи. Знищення чоловіка означало позбавлення народу здатності до розмноження і було підставою для здобуття остаточної перемоги [5, с. 69].

Так Давид став зятем царя (1 Цар. 18: 17-26), але мирного часу між ними не настало; навпаки, ставши зятем Саула, він міг претендувати на право монархічного престолонаслідування. Із біблійного вислову «І став

Саул ще більше боятися Давида і зробився ворогом його на все життя» зрозуміло, що конфлікт між ними не може бути вирішено мирним шляхом.

Розгромивши филистимлян у розв'язаній Саулом війні, Давид укладає мирну угоду з цим ворогом і припиняє військові дії. Відповідно цей факт не подобався Саулові та його придворній знаті, котра хотіла усунути конкурента на царювання шляхом ведення нової війни. Детально про це описується в 19-му розділі Першої книги Царств, коли конфлікт між Давидом і Саулом став причиною розбрату між ізраїльським народом.

Завдяки Давидові филистимські війни припинилися, і цар Саул боявся, що після цього його тисячочальник збунтує народ проти царя. Через це Саул задумав убити Давида й про цей намір розказав синові Іонафанові, котрий попередив Давида про дії батька щодо нього і відмовляв царя не чинити замаху на Давида такими переконливими словами: «Нехай не грішить цар проти раба свого Давида, тому що він нічим не згрішив проти тебе, і справи його дуже корисні для тебе» (1 Цар. 19: 4).

Та нова перемога Давида над филистимлянами знову викликала гнів Саула. Біблійний текст говорить: «І злий дух від Бога напав на Саула» (1 Цар. 19: 9). Від цього моменту він відкрито почав шукати можливості убити Давида, навіть не приховував від нього своїх намірів. Про один такий епізод у царському палаці описано так: «Він сидів у домі своєму, і спис його був у руці його, а Давид грав рукою своєю на струнах. І хотів Саул прибити Давида списом до стіни, але Давид відскочив від Саула, і спис встромився в стіну; Давид же втік і врятувався в ту ніч» (1 Цар. 19: 9-10).

Отже, із цього біблійного тексту можна зрозуміти, що Давид з поспіхом покидає двір царя. Деякий час перебуває у Вифлеємі, де був його маєток, як на це вказує Йосиф Флавій, що «Саул цар дав землю Давиду на землі Іессея, батька його, щоб рід його продовжувався» [75, с. 897]. У Вифлеємі жив Давид із своєю дружиною, донькою Саула Мелголою, у своєму домі (1 Цар. 19: 11). Сюди й відрядив Саул своїх охоронців, щоб

схопити й убити Давида. Про намір цей дізналася Мелхола, котра допомогла втекти своєму чоловікові й обманула царську охорону, щоб вони не ув'язнили та не убили її чоловіка, про що розповідається так: «І послав Саул слуг у дім до Давида, щоб стерегти його й убити його до ранку. І сказала Давиду Мелхола, дружина його: якщо ти не врятуєш душі твоєї в цю ніч, то завтра будеш убитий. І спустила Мелхола Давида з вікна, і він пішов, і втік і врятувався. Мелхола ж узяла статую і поклала на постіль, а в узголів'я її поклала козячу шкуру, і покрила одягом. І послав Саул слуг, щоб узяти Давида; але Мелхола сказала: він хворий. І послав Саул слуг, щоб оглянути Давида, говорячи: принесіть його до мене на постелі, щоб убити його. І прийшли слуги, і ось, на постелі статуя, а в її узголів'ї козяча шкура. Тоді Саул сказав Мелхолі: для чого ти так обдурила мене і відпустила ворога мого, щоб він утік? І сказала Мелхола Саулу: він сказав мені: відпусти мене, інакше я уб'ю тебе» (1 Цар. 19: 11-17).

З цього часу починаються роки випробувань та скитання майбутнього царя Давида. До своєї смерті цар Саул буде його переслідувати й ненавидіти, але Давид виявить неабияке смирення перед владою царя. Він ніколи не наважиться воювати проти Саула, а навпаки, усі свої переживання й небезпеку викладатиме у псалмах, де покаже дію Промислу Божого у своєму житті; проситиме в Бога допомоги, заступництва, порятунку та в піднесеному духовному стані буде споглядати майбутнє царювання Месії – Господа Ісуса Христа, Спасителя світу [85, с. 243]. Ці богонатхненні оповідання Давида зібрані будуть в одну книгу Псалмів або Псалтир, який широко використовується як у богослужінні, так і в особистій молитві.

Роки випробування для Давида стануть основою його загартування для майбутнього успішного правління. За цей час він покаже себе як істинний помазаник Божий і цар Ізраїлю, тому відсуне від себе всі сумніви щодо законності свого царського достоїнства. У такий спосіб Господь підготує Давида бути справжнім царем народу, котрий володітиме

терпінням, смиренням, мудрістю та наполегливістю істинного слуги Божого.

Прагнення Саула убити Давида пояснюється тим, що за традицією єврейського народу право спадковості мали також зяті, тому Давид міг легко стати легітимним правителем. Те, що в постелі Давида охорона Саула знайшла статую (єврейською мовою це слово перекладається як «терафіми»), означало, що ідоли говорять про право Давида наслідувати царський престол. Адже терафіми – це скульптура померлих предків, яку зберігали вдома як доказ спадковості майна чи роду. І Давид, очевидно, замість себе, для імітації сну, поклав статую Саула і цим показав, що влада його передана йому Богом, тому є легітимною [88, с. 47].

Утікаючи від переслідування Саула, Давид спочатку побував у пророка Самуїла в місті Рамі, котре було столицею коліна-племені Єфрема. Часто це місто називається «Рамафаїм-Цофїм» або «Раматаїм-Цофїм», що значить «дві висоти». Звідси походив пророк Самуїл, тобто тут був його батьківський дім, і сюди він повернувся жити після того, як відійшов від політичного життя Ізраїлю, тому народ називав це місто пізніше «Рама Самуїлова», бо тут був похований пророк і останній суддя Ізраїлю [74, с. 55-56]. Сучасне місцезнаходження Рами точно не відомо. Її зазвичай ототожнюють з Аримафесю, батьківщиною Йосипа Аримафейського, і вважають, що воно на північному заході від Єрусалиму, недалеко від сучасного міста Лод в Ізраїлі [41, с. 233].

У Рамі Самуїл заснував першу пророчу школу, тому тут пророк Давид шукав захисту від Саула, знаючи, що учні пророка Самуїла його не видадуть царю. Сюди Саул відправляв тричі своїх воїнів шукати Давида, а потім сам шукав його тут, але був зупинений сходженням на нього пророчого Духа: «І зняв і він одяг свій, і пророкував перед Самуїлом, і весь день той і всю ту ніч лежав неодягненим; тому говорять: «невже і Саул у пророках?»» (1 Цар.19: 24).

Особливість пророцтва Саула була не в тому, що він пророкував майбутнє про Месію. Дух Божий зробив так, що замість ненависті до

Давида Саул виражав йому благословення і хвалив його подвиги, як вавилонянин Валлам замість прокляття Ізраїлю висловив благословення (Числ. 22-25) під час подорожі до Обітованої землі [43, с. 77].

Але коли Саул шукав Давида в Рамі, той уже був у селищі Навафі разом із пророком Самуїлом. Встановити, де розміщувалося селище Навафа, на даний час не можливо, масоретський текст давньоєврейської мови називає це місто «Нов», тому, очевидно, воно належало коліну Левія й тут проживали левіти, тобто місто було закріплене для життя родинам священничого служіння та розташовувалося на південь від Єрусалиму по дорозі неподалік міста Єрихону [73, с. 58].

Очевидно, тут під впливом пророка Самуїла Давид прийняв рішення примиритися з Саулом, бо зняти царські повноваження з царя ніхто не міг, він був помазаний Богом. Давид, як видно із тексту 20 розділу Першої книги Царств, шукав примирення із Саулом через його сина Іонафана, з яким вони були у братських стосунках. Але, спілкуючись з сином Саула у пустелі, Давид зрозумів, що наміри царя дуже ворожі: він у будь-якому випадку прагне знищити його. Тому Іонафан порадив Давиду втікати від Саула та переховуватися за межами Ізраїльського царства на території филистимлянської держави, куди влада Саула не поширюється, а вороги його завжди приймуть ворога ізраїльського царя [39, с. 96].

По дорозі до царства филистимлян, яке було на північному сході Палестини, Давид зупиняється у священника Авімелеха в місті Номві, де стояла Скинія Завіту Божого. Тут він просить і отримує від священника їжу для подорожі, священні хліби, котрі призначалися тільки священниками, та зброю. Авімелех, на прохання Давида, дає йому зброю – меч Голіафа (1 Цар. 21: 1-9). Що це був за вид зброї, невідомо. Але це точно не був меч, яким користувалися ізраїльтяни. Армія Ізраїлю мала серпоподібні мечі, котрі називалися «секіра». За формою це був меч, перероблений із серпа: половина його була прямою, інша частина вигнута дугою, щоб гострою частиною уражати супротивника. Пізніше з цього меча буде походити

сокира як вид холодної зброї, котру, як і секіру, носили не на поясі в чохлі, а підв'язаною на плечі, за спиною [39, с. 98].

Походження секіри в ізраїльській армії пояснюється запозиченням із Єгипту під час звільнення з єгипетського рабства. В армії Стародавнього Єгипту більшість солдатів призивалися із селян, які вміло користувалися серпами, для них виготовляли цей вид зброї, котрий був легким. Навчитися користуватися ним не було важко, а ураження від нього були дуже важкі та смертельні. Цей вид зброї став популярним в армії царя Саула, котра складалася з ополчення, озброєного в більшості секірами [39, с. 97].

Филистимляни, навпаки, володіли технікою виготовлення класичних довгих прямих мечів, якими в ізраїльській армії була озброєна тільки охорона та царська свита. Саме таким мечем Давид відрубав голову Голіафові (1 Цар. 17: 51). І це був меч залізний, бо ізраїльська армія використовувала мечі з бронзи, оскільки филистимляни всілякими способами намагалися не допустити євреям освоїти техніку кування залізної зброї (1 Цар. 13: 19-22) [46, с. 219].

Цей меч у руках Давида був символом спадковості для нього царської влади й нагадував усім колінам ізраїльським: Давид, а не Саул, захистив народ від филистимлян. З мечем Голіафа Давид шукає притулку в землях филистимлян і приходить до царя Анхуса, котрий правив містом Геф, звідки походить Голіаф (1 Цар. 17: 4, 1 Цар. 17: 23). Слуги Анхуса впізнали Давида, і він, щоб від себе відвернути підозру у ворожості, прикинувся божевільним (1 Цар. 21: 10-15). Давид помітив, що Анхус вороже налаштований до нього, і вдався до такого трюку, щоб швидко покинути його володіння. В іншому випадку на нього тут чекала смерть, адже цар Анхус буде активним учасником останньої битви царя Саула з коаліцією филистимських міст, під час якої Саул та Іонафан загинуть [39, с. 104].

Не знайшовши захисту в землі филистимлян, Давид повертається до Ізраїльського царства та переховується в гірській місцевості на півдні Ізраїлю – Одолами. Це була територія коліна Юдиного; руїни зруйнованої ханаанської фортеці глибоко входили під землю, тому в ній могли

переховуватися до тисячі людей. Для Давида це було ідеальне місце для захисту від Саула; незабаром до нього приєдналися інші люди, котрі були не задоволені несправедливою діяльністю царя (1 Цар. 22: 1-3) [39, с. 105].

Одоламська печера знаходилася на півдні від Єрусалиму, майже в центрі Юдиного коліна, тому чисельність загону Давида швидко зросла до 400 воїнів, які готові були воювати проти Саула. Давид вирішує не вступати у війну з Саулом, оскільки цар – помазаник Божий, і війна проти нього є злочином проти Бога. Давид не виступає проти Саула, але активно використовує його ворогів. Якщо він не зміг домовитися з филистимлянами, то заручився підтримкою моавитян, де переховує свою родину (1 Цар. 22: 4-5) [39, с. 106].

Сам Давид за порадою пророка Гада, учня пророка Самуїла, котрий також мав пророчий дар, повертається на територію коліна Юди, з якого походив Давид. Це плем'я активно допомагало Давидові. З цього часу і з'являється пророк Гад, який буде завжди допомагати Давидові. Потім у часи розквіту царства він стане членом царської ради разом із пророком Нафаном. Державні реформи Давида як царя здійснювалися за порадою пророка Гада. Він записував історію правління Давида, тому вважається, пророк Гад завершив Першу книгу Царств і написав початок Другої книги Царств, ту частину тексту, котра розповідає про царювання Давида [47, с. 32].

Перебування Давида в Юдеї і підтримка його населенням дуже бентежили Саула. Щоб зупинити цю підтримку, цар вбиває 85 священників Номви, серед яких рятується лише син первосвященника Авімелеха – Авіафар. Він приєднується до Давида і стає його радником, відкриваючи через священні одежі – урім та тум мім – волю Божу Давидові (1 Цар. 22: 6-23).

Таким чином у 23 розділі Першої книги Царств розповідається про військові звитяги у війні з филистимлянами під покровительством Божим. Давид з нечисельним загonom до 600 воїнів перемагає филистимлян під містом Кеїль. Це місто згадується в Біблії 18 разів (Іс. Нав 15, 1 Цар. 23, 1

Пар. 4, Неєм 3), воно знаходилося за 13 км на північному заході від Хеврону. При розкопках цього міста було виявлено в 1990-х роках мідні наконечники стріл, які датували XI-X ст. через напис на них слова «лев». Через це ізраїльський археолог А. Мазар відніс їх до воїнства Давида, бо ще до часу царювання гербом воїнів Давида був лев. Сам цар Давид часто називав своїх воїнів «левами»: «Знаходжуся я серед левів, що людських синів пожирають, їхні зуби як спис той та стріли, а їхній язик гострий меч» (Пс. 56: 5) [41, с. 189].

Ця перемога не подобалася Саулові, котрий продовжив переслідувати Давида, котрий зі своїми воїнами переховувався спочатку в пустелі Зіф, потім у Маон і Ен-гадді, де в печері супротивники зустрілися. Хоча Давид міг перемогти й знищити в ній Саула, однак кожен із них тут виявив мужність і смиренність, тому Саул визнав майбутнє царювання Давида, а Давид запевнив Саула, що після його смерті не знищить рід (1 Цар. 23: 9 – 24: 28).

Перемир'я між Давидом і Саулом було не тривалим. Незабаром помер пророк Самуїл, і Саул знову почав переслідувати Давида. Причиною стало одруження Давида на Авигеї, дружині багатого чоловіка Навала, котрий, підтримуючи Саула, теж хотів знищити Давида та його воїнів. Але мудра Авигея примирилася з Давидом і невдовзі після смерті чоловіка стала його дружиною. Саул образився на Давида за другий шлюб. Через те, що той не взяв у свого тестя дозволу на цей шлюб, Саул розлучив його з Мелхолою, і між ними почалася нова війна (1 Цар. 25).

Нове протистояння Давида і Саула, описане в 26 розділі (1 Цар.), завершується відступом Давида. Він покидає Ізраїльське царство та оселяється на землі филистимлян, де стає на службу до царя Анхуса та отримує для управління місто Секелаг.

Місто Гефа на період XII-X ст. до Р.Х. входило до п'яти филистимських головних міст, через це Анхус носив титул «царя», а інші міста-держави филистимлян підкорялися йому й називалися «сераніми»,

що древньоєврейською перекладається як «керівник», «капітан», «князь» [60, с. 139].

Зі змісту 26-го розділу видно, що Давид уклав з Анхусом домовленість, за якою не воюватиме проти свого народу, виступатиме на боці филистимлян у війні з племенами, котрі є також ворогами ізраїльського народу, а це: гессуряни, гирзеяни і амаликитяни, «які здавна населяли цю країну до Сура і навіть до землі Єгипетської» (1 Цар. 26: 8-12). Топографією життя цих племен були землі від Палестини до Єгипту і північ Аравійського півострова. Вони вели кочовий спосіб життя, займалися скотарством і торгівлею, часто нападали на своїх сусідів: ізраїльтян та филистимлян. Давид із своїми воїнами, нападаючи на них, забезпечував мир на землях филистимлян та в Ізраїльському царстві, що воювало з филистимлянами. Такі дії Давида були корисними для його народу, адже навколишні племена не могли спільно об'єднатися проти боговибраного народу [63, с. 275].

Після півторарічної служби Давида в Анхуса помирає пророк Самуїл, проживши 88 років. Пророк був урочисто похований у Рамі. Филистимляни, знаючи, що ізраїльський народ втратив серйозного духовного лідера, розпочинають нову війну проти царства Саула. Він, довідавшись про численну перевагу ворога, котрий об'єднався всіма силами, намагається дізнатися від Бога про результат битви. Для цього Саул за допомогою чаклунки викликає душу пророка Самуїла, і той пророкує йому майбутню поразку та загибель його та синів (1 Цар. 28).

У цій війні на боці филистимлян був призваний і Давид із своїм воїнством, але, як говорить 29 розділ Першої книги Царств, филистимські вожді умовили Анхуса віддати Давиду наказ не брати участі в битві. Очевидно, вони побоювалися зради й переходу армії Давида на сторону ізраїльтян [89].

Остання битва царя Саула з филистимською військовою коаліцією відбулася на горі Гелвуї, котра розташована зі сходу на захід від річки Йордан і розділяє північну Палестину від центральної ізраїльською

долиною. У часи Господа Ісуса Христа тут проходила межа між Самарією, Галілеєю та Юдеєю. На цій території проживали три племені чи коліна ізраїльські – Ісахара, Завулону та Манасії [65, с. 317].

Саул, як описує Йосиф Флавій, хотів обійти позиції филистимлян, які розташувалися на горі Гелвуї, і просувався через долину, щоб під прикриттям рослинності в долині бути непомітним. Филистимляни передбачили цей маневр і, влаштувавши засідку, на відстані обстріляли ворога. Саул традиційно для своєї манери бою наказав прямо атакувати, але обстріл був настільки щільним, що його армія зазнала великих втрат і воїни панічно втекли (1 Цар. 31: 1-3) [3, с. 476-477].

У цій битві важко поранений Саул бачив, як загинуло троє його синів – Іонафан, Амінадав і Мелхісуа. Щоб не потрапити в полон, він, оточений ворогами, кинувся на свій меч за допомогою свого зброєносця, котрий потім наслідував його спосіб самовбивства. Филистимляни, із властивою їм ворожнечею, віднайшли тіло Саула і його синів і як трофей возили по своїх містах. Але жителі міста Іависа в місцевості Галаад, зараз територія держави Йорданія, пам'ятаючи, що Саул захистив їх від нападу амонитян (1 Цар. 9: 1-11), забрали його тіло й тіла синів у филистимлян і поховали (1 Цар. 31: 12-13) [48, с. 614-615].

Битва при Гелвуї відбулася в 1009 році до Р.Х., і відразу після неї Давид був проголошений царем Ізраїльським. Хоча Саул до кінця свого життя переслідував його, але Давид як богообраний цар і богопокликаний пророк ніколи не виражав своєї ненависті до царя, а особливо до його сина Іонафана. І коли Давид почув про їх загибель, він оплакував ці смерті в плачевній пісні, котра записана спочатку була в Книзі Праведного – древньому літописі небіблійного походження з історії життя і діяння царів ізраїльського народу. Але зміст цієї пісні подає в 1-му розділі автор Другої книги Царств, де майбутній цар народу, обраного Богом, не просто оплакує їх, а закликає народ у молитві плачу згадувати скорботно їхні подвиги перед Ізраїлем: «І оплакав Давид Саула і сина його Іонафана цією плачевною піснею... Дочки ізраїльські! плачте за Саулом, який одягав вас у

багряницю з прикрасами і діставав на одяг ваш золоті прикраси. Як упали сильні на полі битви! Убитий Іонафан на висотах твоїх. Тужу за тобою, брате мій Іонафане; ти був дуже дорогим для мене; любов твоя була для мене вище за любов жіночу. Як упали сильні, загинула зброя військова!» (2 Цар. 1: 17-27) [64, с. 217].

На цьому рід Саула не зник з історії ізраїльського народу, в Іонафана залишився син Мемфівосфей, котрому виявляв прихильність цар Давид. І рід Саула продовжувався аж до часу первосвященника Ездри (1 Пар. 9: 40), але ніхто з царської династії Саула не виявляв бажання повернути собі царський престол Ізраїлю.

РОЗДІЛ 3. ДАВИД – ЦАР ІЗРАЇЛЮ

3.1. Початок царювання і перший період правління царя Давида

Під час битви при Гелвуї Давид з армією перебував у каральній експедиції проти племені амаликитян, які, скориставшись його відсутністю, напали на Секелаг та пограбували його (1 Цар. 30). Після того як він повернувся з походу, до нього у Секелаг прибув найманець з племені амаликитян, який сподівався отримати нагороду за повідомлення про загибель Саула та за свідчення, що він убив ізраїльського царя на прохання самого Саула. Як доказ убивства він показував царський вінець Саула і браслет, але замість подяки Давид наказав убити амаликитянина як того, хто учинив убивство «Божого Помазаника» (2 Цар. 1: 16).

У знак загибелі Саула та його синів Давид оголосив час жалоби й оплакування. Після цього через первосвященника він дізнається від Господа про благословення йому очолити царювання над Ізраїльською державою і відправляється до міста Хеврону. Тут у столиці коліна Юдиного його проголошують царем і помазують офіційно вдруге бути законним царем Ізраїльським у 1009 році до Р.Х. [90].

З Хеврону починається правління Давида як ізраїльського царя, що триватиме сім років та шість місяців (1 Цар. 1: 11). Це був перший період правління Давида, і він був царем тільки над коліном Юдиним. Тому

Хеврон не випадково вибраний Давидом для царювання, бо, по-перше, це було дуже древнє місто ізраїльського народу, і воно розташовувалося за 36 км від Єрусалиму, тобто в центрі Палестини. По-друге, Хеврон був стоянкою старозавітних патріархів, і назва «Хеврон» означала в перекладі «місце єдності», «союз». В епоху вождя-пророка Ісуса Навина та суддів тут збиралися старійшини ізраїльського народу для вирішення спірних питань (Іс. Нав. 14: 15, 20: 7, 21: 11, Суд. 1: 10) [84, с. 35].

Біблійна археологія доводить, що тут знаходилася діброва Мамре, де жив патріарх Авраам та приносив жертви Богові (Бут. 13: 18, 14: 13, 18: 1, 35: 27). Найдревніші викопні знахідки в Хевроні датуються приблизно 1750-1630 рр., тут знаходилася поховальна печера всіх старозавітних патріархів від Авраама до Якова [84, с. 35].

Проте царську владу Давида не визнали інші коліна Ізраїлю. Причиною було те, що останні роки Давид служив у филистимлян – ворогів єврейського народу, тому це перекреслило всі попередні його досягнення перед своїм народом. Родич, двоюрідний брат покійного царя Саула, Авенір котрий командував його армією, проголошує царем останнього меншого сина Саула – Ієвосфея в місті Маханаїм. Він царював недовго, усього два роки – з 1009 по 1007 рр. до Р.Х., столицею свого царства зробив місто Маханаїм, яке було в Зайорданні (2 Цар. 2: 8-9). Де точно знаходилося це місто, невідомо. У царстві Давида і Соломона воно досягнуло найбільшого розквіту, і тут була їх резиденція. У цьому місті ховався від Авессалома Давид і звідси вів з ним війну за престол, але в 925 р. до Р.Х. воно було повністю зруйноване єгипетським фараоном Шешонком I під час походу в Палестину, так як мало важливе фортифікаційне значення. У цьому місті Ієвосфей був надійно захищений, і між ним та Давидом почалася міжособна й громадянська війна, котра розділила боговибраний народ на дві частини [56, с. 27].

Ієвосфей, хоч і був тактично у вигіднішому положенні на початку свого царювання, але через відсутність волі до влади в 40 років, а саме в цьому віці став царем, і надмірну довіру до Авенира не міг об'єднати

решту колін під своєю владою. Давид мав більші людські та економічні ресурси. Йому в центрі земель, з Хеврону, було легше керувати й об'єднувати народ. Через це політичні та стратегічні позиції Давида були кращі та вигідні; із кожним днем його влада сильнішала, а Ієфосфей, навпаки, ставав обмеженішим (2 Цар. 3: 1) [50, с. 216].

Військові дії між ними почалися відразу за місто Гаваон, яке належало коліну Веньяміна, за царя Саула воно було столицею його царства. Битва завершилася поразкою Ієвосфея та перемогою Давида (2 Цар. 2: 12-32). Давид виступив за примирення з жителями міста, котрі визнали його владу, та уклав із ними політичний союз про те, що члени династії Саула ніколи не володітимуть цим містом (2 Цар. 21: 9) [84, с. 35].

Далі в середовищі Ієфосфея почався розбрат, так як Авенир зійшовся з наложницею Саула і цим виявив неповагу до свого царя. За це Авенир був звільнений з посади командувача й радника. Ображений на царя, він почав переговори про перемир'я з Давидом [67, с. 113].

Авенир був відомий Давидові ще з часів його служби в армії Саула, тому його пропозицію миру було прийнято. Авенира взяли на службу за умови, що він залучить на бік Давида інші коліна ізраїльські та приведе до нього першу дружину Мелхолу, котру Саул видав за іншого. Але до Авенира палав помстою воєначальник Давида Іоав, який підступно убив його, щоб помститися за убивство Авениром його брата Асаїла під час битви при Гаваоні [39, с. 123].

Давид простив цей учинок своєму вірному другу Іоаву, але дуже оплакував Авенира і з почестями поховав у Хевроні, про що розказується в 3-му розділі Другої книги Царств. Коли Давид став одноосібним правителем, сина Авенира Іаасила він назначив старійшиною над коліном Веньяміна (1 Пар. 27: 21).

Після смерті Авенира правління Ієвосфея стало слабшати, два його військових командувачі – Беероф і Рихав, які належали до коліна Веньяміна, перейшли на сторону Давида. Вони, як можна припустити із змісту 4-го розділу Другої книги Царств, хотіли поставити царем внука

Іонафана – Мемфивосфея, та коли переконалися, що він не бажає стати царем, вирішили убити Ієвосфея. Прийшовши вночі до його дому, вони, коли він спав, били його, відрізали голову і з нею відправилися до царя Давида, сподіваючись, що він помилує їх і зарахує до числа своїх підданих. Давид, прийнявши їх у Хевроні, наказав поховати Ієвосфея з царськими почестями, а убивць царя за його розпорядженням ув'язнили й відразу стратили (2 Цар. 4) [39, с. 124-125].

За повідомленням Йосифа Флавія, ці воєначальники Ієвосфея були його близькими родичами й на час призначення на високі державні посади вони були дуже молодими, юними. Не прагнучи війни з сильним Давидом, вони вирішили через убивство царя перейти на сторону його ворога. Формально помазання Ієвосфея на царство було незаконним, він мав право бути царем тільки через династичне наступництво, але помазання на царювання над ним не відбулося. Тому вбивство Ієвосфея не стало державним злочином, його царство було нелегітимним, але Давид віддає наказ покарати убивць царя. І мотивом цього наказу, за свідченнями Йосифа Флавія та Біблії, було бажання викликати повагу до персони царя в ізраїльського народу, як до вибраного й помазаного Богом на царювання, а також показати, що царство Давида будується не на насильстві й злочинності. Вороги самі повинні визнати владу Помазаника Божого й законно передати йому право на царювання, наприклад, як це було в житті Саула, Соломона, Єзекії та Осії. Інші претенденти на царювання добровільно повинні відмовитися від влади й визнати, що до кінця свого життя не будуть прагнути насильно захопити владу [27, с.256].

Схожий випадок був і в житті царя Соломона: його старший брат відмовився від престолу, за це він був помилуваний царем, і йому дозволили жити приватним аристократичним життям зі збереженням усіх почестей до царського сина. Коли Адонія порушив невдовзі свою обіцянку, він був страчений за державну зраду. Така традиція стала дуже поширеною серед устроїв східних монархів і забезпечувала мирне

передання царської влади та усувала проблему суперечки в наслідуванні монархічної влади між представниками царської династії [50, с. 123].

Отже, зі смертю Ієвосфея Давид стає одноосібним правителем, і його визнають усі племена ізраїльського народу своїм царем, як про це описано на початку 5-го розділу Другої книги Царств: «І прийшли всі коліна Ізраїлеві до Давида в Хеврон і сказали: ось, ми – кості твої і плоть твоя; ще вчора і третього дня, коли Саул царював над нами, ти виводив і вводив Ізраїля; і сказав Господь тобі: «ти будеш пасти народ Мій Ізраїля і ти будеш вождем Ізраїля». І прийшли усі старійшини Ізраїля до царя в Хеврон, і уклав з ними цар Давид завіт у Хевроні перед Господом; і помазали Давида на царя над усім Ізраїлем» (5: 1-3).

Події, описані в цьому біблійному тексті, відбулися приблизно в 1002-1001 р. до Р.Х., і Давид, як розповідає автор Першої книги Параліпоменон, був помазаний на царювання другий раз, але вже як єдиний правитель Ізраїлю (1 Пар. 11: 3). Тому він, як повідомляють ці дві біблійні книги, «уклав з ними Давид завіт у Хевроні перед лицем Господнім». Що це був за завіт? Точного пояснення не існує, але, ймовірно, Давид перед Скинією засвідчив слова пророка Самуїла про обов'язки та права царя перед народом ізраїльським та Законом Божим, укладеним між Богом та Ізраїлем на горі Синай (1 Цар. 8: 7-22). За цим Завітом, як пояснює І.П. Лопухін, в обов'язки царя входила така діяльність: 1) захист і охорона народу від ворогів; 2) мир та внутрішній благоустрій боговибраного народу; 3) справедливе судочинство і недопущення беззаконня [92].

Ставши одноосібним царем, Давид найперше розшукав нащадків Саула та Іонафана. Із цієї царської сім'ї залишився живим внук Саула й син Іонафана – Мемфівосфей. Він був присутній на полі останньої битви царя і його сина при Гелвуї, але годувальниця внука, рятуючись від переслідування філістимлян, упала, тримаючи на руках п'ятирічного хлопчика, через що він на все життя пошкодив ноги й кульгав (2 Цар. 4:4).

Його та інших придворних Саула Давид наблизив до себе і зробив Мемфівосфея членом царської ради, надавши йому привілей завжди їсти за

царським столом. Управителя двору Саула Сіву Давид призначив керуючим свого палацу, але той під час повстання Авессалома звинуватив сина Іонафана в зраді, оскільки той не пішов за царем і залишився в Єрусалимі, зайнятому військом Авессалома [81, с. 136].

Коли Давид придушив повстання й повернувся до Єрусалиму, то віднайшов Мемфівосфея в старих будівлях біля свого палацу, де той переховувався весь час, перебував у пості й молився за перемогу Давида (2 Цар. 19: 24). Цар зрозумів, що він його не обманює і через фізичні вади не міг брати участь у заколоті проти Давида. Мемфівосфею повернули всі повноваження, і нащадки його продовжували бути придворними слугами при дворі всіх царів юдейських (1 Пар. 8: 34-40) [81, с. 137].

Внутрішня політична смута в Ізраїльській державі тривала два роки й завершилася перемогою царя Давида. Далі Давид приступив за упорядкування своєї держави та її внутрішнє зміцнення, тому протягом наступних п'яти років свого правління в місті Хевроні він об'єднував ізраїльські племена. Саме в цей період у нього визріла ідея, що для повного об'єднання народу необхідно мати єдиний політичний, а головне, духовний центр. І таким ідеальним місцем була гора Сіон та місто Єрусалим, на території котрого розташовувалася ця гора Божа [7, с. 3].

За законом Мойсея саме тут потрібно було приносити жертву Богові та звершувати богослужіння. Зі встановленням єдиної царської влади до зобов'язання царя увійшов догляд за виконанням завіту з Богом через влаштування у народі єдиного місця молитви і жертвоприношення. У книзі Второзаконня можна побачити чітку вказівку Бога Мойсею для ізраїльського народу, що приносити жертву Богові слід тільки в одному місці: «А коли ви перейдете Йордан і осядете в Краї, що Господь, Бог ваш, дає вам на спадщину, і Він заспокоїть вас від усіх ворогів ваших навколо, і ви сидітимете безпечно, то станеться, на те місце, що його вибере Господь, Бог ваш, щоб Ім'я Його перебувало там, туди принесете все, що я вам наказую: свої цілопалення, і свої жертви, десятини свої та приношення рук своїх, і всі добірні жертви обітниць своїх, що обіцяєте Господу» (Втор. 12:

10-11); «Коли буде далеко від тебе те місце, що вибере Господь, Бог твій, щоб перебувало там Ім'я Його, то заріжеш із худоби своєї великої та з худоби своєї дрібної, щоб дав Господь тобі, як наказав я тобі, і будеш їсти в брамах своїх усім жаданням своєї душі» (Втор. 21: 21). Чому цей закон написаний в останній священній книзі Мойсея, можна пояснити тим, що він має пряме відношення до життя народу в Обітованій землі. Коли Ізраїль у ній заселиться, він має зробити окреме та єдине місце богослужіння й жертвоприношення Богові [33, 348].

Отже, вказані пророчі вислови Мойсея говорять, що коли народ стане мирно жити в Обітованій землі – Палестині, він обов'язково повинен побудувати один жертовник для жертвоприношень й інших релігійно-духовних функцій. Це місце має бути вибране Богом тоді, коли всі племена Ізраїлю заселять палестинську землю, про що говорять такі слова: «Бо тільки на місці, яке вибере Господь, Бог ваш, зо всіх ваших племен, щоб покласти там Ім'я Своє, на місці перебування Його будете шукати, і ти прийдеш туди» (Втор. 12: 5) [35, 112-114].

За повідомленням біблійного тексту (Втор. 12: 10-11), можна простежити характеристики історичного часу, коли серед боговибраного народу буде побудований єдиний жертовник Богові, тобто Єрусалимський храм. Це буде час, коли євреї цілком заволодіють Обітованою землею, будуть жити в ній безпечно й мирно, що незаперечно здійснилося в час правління царя Давида [13, 4].

Місце для побудови храму було також особисто вибране Богом, й свідчення цьому зустрічаються в книгах Царств й Параліпоменон, які викладають історію життя царя-пророка. У розповідях цих книг про вибрання Давида на майбутнє царювання часто повторюється фраза: «Обрав Єрусалим, щоб там перебувало ім'я Моє, і обрав Давида, щоб він був над народом Моїм Ізраїлем» (2 Пар. 6: 6). Так місце для майбутнього храму мало бути в Єрусалимі, точніше, це мала бути одна із гір, на яких розміщувалося місто, де ангел Господній вказав царю Давиду, надихаючи його на майбутнє царювання. Про це також говорить такий біблійний

текст: «І ангел Господній сказав Гадові, щоб той сказав Давиду: нехай Давид прийде і поставить жертовник Господу на току Орни ієвусеянина» (1 Пар. 21: 18). Цим місцем була гора Сіон, біля котрої патріарх Авраам, виконуючи завіт з Богом, хотів принести у жертву свого єдиного сина Ісаака, котрий став наступним родоначальником боговибраного народу [17, 58-59].

Але чому Господь обрав Єрусалим і гору Сіон для побудови тут жертовника? Відповідь на ці запитання можна знайти, переглянувши попередню біблійну старозавітну історію. Місто Єрусалим є найдревнішим містом у Священному Писанні, давня назва його «Салим», що значить з єврейської «благословення». Воно розташовувалося на горі Сіон, біля котрої була гора Морія, де патріарх Авраам приносив потім у жертву свого сина Ісаака Богові. За часів перебування Авраама у Ханаані (Палестині), тут жив цар, пророк і патріарх Сим – син Ноя, котрий врятував життя на землі від потопу. Саме Сим благословив патріарха Авраама після перемоги над царями Еламу, котрі пограбували Ханаан, винісши йому хліб і вино – прообраз Євхаристії. Книга Буття називає цього царя Мелхіседеком, тобто «царем правди/істини». Це був єдиний нащадок Ноя, який зберігав союз людини з Богом. Благословивши патріарха Авраама, він передав йому Боже об'явлення, що віднині той стане родоначальником нового людства – ізраїльського народу [87, 118-119].

Вибраність Авраама особливо проявилася під час виконання Божого повеління принести в жертву свого сина Ісаака Богові, що він виконав з точністю, але Господу була принесена в жертву вівця. Бог не прийняв жертву Авраама, зробивши його, за словами ап. Павла, «батьком віруючих» (Рим. 4: 11). Дехто з археологів дослідження біблійних місць говорить, що гора Сіон і гора Морія є тотожними, інші вказують на їх відмінності або на те, що Сіон – гора, Морія – її підніжжя. Суперечності тривають, точно ідентифікувати неможливо. Проте аналіз етимології слова «Сіон» вказує на такий переклад цієї назви як «сонячний», «блискучий». Назва «Морія» перекладається в значенні «видіння», де Авраам отримав

одкровення від Бога про те, що стане засновником боговибраного народу. Ці назви вказують на одне топографічне місце, де побудоване місто Єрусалим і храм істинному Богові. Такий храм міг постати лише на тому місці, що вибере Господь для перебування Свого Імені. Там, де буде перебувати Ім'я Господнє, на тому місці Бог дасть одкровення людству про спасіння Ним світу. Місцем й містом таким став Єрусалим на горі Сіон-Морія [18, с. 216-218].

Звідси й древня біблійна назва Єрусалиму – «Салим», тобто «святе місто», «місто Боже», «царське місто», саме з нього благодать Божа пошириться по всій землі через церкву Христову. Звідси походить назва «Свята Земля», котрою позначають батьківщину Господа Ісуса Христа [18, с. 12].

Щоб заволодіти Єрусалимом, Давид почав масштабну підготовку і реформував армію, котра до нього не була професійною та складалася з ополчення, де кожен солдат мав власну зброю, добуту як трофей, куплену за власні кошти чи перероблену із сільськогосподарських інструментів. Крім того, до Давида армія складалася лише з піхоти, тільки вищі офіцери та воєначальник їздили верхи на мулах, ослах, рідше – на коні. Коні як військовий засіб пересування були тільки в царя та в його близького оточення, але як вид самостійної бойової одиниці не використовувалися [25, с. 10-11].

Цар Давид формує армію за рахунок призову чоловіків віком від 20 до 30 років, ділить її на частини по 10, 50, 100, 1000 воїнів. Найбільшою військовою одиницею було 24 тис. воїнів, куди входили всі роди військ відповідно до потреби військових дій. Очолював таке військо формування призначений царем командувач або сам цар Давид, який офіційно керував армією [11, с. 99-100]. За царя Давида ізраїльська армія стає найсильнішою в Передній Азії, такий військовий устрій проіснував до 586 р. до Р.Х., тобто до часу початку Вавилонського полону, із яким загинула незалежність Ізраїльської держави.

Набір до армії відбувався за принципом перепису всі боєздатних чоловіків від 20 та вище, до віку, що дозволяв чоловікам повноцінно володіти зброєю. З історичних джерел відомо, що цар Давид всіх воїнів розділив на 12 дивізій, до кожної з яких входило 24 тисячі солдатів. Кожен період, це приблизно до трьох місяців, одна дивізія відбувала воїнську повинність, потім розпускалася, а на її місце призивалася друга. Так було встановлено чергування відбування воїнської повинності в мирний час, у випадку війни призивалися всі одночасно [11, с. 101].

Служба в армії була обов'язковою для всіх чоловіків, які призивалися старійшинами коліна, термін служби тривав до 50 років, незалежно від призивного віку. В армію не призивалися чоловіки, котрі не одружилися і не прожили сімейним життям три роки, тобто ті, котрі не мали дітей, як про це говорив Закон Мойсея (Втор. 20: 1-9).

Кожне коліно по черзі повинно було утримувати армію, постачаючи воїнам провіант та фураж. Матеріальним забезпеченням займалася спеціальна військова служба, на випадок військових дій солдати мали самі себе забезпечувати провіантом. Так само було і з оплатою за службу в армії; гроші за службу отримувала тільки воїни, що служили в гвардії, кінноті та колісницях. Решту солдатів утримувалося за власні кошти, тому не заборонялося захоплювати трофеї у ворога, проте не можна було грабувати мирне населення [28, с. 67].

За законом Мойсея, захищати Обітовану землю мав кожен ізраїльтянин, тому серед ізраїльських племен був розвинутий принцип внутрішньої військової організації з потенціалом певного бойового розвитку. Так, плем'я Веніаміна славилася влучними стрілками та лучниками, коліна Юди, Гада та Нефталіма виставляли важкоозброєних воїнів тощо [38, с. 869-870].

Отже, військова реформа Давида ґрунтувалася на вдосконаленні системи набору ополченців, яких він перетворив на професійну армію з загальновійськовою повинністю. Для навчання воїнів наймалися іноземні офіцери, котрих в армії Давида до кінця його царювання було чимало.

Імена командирів-найманців нерідко згадуються і в Біблії. Найбільш відомими серед них були: филистимляни Креті та Плеті, амонитянин Целек, хеттей Урія, вихідець із міста Гата Ігтая, котрий командував дивізією ізраїльської армії (2 Цар. 15: 19; 18: 2-5, 23: 37-39) [26, с. 155].

Підготовка до цієї військової кампанії тривала приблизно п'ять років. Для війни з ханаанським племенем ієвусеїв цар Давид зібрав чисельну та добре підготовлену армію. Йосиф Флавій вказує, що число армії Давида на початок війни з ієвусеями нараховувало 120 тисяч воїнів. До озброєння воїнів входили щит, спис, шолом та меч [3, с. 494].

Отже, за п'ять років до взяття Єрусалиму Давид зробив військову реформу, за якою армія Ізраїльської держави була професійною та поділялася на такі роди військ:

1. гвардія царя – особиста охорона Давида, котра формувалася з коліна Юдиного і нараховувала від 2 до 5 тисяч солдатів;
2. піхота, котра ділилася на такі частини: лучники, пращники, списоносці, допоміжні легкоозброєні воїни;
3. кіннота, озброєна луками та довгими списами, тоді ділилася на дві частини – кінних лучників та штурмову кінноту, котра озброювалася довгими списами й мечами та щитами, якими прикривалися кінні лучники, адже вони, стріляючи з лука, не могли носити важке озброєння та прикривалися за важкою кіннотою;
4. бойові колісниці, котрі з'явилися тільки за Давида в армії Ізраїлю.

Ударною силою армії була важка піхота з воїнів-списоносців, які прикривалися щитами різної форми. Із флангів її прикривала кіннота, котра могла самостійно вести бій або підтримувати чи захищати атаку піхоти. Між цими видами військ розташовувалися лучники, пращники й легкоозброєні воїни, котрі відкрито у бій не вступали, виснажували ворога на відстані чи невеликими короткими сутичками, щоб зламати його ряди та зменшити бойовий дух [86, с. 172-173].

Особливу бойову частину армії складали колісниці, їх запровадив в ізраїльській армії Давид як для своєї особистої охорони й навченості під

час битви, так і для організації наступального тиску на ворога. Євреї запозичили колісниці в єгиптян, бо уперше їх побачили в Єгипті; частково технологію виготовлення і стиль бою перейняли в хананеїв та филистимлян, які використовували колісниці для маневреності лучників. Лучники розміщувалися на колісницях і стріляли у ворога, переслідували його за підтримки кінноти та для прориву флангів. Число кінноти в армії Давида складало від 2 до 4 тисяч, а колісниць було до 500; обидва роди військ були дуже дорогими для утримання. Щоб забезпечити армію кіньми, Давид підтримував дружні стосунки з Єгиптом, уклав мирний договір і забезпечував спокій на кордонах Єгипту в Азії [86, с. 174].

Отже, протягом п'яти років Давид не вів жодної війни, він об'єднував і розбудовував Ізраїльське царство, щоб народ забув про міжусобні війни, визнавав тільки його законним царем Ізраїлю. Це Давид робив з метою побороти зовнішню небезпеку, котру складали ханаанські народи, не знищені за часів вождя-пророка Ісуса Навина, та филистимляни, котрі, незважаючи на постійні перемоги над ними боговибраного народу, були грізними ворогами й послаблювали безпеку держави.

2.2. Завоювання Єрусалиму та переможні війни Давида з филистимлянами та іншими народами

У 38 років, у восьмий рік свого царювання Давид, як істинний цар Ізраїлю, почав військову кампанію із захоплення міста Єрусалима. Це була найважлива місія в його житті, адже володіння цим містом мало стратегічне значення для майбутнього існування Ізраїльського царства та в історії боговибраного народу й наближало прихід месіанських часів.

Друга книга Царств так описує захоплення армією Давида Єрусалиму: «І пішов цар і люди його на Єрусалим проти ієвусеїв, жителів тієї країни; але вони говорили Давиду: «ти не ввійдеш сюди; тебе відженуть сліпі й кульгаві», – це значило: «не ввійде сюди Давид». Але Давид узяв фортецю Сіон: це – місто Давидове. І сказав Давид у той день: усякий, убиваючи ієвусеїв, нехай уражує списом і кульгавих і сліпих, які ненавидять душу

Давида. Тому і говориться: сліпий і кульгавий не ввійде в дім Господній. І оселився Давид у фортеці, і назвав її містом Давидовим, і оббудував навкруги від Милло й усередині. І процвітав Давид і підносився, і Господь Бог Саваоф був з ним» (5: 6-10).

Схожий опис має виклад Йосифа Флавія в «Юдейських древностях» у 7-мій книзі в 3-му розділі, тільки стиль цієї розповіді є більш деталізованим, що дозволяє цю військову кампанію Давида поділити на такі частини: 1) місто необхідно було завоювати в племені ієвусеїв; 2) Єрусалим поділявся на дві частини – нижнє місто і верхнє місто, де була добре укріплена фортеця; 3) армія Давида легко захоплює «нижнє місто», а потім цар за допомогою хитрого маневру захоплює головну цитадель ієвусеїв [3, с. 497-498].

Як вже було сказано, до війни з євусеями та штурму міста Давид готувався п'ять років, оскільки ханаанські племена, котрі населяли Палестину до її завоювання ізраїльським народом під керівництвом Ісуса Навина, були на значно вищому рівні культурного розвитку. Ізраїльський народ за 300 років життя в Обітованій землі до часу воцаріння Давида так і не міг подолати своє культурне та технічне відставання від цих язичницьких народів. Тому від XIV ст. до XI ст. до Р.Х. у Палестині проживали ханаанські народи, серед яких ієвусеї займали територію в центрі Обітованої землі, на території коліна Юди [82, с. 149-150].

Ієвусеї – найдревніше плем'я Палестини, котре заселило її, тобто Ханаанську землю, у III тис. до Р.Х. Ця народність походила від Ієвуса, котрий був сином Ханаана – одного з одинадцяти синів Хама, сина Ноя (Бут. 10: 15-16). Ієвус заселив центр Палестини і тут побудував місто, котре назвав своїм іменем «Ієвус», пізніша назва «Єрусалим» або «Салим», що стало столицею їх царства, котре входило до союзу ханаанських народів. Ієвусеї славилися своєю войовничістю, тому існує версія, що вони змішалися з племенем хетів, відомим своєї військовою майстерністю [82, с. 151].

У документах древньоєгипетської історії згадується ім'я царя ієвусеїв – Абду Геба, що в перекладі означає «син Єви». Так, очевидно, називалася богиня їх ідолівського культу, котра відома також як «Астарта» – «божественна мати», значить, титул їх царя означав «син богині», що було типовим для тогочасних монархічних устроїв. У Біблії згадується ім'я іншого їхнього царя Адоніседека, котрий воював у союзі ханаанських царств з Ісусом Навином (Нав. 10: 3) [79, с. 248].

До завоювання Палестини ізраїльським народом ієвусеї відігравали значну роль у політичному житті між Сходом та Африкою, наприклад, єгипетський фараон Аменхотеп III (1388-1353/1351 до Р.Х.) уклав з ними військовий союз, що дозволило їм утримати свої території в оточенні ізраїльських племен. Це, мабуть, і не дозволило Ісусу Навину їх остаточно знищити, хоча під час завоювання Ханаану ізраїльтянами був убитий їх цар, а місто Ієвус було спалене коліном Юди, якому дісталася ця земля, але це плем'я зберегло свою незалежність, уклало мирну угоду з євреями та сплачувало їм податки. Тому на час війни з ними царя Давида царство ієвусеїв було анклавом – незалежною державою, котра існувала в середині іншої суверенної держави, тобто Ізраїльського царства [71, с. 258].

Як свідчить біблійна археологія того часу, перед війною ієвусеїв з царем Давидом це плем'я не було автентичним за своїм етнічним походженням. Ієвусеї склали змішану народність, до котрої входили хананеї, семіти, хуррити та хетти, а частково ізраїльтяни. Навіть після завоювання Єрусалиму й перемоги над ієвусеями вони згадуються в Біблії як окрема народність, котра формально була вже юдаїзованою [68, с. 124].

Якщо Біблія коротко згадує про завоювання Єрусалиму, то повідомлення Йосифа Флавія є більш детальним. Зокрема, він указує, що вся кампанія включала два етапи: перший – захоплення «Нижнього міста», із чим армія Давида справилася легко, та другий – штурм головної фортеці, за захоплення мурів якої цар обіцяв своїм командирам посаду головнокомандуючого армії. Із цим завданням справився найпершим Іоав,

який був найближчим другом та соратником царя протягом усього часу його царювання [3, с. 511].

За свідченням біблійної археології, захоплення Єрусалиму було серйозним випробуванням для Давида та його царства, бо місто це до юдеїв було дуже укріпленим. Своєю міцністю та неприступністю найперше воно завдячує вигідному географічному розташуванню, саме тому ця місцевість була дуже рано заселена ханаанським народом. До завоювання Давида загальна площа міста становила до 10 гектарів, котрі були оточені кам'яними мурами з високими баштами. Висота башт визначалася також височиною гір, на яких розміщувалося місто та фортеця, тому населення міста було добре захищеним від штурму, і легкий природний доступ до води дозволяв витримувати тривалі облоги [12, с. 176].

Археологічні розкопки Єрусалиму почалися з 1864 р. і тривають до сьогоднішнього часу. Вони доводять, що перші поселення тут з'явилися біля джерела Гіхон, яке розміщується в Кедронській долині та ніколи не пересихає, уже з часу мідного віку між 4500-3500 роками до Р.Х. У період бронзового віку (3000-2800) тут вже проживає постійна група населення, котра веде організаційний спосіб життя. Ким було перше населення Єрусалиму, невідомо; ймовірно, це були семітські народи, котрі відмовилися від кочування між заходом та сходом і, освоївши цю територію, оселилися тут. Центральною територією їх життя була частина гори Сіон, котра виходила до джерела Гіхон. Дехто з науковців припускає, що назва «Сіон» означає «водопровід» або «дорога води», що було дуже важливим на древньому Сході, адже доступ до води визначав кількість, характер життя та побутові умови населення [18, с. 153].

Отже, древній Єрусалим розташовувався в гірській місцевості, зі всіх сторін, окрім однієї, він був важко прохідним. Тільки одна його північна сторона, де протікало джерело Гіхон, була зручною для входження в цю місцевість, усі інші сторони були природним захистом. Це вплинуло на швидке заселення цієї території, адже такий рельєф забезпечував мирне життя людей у цих рельєфних умовах від нападу різних ворогів.

Без сумніву, це також вплинуло на визнання цього місця сакральним й особливим, бо люди, котрі живуть тут, перебувають в особливих умовах існування, захищені вищими силами, тобто богами чи Істинним Богом. Це визнання підкріплюється прикладом із 14 розділу Книги Буття, де розповідається про царя-священника Мелхіседека, що проживав і був царем цього міста-держави. Мелхіседек є сучасником патріарха Авраама, він жив приблизно 2000-1900 ст. до Р.Х., а його ім'я дослівно означає «цар миру», «цар праведності»: від перекладу слів «мелек» – правда, мир, спокій та «цедек» – «цар». Саме він благословив Авраама після його повернення з перемогою над Еламським царем Кедеоромлаомером. У даному біблійному тексті Мелхіседек називається «царем Салиму». Буквальний переклад означає «цар мирного міста» або «цар благословенного міста» (Бут. 14: 18-20). У Псалмі 75 місто Салим ототожнюється з горою Сіон: «І була в Салимі оселя Його, і перебування Його на Сіоні» (Пс. 75: 3) [9, с. 69].

Прийнято вважати, що назва «Силим» означає древнє ім'я Боже, котре праведний Ной використовував у молитві до Бога і передав це своїм синам, серед яких був Сим, який ототожнюється з Мелхіседеком. Благословіння ним патріарха Авраама засвідчувало, що він має право життя на цій землі, тобто його нащадки мають успадкувати це місто й служити тут Богові. Тому саме від часу царя Давида виникає назва «Єрусалим», що у семітській мовній традиції означає – «основа миру». До царя Давида місто Єрусалим згадується в історичних джерелах епохи античності як Салим, наприклад, у документах Елби (Сірія), датованих 2300 р. до Р.Х., вказується на «Шалем». Древньоєгипетські джерела Середнього царства 12-тої династії фараонів описують місто в Палестині під назвою «Рушашаліум», тобто місто «Руша» чи «Хуша», та царя, котрий володів цим містом-державою. Більш точні відомості про Єрусалим датуються XV-XII ст. до Р.Х. Це листи впливового царя ханаанського краю до фараона Ехнатона (1353-1336 рр.). Ім'я Абді-Хепа згадується як ім'я царя, що

володів усім Ханааном та його містами, серед яких вказується місто «Яруа-шалам» у дослівному перекладі «місто-фортеця» [7, с. 209].

Археологи припускають, що цар Абді-Хепа об'єднав ханаанські царства під своєю владою в єдину державу; правда, це тримало недовго, десь до 10 років. Йому вдалося заснувати династію, котра правила короткочасно, але ханаанські міста-держави з їх етнічним населенням були під єдиною владою. Столицею його царства стало місто Єрусалим, адже саме воно ідеально підходило, щоб бути потужним форпостом влади і могутньої цитаделі даного царства [7, с. 210].

Ханаан під єдиною царською владою міг бути недовго, це відбулося до часу завоювання Палестини боговибраним народом. Уже в Книзі Ісуса Навина в 10 розділі згадується цар Адоні-Цедек, буквальний переклад «головний-цар», який очолював коаліцію ханаанських царств-міст проти ізраїльського народу. Ця коаліція зазнала поразки й була розбита, цар Адоні-Цедек загинув, але місто Єрусалим, столиця царства, не була захоплена ізраїльтянами. Ніде в Книзі Ісуса Навина не згадується про заселення ізраїльським народом цього міста, тому воно залишилося під контролем ханаанського племені ієвусеїв, які змогли налагодити мирні стосунки між колінами Ізраїлю [7, с. 211].

Згадка про захоплення коліном Юдиним Єрусалиму є в Книзі Суддів Ізраїльських: «І воювали сини Іудині проти Єрусалима і взяли його, й уразили його мечем і місто віддали вогню» (8: 1). Тут окреслюється окремий момент участі коліна Юди в конфлікті з євусеями, або це була міжусобна війна чи військова допомога союзникам у вирішенні внутрішніх проблем. Але це біблійне свідчення ніяк не можна вважати повідомленням про заволодіння ізраїльського народу Єрусалимом для постійного проживання.

Існує також пояснення, що біблійне повідомлення є пізнішою вставкою до тексту Книги Суддів Ізраїльських. Археологічні дані цього періоду, тобто в епоху пізньої бронзи, вказують, що Єрусалим був дуже укріпленим містом у XV-XIV ст. до Р.Х. У північній стороні міста, щоб

захистити джерело – систему водопостачання, були побудовані кам'яні стіни висотою до 8 метрів. Характер побудови цього часу вказує, що тут був єгипетський гарнізон, бо є залишки проживання воїнів фараона, решки побутового життя єгиптян і нечисленні знахідки побуту місцевого населення. Саме місто називається «Урушалім», що значить «фортеця-салимська» [42, с. 60-61].

Присутність єгипетської армії в Єрусалимі пояснюється тим, що фактично до XII ст. місто було васально залежним від Єгипту. Біблія не згадує про ці факти, але немає підстав сумніватися в їх недостовірності, бо Єрусалим цілком міг бути фортецею фараона та охороняти торговельні шляхи з Азії в Африку. Із політичним занепадом Єгипту в XII ст. зникає присутність єгиптян у цьому регіоні. Мабуть, на заваді стало вторгнення до Передньої Азії филистимлян чи народів моря, котрі послабили вплив Єгипту в Азії з XIII ст. [42, с. 62].

Отже, Єрусалим на початку X ст. після Р.Х. представляв собою сильну та грізну фортецю, з високими мурами та захищеним водопроводом. Узяти облогою це місто було неможливо: для цього потрібно було багато часу, облога виснажила б воїнів, а головне, політична ситуація могла змінитися через вторгнення зовнішніх ворогів. Якби Єрусалим не був би захоплений Давидом, він у випадку війни з навколишніми Ізраїлю народами перетворився на внутрішній фронт у тилу Ізраїльського царства.

Як розповідається в текстах Біблії (2 Цар. 5: 6-9; 1 Пар. 11: 4-9) та Йосифа Флавія, спочатку цар Давид вступив у переговори з ієвусеями. Він не приховував свого наміру заволодіти містом і пропонував гроші, щоб мирно вирішити справу, викупивши місто для своєї столиці. Переговори переросли у відкриту образу дій царя Давида, після чого він удається до війни з ієвусеями.

Війна з ієвусеями та взяття штурмом Єрусалиму відбулися приблизно на межі 1002/1001 р. до Р.Х. і включали два етапи бойових дій. На першому етапі армія Давида захоплює нижню частину міста, на другому –

фортецю ієвусеїв. І тут впливають факти, які вказують, що цар Давид при штурмі міста, точніше, фортеці вдався не до прямих дій, а використав тактичний прийом і потрапив до фортеці шляхом підкопу тунелю для проходу воїнів під мурами фортеці [70, с. 485].

Під час розкопок Єрусалиму в 1867 р. біля джерела Гіхон був виявлений таємний вхід, по якому до міста з джерела потрапляла вода. Оскільки жодна армія тогочасного світу не могла взяти мури міста іншим шляхом, окрім підкопу чи штурму з бойових башт, був зроблений висновок, що саме через цей потаємний хід воїни Давида на чолі з Іоавом увійшли до фортеці, попередньо прокопавши прохід [42, с. 53].

Цей прохід археологи назвали «водяною шахтою», через яку воїни Давида атакували ворога із середини, не наступаючи штурмом на стіни фортеці. Але на даний час ця версія критикується через свою неправдоподібність, бо археологічні дослідження вказують, що ця сторона міста була дуже укріплена [42, с. 54].

Проте армія Давида дуже швидко захопила місто; іншого шляху, крім цього, не існувало, бо тривала облога ставила під сумнів успішність війни і царювання Давида. На допомогу обложеним могли прийти союзники ієвусеїв: війна на два фронти для створеної армії Ізраїлю була не вигідною. Крім того, швидке захоплення міста відбулося за рахунок чисельної переваги армії Давида, бо за даними археології чисельність ієвусеїв становила від 1000 до 2000 тис. людей. Вони в обороні міста розраховували на неприступність високих стін міста й не сподівалися, що ізраїльська армія може використати інші прийоми для захоплення [45, с. 151].

Цар Давид помилював ієвусеїв за умови, що вони не будуть претендувати на відродження своєї держави. Тому вони й надалі залишилися жити в Палестині, при дворі царя Давида посаду одного із його радників займав ієвусеянин Орна, котрий володів великою нерухомістю в Єрусалимі та на горі Морі чи Сіоні. Він і порадив цареві

Давиду місце для будівництва храму Божого на Сіоні, навіть віддавав свою землю на цій горі під будівництво майбутнього храму [45, с. 218].

Давид не захотів отримати місце під побудову храму безкоштовно, бо саме на горі Морія він бачив видіння ангела з мечем, який запевнив царя, що жителі міста не постраждають від епідемії морової язви, котра була на той час у Єрусалимі та Юдеї. Тому після молитви на горі Сіон і видіння ангела пророк Нафан провістив Давидові будувати храм саме на цьому місці. Однак Давид не хотів отримати місце для храму на Сіоні без оплати, він викупив його в Орна разом із майном – будівлями для худоби та збіжжя, свійськими тваринами (волами, вівцями й козами), заплативши за все 50 сиклів срібла. Сикель або шекель – це грошова одиниця золотої чи срібного маси еквівалентом до 11, 4 грама металу, у біблійні часи була універсальним номіналом грошової вартості на Близькому Сході [49, с. 36-37].

Усю куплену худобу Давид приніс у жертву Богові, після чого епідемія морової язви припинилася серед ізраїльського народу. Місцем жертвоприношення була гора Сіон (Морія), куди цар наказав перенести Скинью та поставити жертвник Богові. З цього часу всі жертвоприношення і богослужіння в ізраїльському народі звершувалися на цьому святому місці, де і буде побудований майбутній храм Господу (2 Цар. 24: 16-25; 2 Пар. 3: 1) [49, с. 38].

Отже, цар Давид зробив ієвусеїв рівноправними підданими своєї держави, і вони, як і все інше населення, сплачували податки, котрі були збільшені за царя Соломона, за що виявляли невдоволення його правлінням, але політичного впливу на ситуацію в державі не мали (1 Пар. 8: 7-8). Останнім біблійним свідченням про ієвусеїв є пророчі книги Старого Завіту, де вони згадуються серед полонених юдеїв, які повернулися після завершення вавилонського полону. Далі їх доля є невідомою, і про них уже ніде не згадується у книгах Священного Писання [55, с. 304].

Захопивши Єрусалим, Давид переніс свою столицю і почав займатися розбудовою міста, щоб перетворити його на політичний та духовний центр держави. Для цього він залучав до відбудови найкращі тогочасні технічні й архітектурні форми будівництва, наймав різних майстрів з обробки дерева, каменю та заліза. Проте мир у його державі так і не настав, як повідомляє Друга книга Царств та Йосиф Флавій: відразу після захоплення Єрусалиму филистимляни вторглися в межі Ізраїльської держави, почалася нова війна вже із давнім зовнішнім ворогом [70, с. 262].

Филистимлян, очевидно, непокоїло посилення Ізраїльської держави, тому вони неочікувано напали та дійшли аж до долини Рефаїм (2 Цар. 5:17), котра розташовувалася на південному заході від Єрусалиму, на кордоні землі Юдиного та Веньямінового коліна. Це була дуже багата на родючість місцевість, на цій землі добре ростили злакові культури, тому вона мала стратегічне значення. Сучасне її розташування пролягає між Єрусалимом та Віфлєсом, а назва «Рефаїм» походить від древнього населення цього регіону, котре було знищене ізраїльтянами за вождя-пророка Ісуса Навина [70, с. 263].

За своє правління в Єрусалимі Давид як ізраїльський цар чотири рази воював з филистимлянами. У Другій книзі Царств описано чотири таких війни: (2 Цар. 5: 17-25), (2 Цар. 8: 1), (2 Цар. 21: 15-22 та 2 Пар. 20: 4-8), (2 Цар. 23: 9-17 та 1 Пар. 11: 12-19). Та, окрім війн з филистимлянами, Давид воював з іншими народами, котрі проживали навколо Ізраїльського царства, серед цих народів були моавитяни (Цар. 8: 2), арамеї (2 Цар. 8: 6), вавилоняни або халдеї (2 Цар. 8: 8), ідуметяни (2 Цар. 8: 14). Про війни царя Давида з цими народами буде розказано пізніше, бо найбільш грізним противником для боговибраного народу були филистимляни [80, с. 111-112].

Згідно з повідомленням Другої книги Царств (5: 17-25) та Йосифа Флавія, перша війна Давида з филистимлянами розпочалася з їх вторгнення в межі царства Давида. Щоб перемогти ворога, Давид молиться Богові й отримує благословення на переможну війну, після чого

неочікувано для филистимлян нападає на них і здобуває велику перемогу при «Ваал-Перацимі». Так Давид назвав місце цієї битви, бо його армія захопила символи релігій филистимлян, що було символом слабкості їх бога перед істинним Господом ізраїльського народу.

У біблійній археології ця битва називається «Битва при Ваал-Перацимі». Вона відбулася за 4 кілометри від Єрусалиму за короткий термін часу. Щоб перемоги армію Давида, филистимляни зібрали для другої битви армію з воїнів своїх союзників і втричі за кількістю переважали військо Ізраїлю. Приблизно число їх воїнів становило до 30 тис., тоді як армія Давида налічувала до 10 тис. бійців. Як і під час попередньої перемоги, Давид звернувся з молитвою до Бога і за Його одкровенням атакував филистимлян уночі з боку лісу, що знаходився в тилу їх табору. Цю битву при Ваал-Перацимі детально передає Йосиф Флавій, вказуючи, що перемога була настільки вражаюча й нищівна для противника, що армія Давида переслідувала ворога до міст «Геваї та Гезера» [32, с. 115].

Гевая – місто на кордоні коліна Веньямінового, котре на південному заході межує з територією коліна Єфрема, де знаходиться місто Гезера. Тому в цій битві Давид повністю прогнав филистимлян з території Ізраїльського царства, відтіснивши їх у міста на узбережжі Палестини. До Давида Ізраїльське царство не мало виходу до Середземного моря, воно було оточене з півночі та заходу територіями филистимлянської та ханаанської держав, не рахуючи ворожих племен на півдні та сході [34, с. 202].

Отже, мирне життя царства Давида було нетривалим. Відразу після короткого опису внутрішнього устрою царства Ізраїльського Друга книга Царств з 8-го розділу описує другу війну царя Давида з филистимлянами, котра завершилася взяттям столиці филистимського царства – міста Гефа, біблійна назва «Мефег-Гаамма» (2 Цар. 8: 1). Під час цієї війни місто Геф втратило своє стратегічне значення, оскільки Давид знищив укріплення цього міста та поставив у місті сильний гарнізон своєї армії, щоб

контролювати филистимлян і закріпитися на їх території. З цього часу це місто перестає згадуватися в Священному Писанні як військовий стратегічний та політичний центр [20, с. 413].

У результаті цієї війни филистимляни зберегли незалежність своєї держави, але були обкладені податками й проживали у своїх містах-державах: Азот, Газа, Ашкелон, Гат, Герар. Але під час третьої та четвертої війни з филистимлянами вони стали повністю васально залежним від Ізраїльського царства. До кінця правління царя Соломона филистимляни не виявляли ознак відродження політичної незалежності своєї держави. Лише з розпадом єдиного Ізраїльського царства вони почали повставати проти Юдейського царства за підтримки єгиптян, сирійців, асирійців і вавилонян. Інколи здійснювали грабіжницькі набіги на юдеїв, але звільнитися від залежності вони так і не змогли, тому з початком вавилонського полону населення филистимлян було переселено до Вавилону, звідки не повернулося. З V ст. до Р.Х. згадується лише місто Азот, населення котрого зберігало свою мову і культуру, проте було змішане з юдеями, про що розповідає Книга Неємії (13: 24). Як самостійний народ, филистимляни більше не згадуються в історії Священного Писання Старого Завіту [27, с. 241-242].

Біблійна археологія допомагає більш детально зрозуміти характер війни царя Давида з филистимлянами. Війна тривала приблизно 10 років від часу воцаріння Давида в Єрусалимі. Опорним пунктом филистимлян була фортеця-місто Хірбет-Кейафа, котре не згадується в Біблії. Місто відкрите археологами в XX ст., та особливо сенсаційним на відкриття був 2005 р., коли виявили значні кам'яні споруди, побудовані між 1500-1000 рр. до Р.Х. Ізраїльські племена відставали в розвитку і не могли їх побудувати, тому споруди належали филистимлянам, котрі побудували їх, щоб утримати контроль на Палестиною. І про це місто часто згадується в Першій книзі Царств: до нього филистимляни відступали після поразки від ізраїльтян і звершували на них напади з цього міста, ховаючись від переслідування за високими мурами (1 Цар. 4: 23, 17: 52) [18, с. 305].

Відразу за цим була долина, котра відокремлювала филистимську територію від ізраїльської землі. Назва долини «Ха-ела», що означає «це є ворота», тобто вказує на такий сенс: хто володіє містом, той має владу над усією Палестиною. Тому неподалік цього міста відбувалися завжди битви між филистимлянами та ізраїльтянами від Самуїла, царя Саула й царя Давида. Біля нього також відбулася битва між Давидом та Голіафом (1 Цар. 17) [18, с. 306].

Коли Давид розбив филистимлян «від Геваї та Гезера» (2 Цар. 5: 25), він заволодів без бою цим містом і зробив його своєю військовою резиденцією. Тут, очевидно, розміщувався штаб армії Ізраїлю аж до початку вавилонського полону в VI ст. до Р.Х. Звідси цар продовжив наступ на всю територію филистимлян і скоротив утричі їх володіння в Палестині. На кінець правління Давида филистимляни володіли тільки прибережними містами, а такі їх міста-держави, як Мегіддо, Таанах, Бейт-шеан, Хацор та інші, перестали існувати на півночі Палестини [18, с. 307].

Знищивши політичну самостійність филистимлян, Давид таким чином заволодів значними матеріальним та людськими ресурсами, котрі зміцнювали його державу в Передній Азії. Багато филистимлян стало найманцями в його армії. Їх військові формування, відомі під назвою «кереті» та «плеті», були гвардією царя Ізраїльського. Їх командири – Бенай та Іттай із Гата – входили до вищого керівництва державою, особливо вірним був Іттай. Він залишився вірним Давидові під час повстання Авессалома: його загін здобув перемогу на користь Давида (2 Цар. 15: 18-22). Загони филистимських найманців, за наказом Давида, підтримали помазання на царство Соломона і цим вплинули на мирну передачу влади, зупинивши чергову громадянську війну (2 Цар. 1: 38-44) [77, с. 19-20].

Перемігши филистимлян, ізраїльська армія стала грізною силою на Близькому Сході, військо Ізраїлю під керівництвом царя перейняло весь необхідний досвід для підкорення інших народів. І відразу після филистимлян Давид розпочинає війну на сході своїх кордонів проти

моавитян, які часто були союзниками филистимлян проти Ізраїльської держави.

Моавитяни, або як вони часто називаються в Біблії «Моав», населяли зайорданську частину Палестини на південь від Мертвого моря. Вони були далекими родичами євреїв і походили від племінника Авраама – Лота. Із цього племені походила прабабуся Давида Рут. Моавитяни часто здійснювали набіги з метою грабування. Тому цар Давид їх швидко підкорив і змусив платити данину Ізраїльському царству (2 Цар. 8: 2). За жорстокість моавитян під час нападів на Ізраїль у часи суддів Давид наказав 2/3 населення Моаву стратити. Аж до смерті царя ізраїльського Ахава в 852 р. до Р.Х. моавитяни були під владою євреїв, а потім стали незалежними й воювали з Юдейським царством [82 с. 170].

Далі цар Давид веде переможну війну з ідумеями (2 Цар. 8: 14, 2 Цар. 11: 14, 1 Пар. 18: 12-13) і розбиває їх у долині Мелак – Долині солі, що знаходиться на півдні Мертвого моря. У цій битві Давид знищив 18 тис. ідумейських воїнів, що до VIII ст. до Р.Х. зробило їх підданими юдеїв [82, с. 174].

Наступними були амонитяни. Причиною війни з ними стало приниження послів Давида, котрих він відправив для вираження свого співчуття з приводу смерті царя амонитян Наасав, із яким був у дружніх відносинах. Але його син Аннон порушив мир і захотів воювати з царем Давидом, запросивши до військового союзу сирійців. Союзна армія проти Давида налічувала 60 тис. воїнів, яких очолював сирійський цар Адраазар. Армія царя Давида переможно знищила декілька разів його військо, після чого він став данником Ізраїльського царства; амонитяни втратили свою незалежність аж на 200 років (3 Цар. 10-11: 1; 12: 26-31) [82, с. 134].

У результаті цієї війни цар Давид отримав велику здобич, захопивши багато золота, срібла та заліза, необхідного для виготовлення зброї. За умовами перемир'я з сирійцями цар Давид поставив у їх столиці Дамаску свого намісника із сильним загоном воїнів. Це дозволило йому

контролювати торговельні шляхи й постійно наповнювати прибутками державну скарбницю [69, с. 297].

Інші народи не бажали воювати проти царя Давида. Серед них був і цар Тиру і Сидону, ханаанських міст-держав на півночі Хірам. Між ним і Давидом склалися дуже дружні стосунки: він допомагав ізраїльському цареві всіма необхідними засобами для розбудови держави: через Тир і Сидон до Ізраїлю потрапляли передові тогочасні технології, будівельні матеріали та майстри різного напрямку [37, с. 308].

Отже, за правління царя Давида Ізраїльське царство стало імперією на Близькому Сході, кордони держави простягалися від Аравії до Євфрату. І на цю територію були всі необхідні на той час корисні копалини для розбудови й процвітання держави. За Давида Ізраїль оволодів усією землею, котру Бог обіцяв патріарху Аврааму та його нащадкам. Але могутність царювання Давида також стала випробуванням для нього як людини, котра отримала владу, так і для слуги Божого, який був покликаний до пророчого служіння.

2.3. Розбудова та укріплення Ізраїльської держави, принципи монархічного устрою царства Давида

Завдяки завоюванню Єрусалиму цар Давид зміг досягнути централізації своєї монархічної влади. Єрусалим став ідеальним містом для об'єднання всіх колін Ізраїлю. Ще більше єдність народу закріплювали військові перемоги царя Давида та його сильна армія, котра зберегла свою боєздатність аж до 931 р. до Р.Х., не дозволяючи невдоволеній аристократії етнічного відокремлення [40, с. 13].

Основою царської влади стало перенесення столиці держави в Єрусалим. Щоб проводити успішну завойовницьку політику та укріплювати обороноздатність держави, цар Давид відразу почав перебудовувати Єрусалим, перетворюючи його на найкрасивіше місто Близького Сходу. Навіть ведучи постійно війни й перебуваючи в походах,

Давид легко керував державою, бо зміг організувати централізоване управління ізраїльськими колінами.

Для цього він провів реформу державного управління, розділив систему влади на три гілки: судову, громадянську та військову адміністрації. Як свідчать дослідження в місті Хірбет-Кейафі, на території кожного коліна Ізраїлю було створене головне місто, де діяли філії адміністративної влади, розділеної за три гілки. Уся Обітована земля або Ізраїльське царство розділялося на 12 округів, областей, що керувалися призначеними старійшинами, котрі відповідали за порядок у регіоні та виконували царські накази [18, с. 253].

У різних частинах Другої книги Царств згадуються імена людей, котрі в царстві Давида посідали найважливіші державні посади: «Іоав же, син Саруї, був начальником війська; й Іосафат, син Ахилуда, – діловодом; Садок, син Ахитува, й Ахимелех, син Авиафара, – священиками, Сераія – писарем; і Ванея, син Іудая, – начальником над хелефеями і фелефеями, і сини Давида – першими при дворі» (2 Цар. 8: 16-18); інший перелік поданий так: «І був Іоав поставлений над усім військом ізраїльським, а Ванея, син Іодаїв, – над хелефеями і над фелефеями; Адорам – над збиранням податків; Іосафат, син Ахилуда, – діловодом; Суса – писарем; Садок і Авиафар – священиками; також і Іра іаритянин був священиком у Давида» (2 Цар. 20: 23-26).

Цар Давид розумів своє царювання не тільки в політичному сенсі, його помазання на царство Ізраїльське було Божественним промислом, тому він вирішує надати Єрусалиму статусу духовного центру й приймає рішення перенести сюди Ковчег Завіту. На горі Сіон чи Моріа він будує нову Скинью, щоб показати для всіх колін Ізраїлю, що нове місце перебування для Ковчегу Завіту є кращим за облаштуванням і географічним розташуванням, бо для Скинії й Ковчегу Завіту воно освячене присутністю Бога [22, с. 8].

Перед ним як переносити Ковчег Завіту, про що розповідається в 6-му розділі Другої книги Царств, цар Давид питає через пророка Нафана

Божого благословення й отримує від Бога схвалення свого задуму. І в перенесенні Ковчегу Завіту до Єрусалиму цар Давид бере особисту участь разом зі священниками, левітами, у супроводі царської охорони і всього народу.

З часу завоювання ізраїльтянами Обітованої землі Ковчег Завіту постійно переносився в різні місця, котрі були важливі для народу. За Ісуса Навина Ковчег Завіту був у Галгалі, де народ підтверджував умови виконання Завіту з Богом. За Книгою Ісуса Навина, коли народ оселився у своїх землях і війна припинилася, Ковчег Завіту був у Сихемі, де жив останній вождь-пророк (Суд. 2. 1). У часи суддів його перенесли до міста Вефилю, де була ставка суддів, потім цар Саул поставив його в місті Силоамі, де була резиденція царя Саула. Після його смерті, щоб Ковчег не потрапив до филистимлян, його заховали в домі Амінадава (2 Цар. 6: 3). Звідси цар Давид перевозить святиню на колісниці до Єрусалиму з міста Гаваона, на території коліна Веньяміна [24, с. 81-82].

Перенесення Ковчегу Завіту до Єрусалиму, очевидно, відбулося 997 р. до Р.Х. Право брати участь і нести Ковчег мали тільки священники та левіти з благословення: ніхто, крім них, із простих людей не повинен був це робити. Уся процесія перенесення супроводжувалася співом псалмів, і через кожних шість кроків приносилися жертви. Сам цар Давид постійно перебував біля Ковчегу Завіту. Він носив довгий одяг, подібний до священничого, співав чи під гру на псалтирі виконував псалми. Показуючи, яке велике значення має Ковчег Завіту для ізраїльського народу, Давид на честь цієї події написав Псалом 23 та Псалом 67 [36, с. 105].

Перенесення Ковчегу Завіту до Єрусалиму на гору Морія тривало три місяці, хоча відстань від Гаваону до міста Давида була невеликою. Але цар хотів, щоб народ бачив і визнав його як істинного Помазаника Божого. Проте Давид також боявся супротиву коліна Веньямінового, на території якого перестала перебувати Скинія. Спочатку цар Давид дозволив, щоб у Скинії в Гаваоні приносилися жертви й відбувалося богослужіння, котре очолював первосвященик Садок. У Скинії в Єрусалимі за богослужіння

відповідав первосвященик Авіафар, але Єрусалимська Скинія затьмарювала Скинію Гаваонську. І щоб припинити розділення народу, пророки Нафан і Гад порадили цареві провести релігійну реформу – проголосити, що єдиним місцем богослужіння й жертвопринесення за Законом Мойсея і за умовами Завіту з Богом є Скинія в місті Єрусалимі [52, с. 64].

Для цього Давид наказав провести перепис усіх священиків та левітів і наказав, щоб ніхто з них не звершував богослужіння поза Скинією в Єрусалимі. Він розділив 24 тисячі священиків і левітів на 24 черги, кожна з них змінювалася щонеділі в суботу. Левіти були розділені також на декілька видів праці при Скинії: їх поділили на тих, які співали і грали на музичних інструментах, і на тих, які допомагали при богослужінні. Третю групу складали левіти, що доглядали за Скинією [81, с. 70].

З цього часу до старозавітного богослужіння увійшла традиція співати Псалми або виконувати їх під акомпанемент різних музичних інструментів: труб, гуслів, арфи, флейти, кімвалів, тимпану й псалтиру. Сам Давид часто виконував спів псалмів, граючи на тогочасних музичних інструментах у Скинії, котра була неподалік від царського палацу. Тут, мабуть, цар Давид, під час однієї із таких молитов захотів побудувати замість Скинії храм Богові, де б знаходився Ковчег Завіту й звершувалися жертвоприношення. Але через пророка Нафана Господь сказав йому, що він не здійснить такого задуму, бо пролив багато крові у війнах, а храм Богові побудує новий цар, який успадкує царський престол Давида з його роду (2 Цар. 7: 1 Пар. 17) [81, с. 74].

За своє царювання Давид більше не виявляв бажання побудувати храм Богові, він тільки накопичував засоби й кошти для будівництва, особисто контролював звершення богослужіння й належний догляд за Ковчегом Завіту. З цього часу Ковчег Завіту завжди був у місті Єрусалимі: спочатку у Скинії Давида, потім у храмі, побудованому царем Соломоном. Навіть коли цар Давид був змушений залишити Єрусалим під час бунту Авессалома, первосвященик Садок і левіти винесли Ковчег Завіту, щоб

слідувати з ним за Давидом. Цар наказав його назад поставити в Скинії, потім тут, у Єрусалимському храмі, він знаходився до 586 р. до Р.Х. Під час зонування халдеями Єрусалиму і храму він безслідно зник з історії старозавітної церкви [66, с. 73].

Повний перелік державного чиновницького апарату царської влади Давида подає автор Першої книги Параліпоменон у 27 розділі, де вказується, що влада царя Ізраїльського відповідала тогочасному державному монархічному устрою, тобто вона будувалася на військовій організації. На чолі армії стояв Іоав, і йому підчинялися 12 військових загонів, кожен із яких налічував 24 воїни. Окрему військову одиницю склали царські охоронці та гвардія з найманців «керетті» і «пелетті», котрі за походженням були критянами та филистимлянами. Зараховуючи їх не тільки до армії, але й для своєї особистої охорони, Давид у такий спосіб хотів забезпечити надійну охорону своєї царської персони і влади, адже він знав, що ізраїльські племена були схильні до заколотів проти царя й могли в будь-який час зрадити його та підняти повстання. Особисту охорону Давида очолював Ваней, син священика Іудая, котрий до кінця свого життя був вірним Давиду й допоміг Соломону стати царем [10, с. 116].

Крім цього, при Давиду в Єрусалимі завжди знаходилося тридцять довірених воїнів, «гвардійців у царській гвардії», котрі виконували важливі доручення Давида. Про них та їх подвиги описує 23 розділ (2 Цар.). Вони характеризуються як хоробрі та відважні воїни, які ціною власного життя виконували всі накази царя. Можна говорити, що ці солдати в армії Давида були своєрідною спецслужбою в Ізраїльській державі, число таких воїнів було від 30 до 37 семи осіб. Усі їх імена подаються у вказаному розділі, а очолював їх Асаїл, брат Іоава [10, с. 117].

Священницька влада була очолена спочатку Авімелехом (2 Цар. 8: 17), а потім його сином Авіафаром (2 Цар. 22: 20). Він був десятим первосвящеником і правнуком первосвященика Ілії, тому дотримувався чистоти священницького життя. Через те, що викривав Саула в

нечестивості, потрапив у немилість і перейшов на сторону Давида. Разом з ним переховувався у горах і пустелях, потім у филистимлян, а потім помазав Давида знову на царство в Хевроні [14, с. 79].

Заступником Авіафара був священник Садок, якого Давид помилував після загибелі Саула і взяв до свого оточення. Тому на час царювання Давида в ізраїльського народу було два первосвященики, але головним вважали Авіафара. Проте наприкінці царювання Давид хотів його усунути з посади, і первосвящеником став Садок, бо Авіафар підтримав Адонію, старшого сина Давида, щоб він став царем замість Соломона. Авіафар був останнім первосвящеником з роду Ілії, Садок був з роду сина Аарона Слезара, і священство перейшло до прямих нащадків Аарона (1 Цар. 2: 31). Саме Садок стане першим первосвящеником храму Єрусалимського, у будівництві якого він брав найактивнішу участь [23, с. 28-29].

За прикладом филистимської організації державної бюрократії Давид створює «інститут державних справ» або «службу діловодства», котра в джерелах цього часу називається «соферим» – від слова «софер», що в перекладі з древньоєврейської означає «писар», але до їх обов'язків уходило не тільки вести діловодство. Соферими поділялися на три служби: адміністративна, фінансова та дипломатична, яка займалися відносинами держави з іншими царствами. Головним над писарями був Іоав, але, очевидно, що ця посада була дуже широкою за обов'язками, бо писарями-соферимами стали всі найближчі радники царя, на що вказує такий біблійний текст: «Іонафан, дядько Давидів, був радником, чоловік розумний і писар; Іехиїл, син Хахмоніїв, був при синах царя; Ахитофел був радником царя; Хусій архитянин – другом царя; після ж Ахитофела Іодай, син Ванеї, та Авіафар, а Іоав був воєначальником у царя» (1 Пар. 27: 24) [21, с. 104]. Спільнота соферимів контролювала зібрання податків з населення, відбування трудової повинності населення для потреб держави та контроль над усіма адміністративними центрами колін Ізраїлю. Саме на соферимів цар Давид поклав завдання здійснити перепис населення.

Грандіозні реформи та війни цар Давид не міг здійснювати без проведення перепису населення. Справа перепису населення Ізраїльського царства описується в Другій книзі Царств і Першій книзі Параліпоменон (2 Цар. 24: 1-9; 1 Пар. 21: 1-6). Ці два біблійні свідчення подібні й вказують, що перепис був необхідний для підрахунку боєздатного населення. Цар Давид не хотів починати війни, не знаючи про людські ресурси для вербування воїнів до своєї армії. Тому переписуванню підлягали тільки чоловіки, котрі були здатні служити в армії. Це приблизний вік від 20 до 50 років. Коліно Левія, старі люди, діти й жінки не переписувалися [28, с. 81].

Між цими біблійними повідомлення та свідченням Йосифа Флавія є суттєві відмінності. За Другою книгою Царств, боєздатних чоловіків було нараховано до 800 тисяч воїнів. Йосиф Флавій вказує на 900 тисяч, 500 тисяч було в коліна Юдиного, а 400 тисяч – в інших колін. Перша книга Параліпоменон вказує на 1 мільйон 100 тисяч воїнів. Можливо, ці дані збільшені за рахунок додавання до армії чоловіків старшої чи молодшої вікової категорії. Але після пророка Мойсея, через 500 років із входу ізраїльського народу до Обітованої землі, це єдиний перепис населення. Якщо порівняти його з кількістю порахованих чоловіків військового віку за Книгою Числа, то кількість населення боговибраного народу в Обітованій землі зросла в 2-3 рази, незважаючи на те, що час періоду суддів та царювання Саула був найкровопролитнішим в історії Ізраїлю, адже народ постійно терпів набіги ворогів та війни з навколишніми народами. Перепис населення ізраїльських колін показує, що ядро армії складало коліно Юди, бо воно було найбільш чисельним і найвірнішим царю Давиду [30, с. 64].

До державної служби на посадах писарів чи діловодів Давид також активно залучав своїх дітей, особливо синів, щоб перевіряти їх здібності в державній службі, готуючи поступово спадкоємця престолу. Таким чином, цар Давид перетворив Ізраїльську державу з племінного об'єднання в державу класичного монархічного устрою. При ньому почалося ведення

історії царства, котра записувалася в літературних пам'ятках, про які буде розказано в подальшому.

Отже, цар Давид створив класичну форму античної держави, котра складалася з військової аристократії та чиновницької бюрократії, що відповідало потребам часу, але усувала головний принцип біблійної старозавітної теократії, що коліном чи племенем керує обрана людина – «старійшина». У царя Давида всі його чиновники носять титул «раб царя», котрий буде існувати до часу вавилонського полону, тобто до втрати незалежності юдейським народом [44, с. 268].

У Першій книзі Параліпоменон (27: 25-31) викладено повний характер влаштування двору царя Давида, де управлінська роль належить «рабам царя», котрі відповідають за його особисті землі, виноградники, оливкові та фруктові сади, тваринництво, аграрне виробництво тощо. Такий устрій двору царя Давида був розумним рішенням, адже забезпечував існування царського внутрішнього життя незалежно від збору податків чи інших доходів. Це насамперед усувало звинувачення народу, що цар утримується за їх працю та кошти. Наприклад, Соломон відмовився від такої системи і переклав утримання двору на народ, за що був звинувачений у важкому житті народу [44, с. 269].

Отже, за царювання Давида Ізраїльське царство стало найбільш могутньою державою-імперією на Близькому Сході, як про це описують біблійні книги – Друга Царств та Перша Параліпоменон та історик Йосиф Флавій у «Юдейських древностях». До відкриття археологічних знахідок у Хірбет-Кейафі це були єдині письмові свідчення, тому багато дослідників ставило під сумнів біблійні розповіді про розквіт Ізраїльського царства за Давида і Соломона, оскільки інших джерел неєврейського походження про цей період історії старозавітного часу не існує.

Археологічні відкриття в Хірбет-Кейафі показали, що за царя Давида були всі необхідні геополітичні умови для плідної розбудови Ізраїльського царства. Найперше, це було пов'язано із сильною особистістю царя Давида, по-друге, тогочасні держави Близького Сходу переживали занепад

монархічного устрою, що дозволило Давиду скористатися й посилити могутність Ізраїльської держави. І цар Давид використав усі ці можливості: спочатку звільнився від филистимської загрози, ліквідувавши їх міста-держави, використав їх людські та матеріальні ресурси для розв'язання питань безпеки з боку інших іноземних держав-сусідів, які загрожували його монархії [70, с. 294-295].

Могутність Ізраїльської держави була в прямій залежності від сильного царя Давида. Ця могутність на довгий час, аж до смерті його сина царя Соломона, визначила долю Ізраїльського та потім Юдейського царств. Біблійна археологія з цього приводу засвідчує багатьма знахідками та документальним свідченнями, що всі навколишні держави, особливо арамеї (сирійці), моавитяни, єгиптяни й араби, називали юдейських царів «царями дому Давида», маючи на увазі під цієї назвою не лише династію царя Давида, яка правила Юдейським царством, а взагалі царство, котре створив цар Давид. Наприклад, представників царської влади Північного царства чи Ізраїльського царства стародавні документальні та археологічні джерела називають просто формально «царі Ізраїльські», не вказуючи на династичну спадщину й монархічний авторитет [90].

Археологічні знахідки в комплексі відкопаних будівельних споруд в Хірбет-Кейфі в 2007-2008 рр. показали, що тут були побудовані важливі державні урядові будівлі, де розміщувався державний архів і резиденція царя Давида. Адже всі будівлі побудовані в кінці XI – на початку XX ст. до Р.Х. і містять багато свідчень розбудови могутньої держави із сильною вертикаллю монархічної влади, котра безперечно належала царю Давиду. Особливо про це свідчать фрагменти документів, які часто згадуються в історичних книгах Старого Завіту, що писалися в період XI-X ст. до Р.Х. і є історичними джерелами періоду єдиного Ізраїльського царства: «Літописи царя Давида», «Записи Самуїла-пророка», «Записи Натана-пророка», «Записи Гада-пророка» тощо. Фрагменти цих документів, які вважалися втраченими та вигаданими, показали Давида як сильного харизматичного лідера, котрий за короткий термін утворив невелику

державу-імперію під назвою «Ізраїльське царство». Розшифровані тексти цих творів підтвердили, що тогочасні монархії Єгипту, Сирії, Вавилону, Ассирії та Аравії були дуже ослаблені через епідеміологічні умови та міжусобні конфлікти, тому не могли заважати розвиткові Ізраїльського царства. Ось чому Давид не тільки збільшив кордони держави, котра існувала ще за правління царя Саула, але й контролював важливі торговельні шляхи, що сприяло економічному процвітанню Ізраїльського царства [70, с. 289].

Наприкінці правління Давида Ізраїльське царство поширювало свій політичний вплив від території Червоного моря до Євфрату, тобто було подобою невеликої імперії. Згідно з біблійними свідченнями (3 Цар. 5: 1-4; 8: 65; 2 Пар. 8: 3-4), такі самі розміри Ізраїльського царства були і за правління Соломона. Подібної політичної могутності, крім Давида, досягнув інший «цар Юдейський» Ірод Великий, котрий під своєю владою утримував майже всю Передню Азію з центром у Палестині [59, с. 167].

Отже, за царя Давида Ізраїльське царство простягалось на заході від «річки Єгипетської», тобто від Синайського півострова, за яким був канал, що з'єднував річку Ніл із невеликими гірськими ріками. Тривалий час це вважалося кордоном між Єгиптом й Азією. На сході кордони царства простягалися до річки Євфрат, очевидно, це були території сирійців чи археїв, від чого починалася територія Вавилонського чи Халдейського царства [42, с. 53].

Точно визначити, як сусідні народи залежали від монархії Давида, не можливо, але є очевидним, що навколишні народи та їх монархи платили данину Ізраїлю, у своїй зовнішній та внутрішній політиці залежали від царства Давида. Вплив влади царя дозволяв йому регулярно поповнювати скарбницю царства не тільки через захоплення військових трофеїв. Цар Давид постійно отримував данину від васальних держав, від сплати торговельного мита, та найбільше прибутків надходило через контроль торговельних шляхів, які проходили через Палестину. За царювання Давида економіка Ізраїльського царства розвивалася за рахунок зовнішньої

торгівлі, котрою займалися активно північні племена Ізраїлю. Північ Палестини була дуже сприятливою для ведення сільського господарства й тваринництва, цар Давид зупинив постійні набіги филистимлян і грабунок цих земель, що в короткий час дало поштовх для розвитку сільського господарства й аграрного виробництва [69, с. 215].

З цього часу, аж до розділення єдиного Ізраїльського царства, боговибраний народ освоїв тонкощі торговельної справи, експортуючи багато цінних товарів, які виготовлялися й вирощувалися в царстві. В основному це були злакові культури та сільськогосподарська продукція, котрі поставлялися до ханаанських племен, що займали північні території Середземномор'я на Близькому Сході [69, с. 216].

За царя Давида не відомо жодного випадку, щоб ізраїльський народ виявляв цікавість до морських подорожей та мореплавства. Щоб вийти на світові масштаби торгівлі, Давид уклав торговельний та економічний союзи з містом-державою Тиром. За надходження коштів від цієї торгівлі цар розгорнув грандіозне будівництво, оскільки наймав інженерів-будівельників, архітекторів, ковалів, каменярів і теслярів. Також закупляв усі необхідні будівельні матеріали, серед яких особливо цінувалися ліванський кедр, рідкісні породи каменю, котрих не було в Палестині. Майстри з будівництва й обробки заліза наймалися в Тирі, тобто всі вони за походженням були фінікійцями, ханаанськими народом. З царем Тиру цар Давид мав дуже дружні, навіть братські відносини, котрі Соломон лише зміцнив та укріпив [77, с. 18].

Отже, завдяки своїй лідерській наполегливості й таланту організатора цар Давид швидко розбудував царство. За його правління в Ізраїлі було побудовано більше 50 великих міст, які можна побачити на ДОДАТКУ № 1. Але з численних будівельних споруд царювання Давида найбільше збереглися й у викопаних рештках дійшли до нашого часу архітектурні комплекси Єрусалиму та Хірбет-Кейафа. Саме знахідки на території останнього міста змінили уявлення сучасної історії про царську особистість Давида. Він за короткий термін часу перетворив

патріархальній устрій Ізраїльської держави в класичну монархічну державу античного світу.

РОЗДІЛ 4. ОСТАННІЙ ПЕРІОД ПРАВЛІННЯ ЦАРЯ-ПРОРОКА ДАВИДА ТА ЙОГО ІСТОРИЧНА ДОСТОВІРНІСТЬ

4.1. Повстання проти Давида як спокутування його за гріх

Царська влада Давида ґрунтувалася на монархічному абсолютизмі, котрий був дуже популярним на тогочасному античному Сході, але обмежувалася релігійними законами. І, незважаючи на централізований характер правління, не всі ізраїльські племена визнавали царя Давида законним монархом народу. Його царська влада була дуже сильною й авторитетною серед колін Юди та Веньяміна, інші коліна формально признавали його царем, але у випадку послаблення царювання вступали на сторону опозиції [93].

Доки Давид вів переможні війни й до держави надходили трофеї, північні коліна завжди були вірними йому. Цар гарантував спокій на їхній землі, адже припинилися набіги филистимлян і хананеян; контроль влади здійснювався через військову аристократію, котра складала 2/3 чиновницького апарату влади. Велика армія потребувала значних фінансових ресурсів, що забезпечувалися збором податків з населення, котре негативно ставилося до високих поборів царя. Але відкритого повстання проти Давида під час зовнішніх воєн не могло бути серед ізраїльських племен, бо кістяк командування армії складали воїни підкорених народів – филистимлян, хананеїців, моавитят та інших, котрі отримували рівні права з колінами Ізраїлю. До того ж мудра політика царя Давида до нащадків Саула призводила до того, що з династії Саула ніхто не прагнув повернути собі царський престол [76, с. 123].

Але приблизно наприкінці 90-х років X ст. після Р.Х. війни припиняються, велика армія розпускається – і держава переходить до мирного існування. До кінця царювання Давида Ізраїльське царство не

матиме зовнішніх ворогів, окрім внутрішніх чвар, яких цар Давид хотів уникнути шляхом виховання народу за Законом Мойсея і за Завітом з Богом, установленим на горі Синай [69, с. 302].

За Давида в Ізраїльському царстві активно починають діяти школи з вивчення Закону Божого або Закону Мойсея. Ці школи часто називають «пророчими школами» або «синами пророка», тобто учнями пророка, котрий збирав біля себе глибоко віруючих та високоморальних людей. Перша така школа була заснована пророком-суддею Самуїлом. За царя Саула вони припиняють свою активність, але не зникають. При Давиді знову починають діяти. Очолювали їх пророки Нафан і Гад. Перший був особистим радником царя, другий – організатором головної пророчої школи в Єрусалимі при царському палаці. У цих школах вивчався Закон Мойсея, за яким соферими-книжники звершували судочинство в Ізраїльському царстві [69, с. 278].

Друга книга Царств і Перша книга Параліпоменон не згадують про діяльність цих шкіл, але вони показують особисту участь царя Давида у звершенні правосуддя й справедливості за Законом Божим у народі. Тому за правління царя Давида, як свідчать історичні книги Священного Писання Старого Завіту цього періоду та Йосиф Флавій, народ жив безбідним життям: у державі не було злочинності, процвітали ремесла, торгівля та сільське господарство.

За допомогою всенародного вивчення Закону Мойсея цар хотів досягнути єдності народу через виконання всіма колінами Завіту з Богом. У такий спосіб Давид показував, що він саме той цар, який потрібний ізраїльському народові й через нього Бог керує народом, тобто він слідує ідеалу Богоправління – теократії. Але цей політичний проєкт не був до кінця втілений царем Давидом, адже сам цар не показав ідеал теократії в особистому житті, бо порушив Закон Божий. Людина, котра була покликана його виконувати і берегти, своїм гріхопадінням піддала під сумнів вірність народу ізраїльського Завіту з Богом.

Як монарх, який обраний Богом, Давид за швидкий час побудував державу світового рівня, досягнувши вершини царського правління. Хоча він не мав пристрасті до розкішного життя і все робив на благо народу, але не втримався від спокуси у владі. Тому великі успіхи в зовнішній політиці та внутрішнє зміцнення царської влади негативно позначилися на духовному житті царя Давида. Доки його положення в народі було не дуже міцним, він уникав того, що завжди повинен не показувати справжній монарх, – абсолютного прояву своєї влади. Абсолютна влада царя, гарантована ритуалом помазання Духом Святим, і особисте життя царя – це різні речі. Давид, на жаль, їх не відразу зумів розділити. Особисте життя царя та монархічний абсолютизм – це різні властивості, котрі можна розділити за принципом поділу на особисте життя і професійне покликання. Ідеали та недоліки правління царя пізніше опише його син Соломон у Книзі Притч Соломонових, у якій головним повчанням буде вислів: «Початок мудрості – страх Господній» (1: 7). Саме страх, як відчуття людиною покарання від Бога за гріх, утратив Давид, він уявив себе абсолютним володарем, котрий не може бути покараним, і беззаконня його не буде спокутуваним [66, с. 51].

Причина гріхопадіння Давида як царя і Божого Помазанника була в його сімейному, інтимному житті. Ліквідувавши зовнішню небезпеку держави, Давид поринув у безтурботне царське придворне життя і спокусився на красиву жінку Вірсавію, котра була дружиною його офіцера.

Давид завжди мав пристрасть до жінок: він порушив ще змолоду одну із головних заповідей Закону Мойсея, що цар не повинен «примножувати собі дружин, щоб не розбестилося серце його, і щоб срібла і золота не множив собі надмірно» (Втор. 17: 14-20). Ще царюючи в Хевроні, він мав сім дружин і десять наложниць, потім кількість їх збільшилася, але ні до кого з них Давид не виявив такої пристрасті та кохання, як до Вірсавії. Заради любові до неї він порушив Закон Божий і з законного царя став беззаконним монархом, утративши благовоління перед Богом [67, с. 119].

За це Давид був покараний бунтом проти нього його сина Авессалома. Ще одним покаранням за цей його гріх було народження Соломона. Він завжди нагадував Давиду про його злочин. На шляху до великого покаяння цар пише 50-тий Псалом. Великим був гріх Давида, але покаяння його було дуже щирим. І Бог простив його, і про це цар розповів у 50-му Псалмі, котрий починається словами: «Помилуй мене, Боже, з великої милості Твоєї, і з великого милосердя Твого прости провини мої. Особливо омий мене від беззаконня мого і від гріха мого очисти мене» (Пс. 50: 1-3). Це покаяльний псалом-молитва є вершиною біблійної старозавітної богословської мудрості разом з усіма іншими псалмами, написаними царем-пророком Давидом.

За своє сімейне життя Давид мав вісім дружин і десять наложниць. Точна кількість їх не відома, адже він часто брав шлюб з метою політичної вигоди для свого царства. Хоча полігамність на той час на Сході була популярною, але в сімейному житті ізраїльський народ практикував моногамні сімейні стосунки. Цар, звичайно, був винятком, однак проблема полягала в тому, що в Давида-царя довгий час не було люблячої жінки, тому що всі його шлюбні стосунки будувалися на політичній вигоді та відповідності статусу [67, с. 125].

Першою його дружиною була Мелхола. На древньому івриті її ім'я означає «джерело», «потічок». Це була молодша донька царя Саула. Батько видав її заміж за Давида, щоб вона стежила за ним і допомогла його знищити (1 Цар. 18: 19-21). Але жінка полюбила Давида й залишилася вірною своєму чоловікові. Мелхола врятувала його від гніву батька, за що той, караючи її, видав насильно заміж за іншого. Давид, коли став царем, повернув їй царське достоїнство (2 Цар. 3: 13-16). Під час перенесення Ковчегу Завіту до Єрусалиму Мелхола проявила зневагу до царя і за це була покарана бездітністю і визнана недостойною продовжити царський рід-династію Давида (2 Цар. 6: 21-23). Крім цих біблійних свідчень, про неї більше в історії нічого невідомо. Ймовірно, що цар Давид звільнив її від обов'язків цариці та усунув із двору [67, с. 120].

Другою дружиною Давида була Ахіноама з міста Ізрееля, котре існувало на території коліна Юдиного. Він узяв її за жінку, коли переховувався від Саула у филистимлян і керував містом Секелаг (1 Цар. 25: 43). Коли її захопили як трофей амалекитяни, Давид звільнив її, а коли став царем у Хевроні, вона народила йому першого сина Амнона (2 Цар. 3: 2) в 1006 р. до Р.Х. Амнон тривалий час вважався спадкоємцем царського престолу Давида, бо був старшим сином і народженим від ізраїльтянки, а не від язичниці. Та він згвалтував свою сестру Фамар, дочку Давида від Маахи, за що його убив Авессалом [67, с. 121].

Третьою дружиною була Авігея, у перекладі ім'я означає «радість батька». Це була красива й дуже розумна жінка. Вона, на відміну від свого чоловіка Навала, допомогла Давидові, коли той переховувався на горі Кармил від Саула (1 Цар. 25: 3). За це Давид помилував її чоловіка, який не допоміг тим, кого переслідували, і навіть хотів їх видати Саулу. Коли її чоловік помер, Давид одружився з Авігеєю, вона народила йому сина Далуїя (2 Цар. 3: 3; 1 Пар. 3: 1). Але хлопчик, мабуть, помер після народження [67, с. 122].

Четвертою була Мааха, дочка царя Гессурського Фалмая. На той час це було невелике місто-держава ханаанського племені, котре проживало на півночі Палестини й межувало з Ізраїльським та Сирійським царствами. Це місто було віддане коліну Манасії, але ханаанські народи відвоювали його після смерті Ісуса Навина. Цар Давид підкорив його і зробив залежним від Ізраїлю. У знак миру він одружився на дочці царя, і від цього шлюбу народилися Фамар й Авессалом, який повстане проти батька [67, с. 123].

П'ятою жінкою була Аггіфа, ім'я означає «торжествуюча». Від неї народився Адонія, котрий проголосить перед смертю Давида себе царем, але народ підтримає Соломона, і Адоній буде страчений за зраду. Крім цих біблійних даних, про неї більше нічого не відомо (2 Цар. 3: 4) [67, с. 123].

Шостою дружиною була Авітала, її ім'я означає «батьківський покров». Вона народила Давиду п'ятого сина Сафатію (2 Цар. 3: 4; 1 Пар.

3: 3). Але це єдині відомості про них, очевидно, вона померла з дітям під час пологів [67, с. 124].

Сьомою дружиною була Аглая (Егла), яка народила сина Іфраїм (Ієфераам). Немовля і мати, мабуть, загинули, бо з історії царя Давида вони безслідно зникли [67, с. 124].

Восьмою дружиною і найбільш коханою була Вірсавія. Її ім'я на древньому івриті означає «дочка клятви». Вірсавія походила з коліна Юди і була дочкою Еліама. Вийшла заміж за офіцера Давида Урію, котрий був хеттом, але асимілювався до єврейського релігійного життя [67, с. 124]. Книги Священного Писання описують її як жінку рідкісної вроди. Між нею і Давидом було палке кохання. Завдяки їй Давид отримав довгоочікуваний сімейний спокій. Вона стала не тільки його дружиною, але найближчим радником і достойно виконувала обов'язки цариці.

Вона була старшою за Давида приблизно на 20-30 років. Коли Давид на ній одружився, йому було 40-45 років. До кінця своїх днів вона була вірна Давидові, підтримувала його у всіх кризових ситуаціях, домоглася помазання Соломона на царя. Після смерті Давида прожила іще 5 років, але не дожила до завершення побудови храму, оскільки в той час вже не згадується на сторінках Священного Писання. У святоотцівській екзегетиці цар Давид асоціюється з прообразом Господа Ісуса Христа, Вірсавія є прообразом Церкви, людського світу, заради якого Спаситель віддав себе на смерть і страждання [53, с. 66].

Від Давида Вірсавія народила четверо дітей чоловічої статі: Шиму, Шовава, Нафана й Соломона. Серед усіх вижив тільки Соломон, який став царем Ізраїльським після Давида. Перша їх дитина померла відразу після народження, два інших хлопчики, мабуть, також померли, бо про них немає жодних даних [23, с. 20].

Крім вісьмох дружин, у Давида були діти від наложниць. Імена цих жінок Біблія не називає, відомо тільки, як звали дітей від них: Івхар, Елішама, Еліфелет, Ногаг, Нефег, Іафіа, Елішама, Еліада та Еліфелет. Від

наложниць народжувалися і діти жіночої статі, але про них за тогочасною традицією нічого не згадується [25, с. 19].

Що було з цими дітьми царя Давида, коли Соломон зійшов на царський престол, невідомо. Існувала практика на античному Сході відразу убивати інших синів царя, щоб ніхто з них не міг претендувати на царську владу й підбурювати народ. Так було започатковано з метою усунення державного розбрату між представниками царської династії. Та, очевидно, що старозавітні євреї вирішували питання з цими дітьми не шляхом фізичного знищення. Царська влада передавалася через помазання. Усі, хто був незаконно народжений і не був помазаний, не претендували на царську владу. Вони входили до числа аристократії, могли ставати державними діячами або займалися тогочасним промислом. Дівчатка в такому випадку видавалися вдало заміж за синів царської свити або чоловіків зі знатних сімей [28, с. 237].

Велика кількість дружин у Давида призвела до того, що за його життя царські сини проявляли бажання стати правителями. Це стало причиною багатьох смут у родині Давида: його син Авессалом убив свого брата Амнона, Авессалом був убитий воїном Давида, потім Адонія відстоював свою першість перед Соломоном і підняв також бунт проти царя Давида. Та завдяки присутності у цей час Вірсавії Давид пережив цю сімейно-державну смуту й передав свій царський престол гідному спадкоємцю.

Вірсавія, ставши дружиною царя Давида, змогла захистити царя від сімейних інтриг. Із нею, як згадує Йосиф Флавій, Давид «відчув спокій при дворі, а вона домоглася стати головною дружиною і жінкою царя. Вірсавія усунула всіх його наложниць з царського двору, ставши головною господинею у домі Давида царя» [3, с. 515].

Як описує 11 розділ Другої книги Царств, цар Давид побачив Вірсавію з відкритої стіни свого палацу в Єрусалимі. Це відбулося тоді, коли він покинув свою армію під час війни з аммонітянами, доручивши командування Іоаву, і сам перебував на відпочинку в столиці. Біля царського палацу знаходилися будівлі царських воїнів, урядовців і різних

слуг. В одному із таких домів Давид у вікні побачив голу Вірсавію, котра купалася. Її тілесна краса вразила й захопила царя, тому він скоро дізнався, що вона дружина його офіцера хеттея Урії, котрий був командиром у діючій армії [38, с. 124].

Скориставшись його відсутністю, Давид спокусив Вірсавію, і вона завагітніла. Щоб видати свою дитину за потомство Урії, Давид запросив його до палацу, частував і думав, що він після цього переспить із своєю жінкою. Але Урія виявив терпіння, бо за тогочасним уявленням кожен солдат діючої армії до перемоги повинен був утримуватися від гріха, зокрема не вступати в інтимні стосунки з жінкою. Вважалося, що це спричинить не перемогу, а поразку. Тому він ночував у наметі біля свого дому разом зі своїми воїнами. Це змусило Давида відправити його назад до армії і таємно передати наказ Іоаву, щоб той послав Урію на смертельне завдання. У такий спосіб Давид ліквідував суперника, а після завершення днів жалоби одружився на Вірсавії [38, с. 126-127].

Як говорить 12 розділ Другої книги Царств, царя Давида викрив пророк Нафан, який сповістив царю, що за цей гріх Господь покарає його таким самим гріхом, котрий він учинив з Урією. Покарання вийде із дому самого Давида, про що говориться в пророцтві так: «Я пошлю на тебе зло з дому твого, і візьму дружин твоїх перед очима твоїми, і віддам ближньому твоєму, і буде він спати з дружинами твоїми перед цим сонцем; ти зробив таємно, а Я зроблю це перед усім Ізраїлем і перед сонцем» (2 Цар. 12: 11-12).

Зміст цього пророцтва вказав Давидові на важкість гріха, що не тільки він буде страждати, але й весь народ разом із ним, а страждання йому принесе його найближчий нащадок. І за пророцтвом Господа, про цей гріх царя дізнаються всі в Ізраїлі, тому Давид, почувши ці слова, усамітнися і з покаяння молився. Лише після того, як Вірсавія народила їх першу дитину, незаконного сина, і немовля на восьмий день померло, Давид повернувся до виконання царських обов'язків [38, с. 128].

З 997 р. до Р.Х. у царя Давида починається новий період життя; царська влада йому більше не приносить задоволення, бо він живе в очікуванні покарання від Бога за свій гріх. Серед усіх дітей, котрі народжувала Вірсавія, вижив тільки один син Соломон, він народився в 994 р. Народження Соломона втішило царя Давида, і він назвав свого сина «Едідія», що значить на древньому івриті «втіха від Бога» [43, с. 218].

Покарання за гріх з Вірсавією царя Давида почало відбуватися через декілька років. Підставою стали чвари синів Давида за царський престол. Право бути царем за першістю належало Амнону, котрий народився в 1006 р., коли Давид царював у Хевроні. Друга книга Царств розказує про нього як людину хтиву та хитру, що підступним обманом заманив під виглядом свого захворювання сестру Фамар і згвалтував її. Закон Мойсея забороняв під страхом каменування сексуальні стосунки між братами і сестрами (Лев. 18: 11). Але Давид проявив слабкість і не покарав свого сина, за що викликав таємний осуд у свого іншого сина Авессалома, котрий був рідним братом Фамари. Оскільки Давид не покарав Амнона, хоча за тогочасним традиціями повинен був його стратити чи вислати з держави, Авессалом задумав убити Амнона при першій можливості [38, с. 128].

Авессалом був другим сином царя Давида. Батько дав йому ім'я на честь спокійного життя, у котре цар поринув, живучи у филистимлян, бо більше Саул не міг його переслідувати на території іншого царства. Коли ситуація навколо Амнона заспокоїлася, він домігся від Давида дозволу на участь Амнона у святі стрижки овець. Виманивши його таким чином за межі Єрусалиму й царської охорони, Авессалом під час святкування наказав своїм слугам убити Амнона, помстившись за безчестя своєї сестри [38, с. 128].

Знаючи, що цар Давид покарає його, він швидко залишає межі Ізраїльського царства. Авессалом утік і проживав під захистом діда, батька своєї матері царя Гессурського Фалмая, котрий правив Сирійським царством. Давид не захотів замішувати в сімейну справу політику і перетворювати сімейні чвари між батьком і сином на загальнодержавний

скандал, щоб не дати своїм ворогам підстав для слабкості Ізраїльського царства. Тому, вичікавши три роки, Авессалом примирився з Давидом, і цар повернув йому всі почесті як царському синові. Авессалом проживав у Єрусалимі, завів сім'ю, мав трьох дітей: два сини і доньку – Фамар, котра стане пізніше дружиною сина Соломона Ровоама, що продовжить династію царя Давида. Через три роки, не підозрюючи про підступний задум Авессалома, Давид пожалів свого сина й знову прийняв його в царську сім'ю, навіть зробив його своїм співправителем [38, с. 129].

Про ці сімейні суперечки в житті царя Давида розповідають 13-14 розділи Другої книги Царств та Йосиф Флавій. Повстання Авессалома проти Давида описане в 15-19 розділах цієї книги, але якщо Біблія не робить акцент на особистості Авессалома, котрий захотів силоміць захопити царський престол, то Йосиф Флавій вказує на зародження невдоволення у північних колін Ізраїлю реформами царя Давида [3, с. 532].

Адміністративні реформи Давида, проведені в короткий термін, викликали протидію з боку прихильників патріархального ладу, зокрема старійшин ізраїльських колін, традиційна влада і авторитет яких цими реформами підірвалися. Авессалом помітив це і, чекаючи законного зішестя на престол, почав вести подвійну діяльність: таємно розмовляв з народом щодо правильності судочинства свого батька як царя Ізраїльського [38, с. 130].

Як співправитель царя Давида, Авессалом мав право на свою охорону і свиту радників. Коли його положення стало міцним, він розпочав боротьбу проти Давида. Під приводом об'їзду царства в державних і особистих справах (2 Цар. 15: 1-13), він у Хевроні, звідки почав своє царювання Давид, проголосив себе царем. На його сторону стали невдоволені правлінням Давида колишні царські урядовці з усіх колін Ізраїлю. Серед таких найбільш наближеним до Авессалома був Ахітофел та друзі Урія Хеттиянина [38, с. 131].

Приблизно 987 р. Авессалом почав своє повстання, його підтримала більшість народу в усіх колінах Ізраїльських. Ураховуючи те, що Хеврон

знаходився на півдні від Єрусалиму на відстані 30 кілометрів, положення Давида стало фатальним, оскільки він був оточений повстанцями зі всіх сторін. Ще важчою ситуація стала тоді, коли Давид дізнався, що радником Авессалома є Ахітофел, який був радником Давида і дідом Вірсавії. Ахітофел мав великий досвід у державному керівництві і, ймовірно, підтримав Авессалома, щоб поститися за убивство Урії. Коли царю сказали про участь у постанні Ахітофела, він відповів: «Господи, Боже мій! Зруйнуй раду Ахітофела» (2 Цар. 15: 31) [38, с. 132].

Згідно з розповіддю Йосифа Флавія, повстання Авессалома відбулося через чотири роки після народження Соломона, це приблизно можуть бути 991-989 роки до Р.Х. Бунтівники швидко зорганізувалися й відразу виступили проти Давида походом на Єрусалим. На бік Авессалома перейшла значна частина війська, приблизно 2/3 царської армії. На боці Давида залишилися тільки гвардія й царська охорона. Щоб не потрапити в полон до Авессалома, цар вирішує покинути Єрусалим і відправляється на північ у пошуках підтримки вірних йому людей з Ізраїльського царства.

З вірними воїнами й людьми Давид покинув столицю, священники і левіти хотіли слідувати за ним і взяти з собою Ковчег Завіту. Давид відмовився від цього наміру, а первосвященнику Садоку наказав не покидати Скинью. Іншому священнику Хусію, котрий був другом Авессалома, він порадив бути при палаці й далі виконувати свої обов'язки при Скинії, щоб через нього знати про плани Авессалома [38, с. 133].

Спочатку цар Давид проходив через землю коліна Веньямінового, старійшина його Семей відмовився допомогти цареві. У той час коли до Авессалома збирався народ у Єрусалимі, Ахітофел радив йому переслідувати Давида, бо армія батька незначна, людей у нього мало, і підтримки від населення він не має. До того ж Авессалом, за порадою Ахітофела, увійшов до наложниць Давида й осквернив дім свого батька, як Давид осквернив дім Урії [30, с. 41].

Утім Авессалом не переслідував Давида, він не послухав Ахітофела. За порадою свого друга священника Хусія, котрого він призначив радником,

бунтар залишався в Єрусалимі. І це була стратегічна помилка Авессалома: якби він переслідував батька, то легко переміг би Давида. Але син цього не зробив і віддався розкішному царському життю. Ахітофел, помітивши бездіяльність Авессалома, вчинив над собою самогубство. Він повісився, бо зрозумів, що Авессалом програв і Давид переможе, а потім безжалісно покарає його. Це дало Давидові час для перепочинку, бо Хусія повідомив його про небажання Авессалома переслідувати Давида [38, с. 136-137].

За цей час Давид зібрав армію, переправився через річку Йордан на землі колін Манасії, Гада й Рувима, котрі підтримали його. Цар розмістив свій табір у Маханаїмі й налагодив зв'язки з противниками Авессалома, бо під час цієї війни ізраїльські коліна знову розділилися: були і прихильники, і противники Давида й Авессалома. Одні хотіли повернути династію Саула безуспішно, інші прагнули звільнитися від залежності централізованої влади й відновити свої патріархальні традиції життя. Авессалом не зміг їх об'єднати ні силою, ні відновленням колишніх прав, тому вони його не підтримали [31, с. 275].

Важливий для нього час Авессалом утратив. Коли він почав нову війну проти Давида й перейшов Йордан, щоб воювати з батьком, положення його було не вигідним. Армія Авессалома розмістилася в Галааді, тому обидві армії розділяв природній фронт – ліс Єфремів. Це була довга непрохідна місцевість. Отже, напасти неочікувано стало неможливим. І цар Давид, маючи менші сили, розділив армію на три частини, щоб заманити маневром ворога в пастку. Він хотів сам очолити армію, але Іоав відмовив його керувати солдатами з табору в Маханаїмі [15, с. 134].

Ось як біблійний текст розповідає про хід битви: «Був уражений народ ізраїльський рабами Давида; була там поразка велика в той день, – уражені двадцять тисяч чоловік. Битва поширилася по всьому тому краю, і ліс погубив народу більше, ніж скільки знищив меч, у той день» (2 Цар. 18: 7-9). Цар Давид у цьому бою показав весь свій талан полководця і стратега, разом із тим велику роль відіграла військова майстерність Іоава, котрий

особисто керував боєм і захопленням Авессалома. Доповнює цю історію повідомлення Йосифа Флавія: «Іоав вистроїв свій загін на рівнині проти ворога, навколо якої був густий ліс; Авессалом послав на нього війська свої. Коли вони зішлись ... люди Авессалома, представляючи в порівнянні зі своїми противниками значну більшість, боялися найбільшого ганьби, від поразки з боку Іоава та його нечисленного загону ... Зрештою перемога залишилася за воїнами Давида, так як вони були фізично сильнішими за своїх супротивників, та й досвідченіший у військовій справі. Коли вороги вдарилися у втечу, вони пустилися за ними в погоню по лісах і ущелинах і перебили їх безліч, так що під час цієї втечі їх загинуло більше, ніж в самій битві, а саме в той день впало близько двадцяти тисяч осіб» [3, с. 532].

Отже, із цих повідомлень можна уявити, що характер бою включав у себе тактику заманювання ворога на невідгідні йому позиції. Цим і скористався цар Давид, поступаючись ворогу в чисельності. Він викликав сина на бій на рівнині, котра з усіх боків була оточена лісом, щоб у такий спосіб не дати маневрувати великій армії Авессалома, особливо застосувати в обхід кінноту. Коли армія Авессалома зав'язалася в бій, солдати Давида відступили до лісу, де ворога чекали зроблені пастки, засідки воїнів-стрільців, які звели чисельну перевагу нанівець. Потім із флангів у бій вступила гвардія, котра знищила ворога, і Авессалом, побачивши свою армію переможеною, рятувався втечею.

Як передають біблійна історія та Йосиф Флавій, він, утікаючи з поля бою, заплутався волоссям у гілках дуба. Таким висячим на дереві його знайшов Іоав з воїнами, котрі убили його, щоб цар Давид з любові до свого сина не простив його, як у попередні рази. Коли Давиду сказали про смерть і вбивство сина, він поринув у велику скорботу, бажаючи померти замість нього (2 Цар. 18).

Місце поховання Авессалома невідоме. За тогочасною традицією, кожен, хто повставав проти царя, був його ворогом і ворогом держави. Щоб не нагадувати про життя ворогів, місце їх поховання було

утаємничене, з метою знищення їх з історії народу. Про життя Авессалома нагадував тільки пам'ятник, який Давид наказав, ймовірно, не руйнувати, щоб кожен знав, чим завершиться боротьба сина проти батька (2 Цар. 18: 17-18). Йосиф Флавій називає цей монумент «пам'ятником Авессалома» і описує, що це був мармуровий стовп, який стояв у Кедронській долині за два кілометри від Єрусалиму. Сюди батьки приводили дітей і вчили їх кидати каміння, показуючи їм ціну покарання за непослух батькам. Цей пам'ятник зберігався до днів життя Ісуса Христа, але він не був автентичний часу Авессалома й Давида, бо первісний його варіант не міг зберегтися, проте постійно відновлювався, щоб бути свідченням покарання Божого невірним дітям за зраду батькам [4, с. 323].

Отже, після цієї перемоги Давид знову став царем Ізраїлю. Тією самою дорогою, котрою відступав, утікаючи від Авессалома, він повернувся до Єрусалиму. Давид нікого не переслідував за зраду, навпаки, він усіх простив і помилював, показавши цим, що він на собі несе всі гріхи народу Ізраїлю.

4.2. Кінець царювання й воцаріння сина Соломона

Повстання Авессалома було придушене царем Давидом великими зусиллями. Йому вдалося утримати владу лише завдяки вірності найближчих соратників, із якими починав свою політичну кар'єру. Та незабаром на царство Давида чекало нове випробування – повстання Савея з коліна Веньямінового.

Якщо у випадку з Авессаломом проти Давида діяв його син, який хотів влади і був не згідний з політичною діяльністю батька, то на цей раз повстання відповідало інтересам народу, і воно було більш небезпечним, ніж перше. Проти царя Давида повстали десять колін Ізраїлю, тому це був не дворцевий переворот, а всенародне повстання, громадянська війна [62, с. 105].

Але і в цьому випадку царювання Давида було врятоване промислом Божим і його власним талантом правильно підбирати на високі державні посади здібних і вірних йому людей. Вірним Давидові було тільки коліно

Юди, воно було найбільш чисельним і значно переважало за числом воїнів, які призивалися до армії Давида серед інших племен. Наприклад, у кінці правління Давид знову наказав зробити перепис населення, і, як з'ясувалося, боєздатних чоловіків було більше 800 тисяч, серед яких 500 тисяч воїнів були юдеями.

Отже, у своєму правлінні Давид і надалі надавав перевагу впливові коліна Юдиного серед інших народів, що дуже загострювало його становище серед інших колін і провокувало заворушення племінної аристократії проти нього. Йому вдалося ціною великих особистих зусиль утримати владу, але після правління його сина Соломона це призвело до розпаду єдиного Ізраїльського царства [58, с. 64].

Тому відразу після придушення повстання Авессалома проти влади Давида підняв повстання Савей із коліна Веньяміна. Повстання Савея відрізнялося від бунту Авессалома тим, що було народним виступом: проти царя Давида повстали відкрито всі коліна Ізраїлю, крім коліна Юдиного. Ймовірно, що за повстанням Авессалома стежила невдоволена еліта 10-ти колін, але відкрито підтримати його вони не могли: Давид й Авессалом були для них однаково чужими за їх інтересами. Вони сподівалися, що незалежно від того, хто переможе чи програє, династія Давида була ослабленою та виснаженою, тому її буде легко скинути. Як тільки повстання Авессалома було придушене і Давид повернувся до царювання, своє повстання розпочав Савей з такими закликом до народу: «Немає нам частини у Давида, і немає нам частки у сині Іессеєвому; усі по наметах своїх, ізраїльтяни! І відокремилися всі ізраїльтяни від Давида і пішли за Савеєм, сином Бихри; юдеї ж залишилися на боці царя свого, від Йордану до Єрусалима» (2 Цар. 20: 1-3).

Слід наголосити, що через таку ж причину відбудеться розкол єдиного Ізраїльського царства в 931/929 рр. до Р.Х., коли після смерті Соломона, сина Давида, інші десять колін Ізраїлю не захочуть підкорятися сину Соломона – Іеровоаму (927-907 рр.) [62, с. 110].

Савей, як розповідають Друга книга Царств та Йосиф Флавій, не був знатного походження. Про нього, крім того, що він підняв повстання, невідомо нічого, але на сторону Савея стали вихідці з простого народу, котрі були не задоволені правлінням царя Давида. Повстання почалося стихійно й було не дуже організованим, бо на боці Давида залишилося управління всіма великими містами, тобто адміністративними центрами. Небезпечним було те, що Савей розділив народ, тому цар Давид говорив про Савея: «Тепер наробить нам зла Савей, син Бихри, більше, ніж Авессалом» (2 Цар. 20: 6).

Придушити повстання Савея Давид доручив Амессаю, своєму племіннику, сину своєї сестри. Під час повстання Авессалома Амессай командував армією сина-бунтаря, але був розбитий своїм двоюрідним братом Іоавом. Давид помилював сина сестри й за те, що Іоава убив Авессалома, призначив племінника командувати армією, зробивши Іоава його підданим. За наказом Давида Амессай мав за три дні зібрати армію і виступити проти Савея, котрий ще не наступав на Єрусалим і збирав армію бунтівників на півночі. Таке саме завдання мав Іоав, який командував гвардією Давида; вони мали з'єднатися в Гаваоні та звідти продовжити наступ на Савея. Амессай погано справлявся з цим завданням: армія спізнювалася. Іоав запідозрив його в зраді, і коли вони зустрілися, Іоав убив його, ставши на чолі всієї армії, і почав наступ на Савея, котрий не робив серйозного супротиву. Очевидно, бунт Савея не завершився вирішальною битвою, адже проти професійної армії Давида під командування Іоава мало хто хотів вступати в битву. Савей уникав відкритої битви, бо був людиною не військовою, і Іоав з армією відтиснув його за межі колін ізраїльських до міста-фортеці на півночі Палестини Авел-Беф-Мааха на землі коліна Нефталима (2 Цар. 20: 15) [38, с. 141-142].

Звідти Савей увійшов на землю племені Берим (2 Пар. 20: 14), котре за походження було ханаанським і входило до імперії Давида. Вони не хотіли підтримати Савея, і жителі міста Авела-Беф-Мааха, щоб не бути убитими під час облоги, видали Савея. Йому відрубали голову і за

тогочасною практикою возили для огляду по всьому царстві, щоб усі бачили наслідки постання проти царя. За активну участь коліна Веньяміна в постанні Савея Давид наказав видати жителям Гаваона сімох нащадків царя Саула, котрі, очевидно, були причетні до повстання (2 Цар. 21: 3-6) [70, с. 312].

Після цього царство Ізраїльське переживало період трьохрічного голоду. Причиною його був гріх царя Саула проти племені гаваонитян, яких він безпідставно вирізував за підтримку Давида. У цьому випробуванні Богом цар Давид мав показати себе як духовний лідер народу, котрий не тільки силою захищає Ізраїль, але й правом «Духа Господнього», яким він помазаний на царство. Давид через пророка Нафана дізнався, як звільнитися від голоду, і видав нащадків Саула від наложниці, крім Мемфивосфея – сина Іонафана, для покарання гаваонитянам. До тіл страчених Давид проявив царське милосердя і з почестями їх поховав, після чого засуха покинула ізраїльську землю, і голод припинився [31, с. 224-225].

Коли голод закінчився, проти Давида виступили залишки филистимлян, яких підтримали ханаанські народності півночі та плем'я «рефаїмів» – людей-велетнів. В одній із битв від цих рефаїмів ледве не загинув сам цар Давид, але ізраїльтяни, знаючи тактику бою з цими велетнями, їх перемогли. Ця перемога стала остаточною для царя Давида, до кінця його царювання на Ізраїльську державу більше ніхто не нападав. Особистий внесок у перемогу над филистимлянами зробили родичі Давида, котрі служили в його армії, а саме його племінник Іонафан, який убив останніх представників людей-велетнів, подібних до Голіафа [31, с. 227].

За декілька років перед своєю смертю цар Давид знову вирішує зробити перепис населення. Йому була цікавою чисельність його народу; можливо, за приростом населення цар хотів переконатися у плідності свого правління. Коли перепис населення був завершений, Давид зрозумів, що цей задум є неугодним перед Богом, бо, по-перше, цар зрозумів, що

недостойно правив великим народом; по-друге, переписуючи народ, він шукав земної слави, а не робив це на користь народу; по-третє, на це не було Божого благословення, тільки бажання Давида [31, с. 228].

Перепис населення, згідно із Законом Мойсея, здійснювався тільки у випадку сплати кожною людиною податку як подяки Богові за своє життя. Коли цар Давид зрозумів свою помилку, до нього прийшов пророк Гад і сказав, щоб цар сам вибрав покарання Боже народові за це: сім років голоду, трьохрічне переслідування Давида ворогами або триденну морову язву. Цар Давид вибрав останнє покарання, сказавши пророкові: «тяжко мені дуже; але нехай упаду я в руки Господа, бо велике милосердя Його; тільки б у руки людські не впасти мені. І обрав собі Давид моровицю під час жнив пшениці» (2 Цар. 24: 14-15).

За три дні померло 70 тисяч чоловік. Весь цей час цар Давид молився, доки на третій день не побачив ангела Господнього над Єрусалимом, у тому місці, де стояла Скинія. Ангел цей був ангелом смерті, але за молитву до Бога пророк Гад сказав Давидові принести жертву на місці, де він бачив ангела. Після жертвопринесення смерті в народі припинилися, і це місце Давид захотів викупити під будівництво храму в ієвусеянина Орна (2 Цар. 24: 20-24). Саме на цьому місці син царя Давида Соломон побудує храм Господній в Єрусалимі в 960-955 рр. до Р.Х. [9, с. 71].

В останні роки правління, коли цар Давид проживав свої 60-і роки, він займався підготовкою до будівництва храму. Для цього правитель зібрав велику кількість золота й срібла до 100 тис. талантів, скликав у Єрусалим найкращих майстрів з каменю, ковалів та теслярів. Але щороку його фізичний стан погіршувався, і цар утрачав сили до життя. Третя книга Царств починається тим, що розповідає про передсмертну хворобу царя Давида, від якої його лікувала остання наложниця Авісага [8, с. 192].

Але відразу розповідь розпочинається тим, що між синами Давида почалася боротьба за престол. Очевидно, за життя цар Давид не зробив офіційного заповіту щодо наслідування царства. Давид, за порадою пророків, хотів бачити царем Соломона, та про цей намір не знали його

придворне оточення й вищі урядовці. Відчуваючи швидку кончину батька, свої права на царювання заявив Адонія, старший син, якого підтримувала частина уряду: командувач армії – Іоав та первосвященик – Авімелех. Вони були віддані Давидові ще з часів Саула. Можливо, вони перебували в опозиції до Вірсавії, бо не могли простити гріха Давидові. Таким чином, Іоав й Авімелех спровокували Адонію проголосили себе царем, що він і зробив за підтримки гвардії та частини духовенства. В оточенні гвардії Давида Адонія об'їжджав царство, й народ проголошував його царем, думаючи, що на це є воля помираючого Давида [8, с. 193].

Та проти царювання Адонії був пророк Нафан, який знав волю Божу, а також первосвященик Садок та інші полководці Давида, котрі не бажали бачити ставленика Іоава – Адонію. Їх підтримувала Вірсавія, яка знала про намір Давида помазати на царство Соломона. Право стати царем давало не визнання народу й легітимне походження, а помазання пророком й священиком святим елеєм, що означало вибраність Богом на царювання. Наприклад, як було у випадку з Саулом й Давидом, така само відбулося із помазанням Соломона на царя [8, с. 194].

Адонія знав про цей ритуал посвячення, він його не набув, але хотів перед народом виглядати законним монархом через всенародне визнання. Для цього він влаштував бенкет і запросив усю знать з колін Ізраїлю, де, як він думав, його мали проголосити царем. Про це дізнався пророк Нафан, він повідомив Вірсавію, і разом вони розповіли про все Давидові. Давид як законний цар був іще живим, і йому належало право призначати свого ставленика на царювання.

За наказом Давида пророк Нафан, первосвященик Садок і царедворець Ванея помазують на царювання Соломона й урочисто в супроводі царської охорони проголошують його царем. Помазання відбулося в Гіоні – на горі, де Ізраїль урочисто заприсягнув Богові виконувати завіт у присутності вождя-пророка Ісуса Навина. Це означало, що новий цар несе на собі ці обов'язки й буде відповідати за виконання Завіту з Богом ізраїльського народу [31, с. 235].

Від Гіону цар Соломон урочисто в'їхав на мулі до Єрусалиму в царський палац, де його зустрів Давид і підтвердив його легітимність. Прихильники Адонії, коли почули про воцаріння Соломона, розбіглися й залишили його самого. Він, знаючи, що є державним зрадником, переховувався в Скинії, щоб у такий спосіб уникнути покарання, тримався за ріг жертовника. За Законом Мойсея так міг урятуватися тільки найманий убивця, котрий добігав до жертовника й тримався за його ріг. Звідси походить вислів «ріг спасіння», тобто ріг жертовника, котрий спасає від гріха [36, с. 114].

Цар Соломон помилував усіх учасників змови проти царя Давида та нього. Адонії він гарантував безпеку, з умовою, що той не буде претендувати на царство й піднімати бунт. Але цю домовленість цар Соломон відразу порушив після смерті батька Давида.

Помилуваний Адонія жив за межами Єрусалиму приватним життям і закохався в останню наложницю царя Давида Авісагу. Щоб одружитися, попросив дозволу в Соломона через його матір Вірсавію. Коли вона запитала про це сина, він відмовив їй, сказавши наступне: «Навіщо ти просиш Авісагу сунамитьянку для Адонії? Проси йому також і царство; тому що він мій старший брат, і йому священик Авіафар і Іоав, син Саруїн, воєначальник, друг. І поклявся цар Соломон Господом, говорячи: те і те нехай зробить зі мною Бог і ще більше зробить, якщо не на свою душу сказав Адонія таке слово; нині ж, – живий Господь, Який укріпив мене і посадив мене на престолі Давида, батька мого, і Який влаштував мені дім, як говорив Він, – нині ж Адонія повинен померти» (3 Цар. 2: 22-24) [77, с. 25].

З цього можна зробити висновок, що цар Соломон запідозрив чергову політичну авантюру Адонії. Тому за його наказом командувач армії Ваней убив Адонію (3 Цар. 2: 25-26), щоб убезпечити царський престол Соломона від зазіхання всіх можливих конкурентів. Малоімовірно, що шлюб Адонії й Авісаги міг загрожувати царюванню Соломона, та жива присутність Адонії всім нагадувала про можливість ставлення нового царя

з роду Давида й перспективу скинення Соломона. Прецеденти в ізраїльському старозавітному суспільстві були на прикладі Саула і Давида, Давида і Авессалома тощо. Цар Соломон вирішив не ризикувати владою, бо завжди бачив у Адонії конкурента, який за життя Давида не раз заявляв: «Я буду царем» (3 Цар. 1: 5) [40, с. 33].

Воєначальника Іоава цар Давид звільнив з посади і також помилував, але коли Соломон став царем, він його стратив за порадою свого батька. Давид дуже сильно залежав від Іоава, який був йому вірним до смерті, але Іоав часто порушував накази свого царя, робив дії за власним бажанням, особливо це проявилось під час убивства Авессалома. Первосвященника Авімелеха за підтримку Адонії було відсторонено з посади й заборонено в служінні [69, с. 299-300].

Переконавшись, що царем став Соломон, Давид перед смертю дає йому важливі настанови, котрі описані в Третій книзі Царств: «Ось, я відходжу в путь усїєї землі, ти ж будь твердим і будь мужнім і зберігай завіт Господа Бога твого, ходячи путями Його і дотримуючись уставів Його і заповідей Його, і визначень Його і постанов Його, як написано в законі Мойсеєвому, щоб бути тобі розсудливим у всьому, що будеш робити, і скрізь, куди звернешся; щоб Господь виконав слово Своє, яке Він сказав про мене, говорячи: «якщо сини твої будуть стежити за путями своїми, щоб ходити переді Мною в істині від усього серця свого і від усїєї душі своєї, то не припиниться муж від тебе на престолі Ізраїлевім» (3 Цар. 2: 2-4). Особливим проханням царя Давида до Соломона було будівництво Єрусалимського храму, адже для цього батько зібрав значні кошти та ресурси.

Помер цар Давид приблизно в 972/969 рр. до Р.Х., залишивши після себе процвітаюче Ізраїльське царство та збірку молитовних пісень – Псалмів. За своє життя цар-пророк Давид написав 78 псалмів, які є свідченням його ревної віри, палкої любові до Бога й прикладом справжнього покаяння. Зміст його псалмів є різним, але їх мета – одна: показати, як людина може вдосконалюватися, виконуючи волю Божу.

Прикладом такої духовної та моральної досконалості був сам цар Давид: незважаючи на важкість його гріхів, він усі їх спокутував, за що отримував благовоління перед Богом [25, с. 39].

За 40 років свого царювання Давид здобув славу видатного монарха, котрий ціною власного життя рятував свій народ від зовнішніх ворогів, внутрішніх чвар, від хвороб і голоду. Він сам у молитві просив у Бога помилування для себе й народу; виконуючи заповіді Божі, прощав своїх ворогів, милував їх і спасав залишок їх роду. Не тримав зла ні на кого зі своїх ворогів. Навіть коли проти нього повстав його син, Давид гірко плакав за втратою його.

Через це Давид у новозавітній Церкві є прообразом самого Господа Ісуса Христа, царство Давида – це царство Сина Божого, істинного його нащадка, котрий поверне й відродить велич свого предка не силою людського духу, а благодаттю Божою. Цар і пророк Давид, як і Господь Ісус Христос, помер і був похований в Єрусалимі. Давида поховали в царській гробниці на горі Сіон (3 Цар. 2: 10-11). Через тисячу років у цьому місці відбулася Таємна вечеря Господа Ісуса Христа з учнями [59, с. 102].

За юдейським переказом, Давид заповідав себе поховати тут, у місті Єрусалимі, котре за життя його називалося «град Давида». Місцем поховання був склеп, висічений у кам'яній скелі, біля підніжжя гори Сіон, де стояв Єрусалимський храм. Днем смерті вважається свято Шавуот – П'ятдесятниця, старозавітне свято на честь Синайського законодавства чи встановлення Завіту між Богом та ізраїльським народом [78, с. 10].

4.3. Достовірність історичності царя Давида в джерелах небіблійного походження

Тривалий час вважалося, що історія царя Давида, описана в Біблії та інших джерелах античної історії, є вигаданою. Фактично дискусії серед істориків й археологів тривають і на даний час, але наявні за останні десятиліття археологічні знахідки дають підставу сумніватися у

зворотному, що цар Давид – це дійсно історично достовірною особою, котра створила державу під назвою «Ізраїльське царство». Єдине Ізраїльське царство існувало недовго. Воно було засноване за 1000 років до Р.Х. і проіснувало до 928 р. до Р.Х., але об'єднувало під своєю владою всю Палестину та її племена: євреїв, ханаанців та филистимлян. Якщо про ханаанські народи та филистимлян є багато історичних даних в археології, то єврейська народність є якоюсь розчиненою. Крім Біблії, історика Йосифа Флавія та окремих згадок, про цю територію в джерелах стародавнього Єгипту, Вавилону, Ассирії, Персії чи взагалі Близького Сходу не відомо.

Отже, треба визнати, що прямих історичних свідчень про Ізраїльське царство за тисячу років до Р. Х. немає. Це давало підставу багатьом історикам й археологам із дослідження Стародавнього Сходу сумніватися в достовірності існування такої держави та правління в ній царя Давида і його сина Соломона.

Загальноприйнятим був той факт, що ізраїльські племена заселили Палестину в XIII ст. до Р.Х. і витіснили звідти ханаанські етноси, а потім филистимлян. Тому на основі цього зародилася серед археологів з історії античного Сходу школа «біблійного мінімалізму», котра заперечувала історичній Біблії як джерелу з історії Стародавнього Сходу [91].

Біблійний мінімалізм відомий також як «копенгагенська школа критики Біблії», бо вихідці з Копенгагенського університету заперечували наукову достовірність та історичність Біблії. Розквіт теорії критики історичності Біблії припав на 1990-ті роки, коли представники біблійного мінімалізму сформуливали дві формули біблійних критичних студій: 1) Біблія не є достовірним джерелом із історії стародавнього Ізраїлю; 2) поняття «Ізраїль» історично є проблемним і не чітким з точки зору біблійних історій [91].

Але школа біблійного мінімалізму не була інституціонально сформованою: це були погляди деяких істориків на критику Біблії як історичного джерела чи критика частиною дослідників окремих епізодів

стародавньої історії, описаних у Біблії. До вчених представників біблійного мінімалізму відносяться такі дослідники: Нільс Пітер Лемч, Томас Л. Томпсон, Філіп Р. Девіс, Іену Прован [84, с. 76].

Школа біблійного мінімалізму почала формуватися з 20-х років ХХ ст. Під ідеєю критики Біблії як неісторичного джерела були поставлені під сумнів усі біблійні розповіді з книг П'ятикнижжя. Із 70-х років цього ж століття почалася критика періоду історії царів Саула, Давида й Соломона. На початок 90-х років усі дослідження, пов'язані з епохою правління царя Давида і Соломона, були побудовані на критиці цих історичних постатей у контексті розповіді книг Старого Завіту.

З погляду біблійних мінімалістів біблійна розповідь про царювання Давида й Соломона не відповідає їх історичному часу. Це пізніша вигадка, котра виникла після епохи вавилонського полону в V ст. після Р.Х. Ідея існування єдиної Ізраїльської монархії з'явилася в Єрусалимі серед представників старозавітного духовенства, раннього юдаїзму, котрий відомий як «жрецький кодекс» або «священничий кодекс». Творцем цього кодексу старозавітної або ранньоюдейської літератури була група рабинів під іменами Ездри та Неємії або навіть іще пізніших представників юдейського рабинізму. Із погляду цієї школи цар Давид є такою самою історичною фігурою в історії Ізраїлю, як король Артур в історії стародавньої Англії [84, с. 78].

У 1993 р. була знайдена археологічною експедицією Авраама Бірана на півночі Ізраїлю в селищі Тель-Дан стела, котра отримала наукову ідентифікацію «Стела Тель-Дана». Місто Дан є дуже відомим на сторінках книг Старого Завіту: у часи Ісуса Навина це місто захопили ізраїльтяни, тут оселилося коліно Дана, до цього це місто було під владою фінікійського міста Сидон і називалося Лаїш. Ізраїльське плем'я Дана назвало його на честь свого прабатька Дана (Суд. 18: 29). У Біблії місто описувалося як крайня північ землі Ізраїльської (Суд. 20: 1). Після розпаду Ізраїльського царства першим царем Північно-Ізраїльського царства, Іеровоамом, у місті був встановлений ідол золотого тільця [70, с. 283].

На даний час місто Тель-Дан є заповідником через його історичне значення для стародавньої історії Ізраїлю. За розміром площа заповідника складає 50 гектарів, по цій території протікає річка Дан, яка вважається головною притокою річки Йордан. Тому ця місцевість є цінною для наукових відкриттів, адже вона дозволяє відтворити біблійну історію аж до часу життя Господа Ісуса Христа.

Археологічні розкопки почалися тут у 1966 році й тривали до 2000 року. Під час розкопок були знайдені залишки ханаанського міста Лаіш, а саме ворота міста, побудовані 3700 років до нашого часу, що відповідає середньому бронзовому віку. Тут же при розкопках була знайдена базальтова табличка IX ст. до Р. Х. – «Стела з Тель-Дану» з висіченим на ній текстом [65, с. 236-237].

Час виготовлення обеліску датується другою половиною IX ст. або початком VIII ст. до Р.Х. Стела була споруджена в якості тріумфального напису якимось сирійським царем, ймовірно – Азаїлом, у честь перемоги над ізраїльським і юдейським царями. При згадці правителя Юдеї використаний титул «цар дому Давидового», що підтверджує історичність династії Давида [65, с. 238].

Розшифрований текст стели вказав, що вона була поставлена на честь перемоги арамейського (сирійського) царя над своїми південними сусідами: «царем Ізраїлю» і «царем дому Давидового». У ретельно вирізаному тексті, написаному акуратними арамейськими літерами, цар-переможець хвалиться, як він під керівництвом бога Хадада переміг кілька тисяч ізраїльських і юдейських вершників і колісниць, а також особисто вбив обох царів. На жаль, виявлені фрагменти напису не містять імен згадуваних царів-учасників битви, але більшість дослідників переконана, що стела оповідає про похід Азаїла проти Йорама, царя Ізраїлю, і Охозії, царя Юдеї [70, с. 284].

Про об'єднаний похід Юдейського та Ізраїльського царств проти Сирійського царства розповідається у Святому Письмі (4 Цар. 9: 14-27). Однак у Біблії говориться, що умертвив цих царів зовсім не Азаїл,

ізраїльський цар Йорам був поранений у сирійському поході, але не вбитий: «І побили сирійці Йорама» (2 Пар. 22: 5). Згідно із Другою книгою Параліпоменон (22: 8) Охозія і Йорам були вбиті юдеями: «Коли вершив Іиуй суд над домом Ахава, тоді він знайшов князів юдейських і синів братів Охозії, які служили Охозії, й умертвив їх». Можливо, сирійський цар Азаїл похваляється не тим, що особисто стратив обох царів, а що посприяв їх смерті. Перемога Азаїла в тій битві привела до загибелі тих, хто програв, нехай і від руки Іиуя, який захопив владу в Ізраїлі [70, с. 285].

Стела з посиланнями на «дім Давидів» з Тель-Дана є однією з найбільш захоплюючих археологічних знахідок як для дослідників, так і для широкого загалу. Фрагменти стели з написом уперше були прочитаними й перекладеними відомим ученим Йосипом Наві. Вони доводять, що біблійний цар Давид був реальною історичною постаттю, а не літературним персонажем, вигаданим редакторами Біблії. Стела, встановлена одним із найжорстокіших ворогів Ізраїлю більше ніж через сотню років після смерті Давида, визнає його засновником Юдейського царства, що є доказом існування легендарного царя, котрому Сирійське царство платило данину 60 років, тобто до царювання сина Соломона Ровоама I.

Стела Тель-Дана має 13 рядків, із яких у 9-му говориться так про царя Давида: «Царя Ізраїльського і я убив Ахазія сина Іорама царя Дому Давида, і я перетворив міста їх на руїни». Цей текст поки що є, можливо, єдиною згадкою про царя Давида, крім рядків Біблії. Стела в реконструйованому вигляді знаходиться в Ізраїльському музеї в Єрусалимі [70, с. 285].

Утім, історичний фон стели можна реконструювати наступним чином. У 841 р. до Р.Х. ізраїльський цар Іорам (852-841), син Ахава, хотів скористатися зміною династії в Сирійському царстві, у якому цар Бен-Хадад був убитий, а його вбивця Азаїл проголосив себе царем. Іорам, знаючи про слабкість арамеїв, захотів захопити в них місто Рамот-Галаадський. На допомогу запросив свого племінника, юдейського царя Охозію (843-841 рр.). Під час битви з Азаїлом Іорам був поранений

сирійцями й повернувся до міста Самарії, котре було його столицею. Сюди його відвідати приїхав племінник Охозія. Об'єднана армія ізраїльсько-юдейських царств була біля Рамоту-Галаадського, куди за покликом Божим прийшов пророк Єлїсей (3 Цар. 19: 16), і за його проханням один із учнів пророка, «син пророчий», у військовому таборі помазав на царя ізраїльського воєначальника Іиуя (841-814 pp.) [50, с. 263-264].

Іиуя підтримають воїни і проголошують царем, він за настановою пророка мав знищити царську сім'ю як прихильників та поширювачів культу Ваала, тому вбиває всю царську сім'ю Іорама та юдейського царя Охозію, котрий був також у той момент зі своїм дядьком. За короткий час Іиуї очищає Ізраїльське царством від ідолів, але він не відродив зв'язок із Єрусалимським храмом, скоріше, повернувся до культу «золотого тельця», котре запровадив перший цар Ізраїлю Іеровоам [50, с. 265].

Текст стели говорить, що двох царів убив сирійський цар Азаїл, тоді як біблійне повідомлення є протилежним. Але, очевидно, що Азаїл вважав себе переможцем двох царів, а царя Іиуя – своїм ставлеником. Однак це перше археологічне небіблійне свідчення про «дім Давида», і в Біблії цей вираз зустрічається досить часто, що було типовим для тогочасного царського світу. Наприклад, у сирійських й асирійських документах царі Ізраїльського царства називаються від засновника своєї династії «дом Омрі» чи «земля дому Омрі», бо династія Омрі правила 44 роки з 885 по 841 pp. до Р.Х. Подібні визначення можна зустріти при описі будь-якого царства тогочасного Близького Сходу. І вираз «дім Давида» слід сприймати як назву держави й династії, котра в ньому правила від час завоювання царем Давидом «міста Давидового», тобто Єрусалиму [70, с. 286].

Наступним археологічною пам'яткою, яка свідчить про реальність існування й царювання Давида та його династії, є «Стела моавитського царя Меші». Вона не містить прямих свідчень про царя Давида, та в тексті цієї стели є ім'я, котре розшифровується не інакше, як тільки ім'я царя «Давида».

Стела царя Меша, відома ще як «Моавитський камінь», – це чорний базальтовий артефакт, написаний і зроблений у середині IX ст. до Р. Х. від імені Моавського царя Меша. Біблійний варіант імені – Меса: «Меса, цар Моавитський, був багатий на худобу і посилав цареві Ізраїльському по сто тисяч овець і по сто тисяч необстрижених баранів» (4 Цар. 3: 4). Текст стели розповідає про перемоги царя Меші над Ізраїльським царством після постання моавитян, коли помер ізраїльський цар Ахав (872-852 pp.). Тому моавський цар Меша (Меса) говорить, як йому вдалося звільнитися від рабства Ізраїльського царства, котрим керувала династія Омрі (885-841 pp.) (4 Цар. 1: 1; 3: 4-27) [46, с. 195].

Стела була виявлена ельзаським священиком Ф. А. Клайном у серпні 1868 року в Дібані (біблійний Дівон, столиця Моава) на території сучасної Йорданії. Через рік після цього місцеві араби, які почули, що стелу відвезуть до Європи з метою дослідження, розбили її на безліч фрагментів. На щастя, французький сходознавець Шарль Симон Клермон-Ганно (1846-1923 pp.) до цього зробив зі стели паперовий зліпок (пап'є-маше), що дозволило пізніше зібрати й відновити значну частину артефакту. Розмір стели такий: висота - 124 см, ширина - 71 см. Верхні кути заокруглені. Має невелике звуження до верху. Нині перебуває в музеї Лувру в Парижі [46, с. 196].

Текст написаний моавською мовою й має більше 35 рядків, із яких перші 30 прекрасно збереглися, наступні за ними рядки представляють лише уривки фраз, і щонайменше дві заключні рядки повністю втрачені. Напис виконаний однією з форм фінікійського алфавіту, проте має свої особливості. У цьому тексті зустрічається декілька разів ім'я «Дайвон», котре на древньому івриті прочитується як «Давид», про якого цар Меші говорить, що той зруйнував його міста, заволодів ними, а потім їх відбудував для свого царювання. Навіть згадується про «палац Давида», котрий Меша перетворив на свою резиденцію і став жити в ньому [46, с. 197].

Якщо порівняти це повідомлення в Стелі моавського царя Меші з історичними повідомленнями Біблії та Йосифа Флавія, то ніхто, крім Давида, із ізраїльських царів до вавилонського полону не підкорював плем'я моавитян. Їх царство завоював тільки цар Давид, який згідно із біблійною історією (1 Пар. 26: 32) поставив керувати ними 2700 левітів, щоб релігійно їх асимілювати з ізраїльським народом [41, с. 137].

Але моавитяни так і не змогли до кінця прийняти віру Закон Мойсея в тогочасній традиції, тобто до побудови Єрусалимського храму. Взамін вони побудували свій жертовник у місті Кемош, який згадується в тексті стели. Ці жертовники ізраїльтяни за царя Давида двічі знищували (1 Пар. 11: 22), тому коли Меша переміг ізраїльське військо, то пограбував землі коліна Гада та Рувима і як трофей забрав їх жертовник в Атароті, котрий вони спорудили для всепалення. Потім цей жертовник після розпаду Ізраїльського царства став язичницьким капищем, але в стелі він називається «жертovníком Давида», бо цар Давид дозволив його спорудити для йорданських колін [55, с. 102].

Звичайно, що за відсутності прямих свідчень це лише здогадки, але дуже цікавим для роздумування й аналогій є 31-ша фраза стели: «А в Хоронаїмі жив Дім Даудо...сказав мені Кемош: «Зійди та воюй з Хоронаїмом». Я зійшов та воював з цим містом, узяв його. І повернув його в Кемош у дні мої». Згадка про Херонаїм у Моавській землі вказує на те, що лише цар Давид завоював моавитян, і його династія тривалий час контролювала цю територію до повстання Меші. Можливо, у цьому тексті розповідається про війни Меси з царями Ізраїльського царства та Юдейського царства (2 Цар. 3: 4-27). Ізраїльський цар Іорам (852-841 рр.), щоб придушити повстання Меші, звернувся за допомогою до юдейського царя Іосафата (870-848 рр.). Разом вони уклали військовий союз, до якого вступили ідемеї. Коаліція почала наступ на моавитян з півдня, де був район Хоронаїм, тому їм вдалося оточити царя Мешу, але союзники його не перемогли. Вони відступили. Можливо, внутрішні чвари між ними призвели до їх поразки і перемоги моавського царя. Моавське царство,

відновлене повстанням Меси, проіснувало до 586 р., потім було завойоване халдеями [18, с. 234-235].

Іще одним археологічним свідченням про царювання Давида та процвітання його держави протягом X ст. до Р.Х. – Ізраїльського царства, є надпис на стіні храму богу Амону в Карнаці (Єгипет). Напис датується епохою фараона Шешонка I, котрий у 926 р. здійснив похід до Палестини і відвоював місто Гезер в ізраїльського царя Іеровоама, сина Соломона і внука царя Давида. І в тексті напису фараон говорить, що розбив юдеїв на «нагір'ях Давида», тобто вказується висота, на якій стояли міста, побудовані царем Давидом, серед них – Гезера, Хацор, Мегіддо. Тому дана фраза співвідноситься вченими із постаттю царя ізраїльського Давида, у державі якого ці міста захищали західні кордони царства [18, с. 236].

Особливим доказом історичності життя й правління царя Давида в Ізраїльському царстві є археологічні відкриття при розкопках фортеці Хірбет-Кейфа. У перекладі з івриту ця назва означає «руїни Кейафи», що вказує на важливість історичного відкриття фортеці, котра розташовується у графічному центрі Палестини, де сполучаються дороги між Єрусалимом та Хевроном і Юдейським нагір'ям. Тому це місце було важливим комунікативним центром стародавнього Ізраїлю біблійних дохристиянських часів, адже розташовувалося за 35 кілометрів на схід від Єрусалиму [70, с. 357].

У часи царя Давида і Саула тут був кордон, який розділяв територію Ізраїлю та филистимлян, тому в цьому місці відбувалися значні військові сутички, що й показали цінні археологічні знахідки. Археологічні розкопки тут почали проводитися з 2005 р. під керівництвом сходознавців Йосефа Гаркінфеля та Саар Ганора. Знайдені артефакти вони датували 1050-970 рр. до Р.Х., інші викопні знахідки, як показав вуглецевий аналіз, слід датувати періодом між 1050-915 рр. до Р.Х. Потім, на думку дослідників, це місто-фортеця була зруйнована, точніше спалена, у результаті військового протистояння. Але, без сумніву, вона належить до будівництва часів царя Давида, бо все вказує, що це був важливий

адміністративний центр, побудований за чітким планом, а в його будівлях розташовувалися головні державні установи: архів, скарбниця, військовий штаб і палац-резиденція царя [70, с. 359-360].

Площа будівель займала майже 2,5 гектари, була оточена 700-метровою стіною, зі всіх боків зі спостережними баштами. Система будівництва складалася з великих витесаних каменів вагою до 8 тон, загальна площа всього комплексу, оточена стіною, сягає 1000 м². Фундаменти всіх будівель та уламки кам'яних матеріалів датуються X ст. до Р. Х. Можливо, палац був резиденцією Давида, а склад забезпечував царський двір усім необхідним. У приміщеннях палацу знайдені металеві, керамічні й кам'яні артефакти, а також предмети розкоші, виготовлені в Єгипті, Сирії, Аравії та інших регіонів Сходу [70, с. 360-361].

При розкопках було виявлено спеціальний глиняний посуд для зберігання податків (приблизно 500 глечиків), ознаки матеріалів для фіксації та записів надходжень та видатків до державної скарбниці. Чисельність населення, котра тут могла працювати й проживати, оцінюється по різному – від 500-600 осіб або від 500-2000 тисяч.

Система будівництва була характерною для тогочасного античного східного світу, найбільш схожою до ханаанського стилю будівництва. Рештки побутового життя вказують на великі запозичення від филистимлян, особливо це уламки залізних предметів, кольорових металів, кераміки, дерев'яних чи кам'яних виробів [91].

Такий будівельний комплекс показує, що тут була розташована державна адміністрація, котра посилено охоронялася й для царя та уряду була ідеальним захистом у випадку конфліктів у державі. Такі грандіозні споруди ніхто, крім царя Давида, не міг побудувати, адже їх призначення є суто державним та військовим – для укріплення влади. А решки відкопаних артефактів говорять про серйозний характер організації та централізованого управління, котре, крім царя Давида, ніхто на той час не міг здійснити в ізраїльському народі.

Отже, історичність царя Давида в сучасній орієнталістиці чи сходознавстві не піддається сумніву. Але біблійні свідчення є дуже незначні, ще менш про царя Давида відомо з археологічних відкриттів, котрі тільки при ґрунтовному аналізі й порівнянні вказують на нього як справжню історичну постать. На цій підставі на даний час наявні дві теорії історичного царя Давида: перша вказує, що цар Давид був царем Ізраїльського царства, проте за його правління воно не було єдиним і не могло претендувати на роль близькосхідної імперії; за другою теорією, Давид і Соломон – це два різних монархи, котрі правили окремо: Давид – у Хевроні, Соломон – у Єрусалимі [91].

Загальноприйнятою є концепція, що цар Давид був царем Ізраїльського царства, незалежно від його політичної форми, і заснував царську династію під назвою «дім Давида», котра керувала невеликим царством у Палестині на межі X-V ст. до Р.Х.

Отже, це археологічне свідчення показує, що цар Давид став засновником династії – «домом Давида», єдиного Ізраїльського царства, котрим після нього керував Соломон. Потім, після розпаду Ізраїльського царства, династія Давида царювала тільки в Юдейському царстві до зруйнування Першого Єрусалимського храму вавилонянами в 586 р. до Р.Х.

Навіть під час державних переворотів у Юдейському царстві законність династії Давида не ставилася під сумнів. За всю історію існування Юдейського царства, під час убивства царя Іоаса (835-796 рр.) чи після убивства царя Амазії (796-790 рр.), змовники не забажали поставити царем нікого, крім царя з династії Давида. А ось в Ізраїльському царстві склалася протилежна ситуація, так як династія Давида була перервана. У часи після вавилонського полону два перші насмішники Юдеї, поставлені персами, були за походженням з роду царя Давида – Шенацарор (1 Пар. 3: 18) і Зоровавель [54, с. 110].

Отже, за царювання Давида зародилася ідея, котра остаточно сформувалася за царя Соломона та інших царів Юдейських, що династія

царя Давида є непорушною згідно із «Завітом Сіону». Ця ідея розкрита в історичних книгах Старого Завіту, а особливо у Псалмах. Коротко її сенс можна виразити так: Бог уклав з Давидом договір, згідно з яким династія Давида правитиме народом Ізраїлю вічно, а столиця Давида – Єрусалим – буде навіки-віків святим містом, єдиною обителлю самого Бога (Пс. 89: 4-5, 29-30, 34-38; 132: 13-14, 17). Поняття «Завіт Сіону» – це клятва, дана Богом Давиду про нерозривний зв'язок між домом Давидовим і Єрусалимом. Завіт стане основою месіанізму: праведний цар-визволитель запанує в Єрусалимі й буде походити з династії царя Давида. Ця ідея простежується практично у всіх старозавітних месіанських пророцтвах, наприклад, у пророка Ісаї (Іс. 11-12). Навіть Єремія безжально викривав останніх царів династії Давида і пророкував розгром царства й руйнування храму, але не уявляв собі відновлення царства та храму без відновлення царського роду Давида (Єр. 33: 15-18) [54, с. 111].

Після розколу єдиного Ізраїльського царства династія, заснована Давидом, залишалася на престолі Юдеї понад 400 років, аж до руйнування Першого храму в 586 р. до Р.Х. У той час у північному Ізраїльському царстві династії змінювалися одна за одною, і через 200 років після розколу вигнані десять колін розчинилися серед інших народів. Віра у відновлення династії Давида послужила одним із факторів збереження єврейського народу у вигнанні. Образ Давида став у століттях ідеалом праведного царя, уособленням минулої величі народу й символом надії на його відродження в майбутньому. Біблійна старозавітна есхатологія пов'язана з відродженням месіанського царства Давида через воцаріння його найкращого нащадка, котрий перевершить подвиг свого предка. І традиції родоводу Ісуса Христа як Месії засновані на переказах про попередніх і минулих нащадків царя Давида, включно до боговтілення Спасителя, Сина Божого (Мф. 1: 1-17; Лук. 3: 23-31).

ВИСНОВКИ

Цар Давид є найцікавішою історичною постаттю світової стародавньої історії та біблійної історії старозавітної церкви. Він зміг здійснити те, що не вдалося важкою працею зробити пророку Мойсею, Ісусу Навину, Самуїлу, – об'єднав дванадцять колін Ізраїлю, заклавши всі необхідні умови для їх спільного існування. Книги Священного Писання Старого Завіту розповідають про царя Давида не менш глибоко, як про життя пророка Мойсея. Біблія характеризує його як складну й могутню особистість, котра наділена суперечливими рисами: скромний, але переконаний у своєму великому покликанні, ніжний і жорстокий, пастух і воїн, поет-псалмоспівець і дипломат, музикант і полководець, схильний до пристрастей і мирських прагнень грішник, але й глибоко релігійний праведник, відданий Богу, котрий щиро розкаюється у своїх гріхах.

Ці всі риси особистості простежуються протягом усього життя царя-пророка Давида: від початку його історії після перемоги велетня Голіафа до останніх днів царського життя, коли він зупинив черговий розбрат народу і обрав справжнього царя Ізраїлю, свого сина Соломона.

Отже, дослідивши життя та діяльність царя-пророка Давида, другого царя старозавітного ізраїльського народу, на основі тлумачення текстів Священного Писання й наукових відкриттів у сучасній біблійній археології, необхідно вказати на такі концептуальні положення:

1. Цар Давид зміг за своє сорокарічне правління перетворити Ізраїльське царство на одну із могутніх держав тогочасного Близького Сходу. Це стало можливим завдяки багатьом факторам та історичним соціальним можливостям, однак, найбільший вплив на розвиток подій мала сильна особистість Давида, про що буде підсумовано пізніше. Сила і могутність особистості царя Давида виявилися в його жертвній вірі та служінні Богові. Саме з віри в Бога почалася його військова кар'єра в армії царя Саула та подальше зростання як лідера й народного героя-вождя. Тому цар Давид поєднав у собі властивості глибоко віруючої людини з твердими моральними і духовними поглядами на життя та з талантом бути

майстерним організатором, тобто умінням бачити в людях їх винятковість та правильно її застосовувати.

2. Другою причиною політичного піднесення Ізраїльського царства була тогочасна політична ситуація на Близькому Сході. XII-X століття до Р.Х. є періодом політичної кризи східних античних імперії, котрі були організовані в географічному просторі, що давав потенціал для цивілізаційного розвитку. На час правління царя Давида жодна із древніх цивілізацій-імперій про себе не заявляла. Єгипетська, вавилонська, сирійська та хетська народності переживали період культурного занепаду й політичної нестабільності, що сприяло організаційному розвитку Ізраїльського царства та його територіальному збільшенню під керівництвом царя Давида. Дехто з дослідників, на основі такої підстави, припускає, що цар Давид створив Ізраїльську державу у формі міні-імперії. З огляду на політичну географію цієї держави, територія Ізраїльського царства Давида була невеликою, він її збільшив лише частково, але всі навколишні народи, котрі проживали на межі з Ізраїльським царством, політично й економічно залежали від влади царя Давида.

3. Великою заслугою царя Давида в цьому процесі є ліквідація небезпеки з боку ворогів ізраїльського народу – филистимлян, хананеїв, моавитян, ідумеїв тощо. Завдяки боротьбі із зовнішнім ворогом ізраїльські коліна об'єдналися в єдиний народ, але етнічні відокремлення так і не були ліквідовані. Саме тому влада царя Давида ґрунтувалася на коліні Юди, котре було відданими, ніколи не зраджувало своєму царю, бо цар був вихідцем із цього племені, а вся військова могутність залежала від чисельності цього племені. Це вказує на те, що держава, побудована царем Давидом, була зразком східної деспотичної військової монархії, у якій армія посідала центральне місце, а цар цієї держави за допомогою армії наділяв себе необмеженою владою.

4. Деспотизм царя Давида не потрібно вважати абсолютним чинником у його владі. Він лише раз його проявив через гріх з Вірсавією, за що був викритий пророком Нафаном і спокутував із покайням, а пізніше –

війною зі своїм сином Авессаломом. Давид у владі проявляв не політичний деспотизм, а вольову ініціативність. Ця ключова риса допомогла йому в розбудові держави Ізраїлю та в об'єднанні колін через єдину віру і виконання завіту з Богом, що виразилося в завоюванні Єрусалиму, котрий став не тільки політичною столицею, а релігійним центром народу. Давида визнано справжнім Помазаником Божим і вибраним Богом царем. У такий спосіб цар поширював відповідальність народу за виконання завіту з Богом на всі коліна Ізраїлю, подаючи особистий приклад віруючого монарха. Віра і духовний стан царя Давида найкраще виражені в його псалмах, через написання яких він демонстрував дію благодаті Божої у своєму житті.

Так, псалми є безцінним спадком царя Давида, адже вони ставлять його в один ряд з біблійними старозавітними пророками. Псалми Давидові являють собою приклад найбільш зворушливих та піднесених молитовних думок людини, котра надіється на Бога, молиться Богу та шукає Його, спілкується із Господом. І в Священному Писанні святий цар і пророк Давид прообразує Господа Ісуса Христа, точніше царство Давида – це символ Церкви Христової. Пам'ять про нього ніколи не припинялася в нащадків, і саме Божественне Одкровення багаторазово вказує на нього як на обраного Богом помазанника, від імені якого мав народитися й народився тілесно Спаситель світу Господь Ісус Христос.

5. Головною причиною успішного царського правління Давида була його особиста індивідуальність, котра виявляється в генетиці його походження – він не був царського роду. Давид до помазання на царя був пастухом, але усвідомив себе царем, справжнім царем, що і виражав на всіх етапах свого життя. Він був сміливий, відважний, ініціативний, милосердний, умів мислити на глобальному та локальному рівнях, що виявлялося в прийнятті Давидом правильних стратегічних рішень. І головним мотивом його політичного успіху було вміння визнавати свої помилки – гріхи, і за них просити прощення і в Бога, і в народу, котрим Давид керував як цар. Давид не тримав зла на своїх ворогів, простив Саулу його ненависть, терпеливо й сміливо виніс усі випробування, тому

прославлення й піднесення його до царського достоїнства порівнюють з прообразом месіанського служіння Господа Ісуса Христа. І це визначило його роль в історії спасіння Богом світу, про що дізнаємося з книг Священного Писання, та у світовій історії людства, що стає відомим завдяки історичним фактам, які з'являються в процесі досліджень з-під землі, доводячи правдивість біблійних подій.

Цар Давид жив у давні часи, в епоху Старого Завіту, і, власне, він діяв і чинив часто так, як належало діяти будь-якому тогочасному правителю стародавнього Близького Сходу. Він був воїном і державним мужем, дбав про добробут підданих та розширення кордонів свого царства. Тому постать благочестивого давньоєврейського царя, звісно, у моральному плані стоїть вище за інших відомих з історії правителів та державотворців.

Отже, історія життя та пророчої діяльності царя Давида – це приклад пізнання Бога людиною, котра живе у світі спокус і земних благ і, долаючи наслідки свого персонального гріхопадіння, наближається до єдності життя з Богом. У цьому значенні цар-пророк Давид є ідеальним прикладом людського життя, адже він відчув і пізнав усі блага земного життя, але залишився рівним Богові, за що став прабатьком Спасителя світу Господа Ісуса Христа, тому в Євангеліях Ісуса Христа часто називали «Сино́м Дави́да».

У світовій історії образ царя Давида як Божого Помазаника є прикладом для всіх сучасних і минулих монархів світу. Кожна царська династія, починаючи від королівських родів Великої Британії до династії Рюриковичів й Романовичів, українських гетьманів, переймала на себе образ царя Давида.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ

1. Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту із мови давньоєврейської й грецької на українську наново перекладена Іваном Огієнком (митрополит Іларіон). Ювілейне видання з нагоди тисячоліття християнства в Україні. – 988-1988. – 1528 с.
2. Біблія : Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту. Пер. Патріарха Філарета (Денисенка). – К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. – 1416 с.
3. Иосиф Флавий. Иудейские древности: в 2 т. Пер. с греч. Г. Г. Генкеля – М.: «Издательство АСТ»; Ладомир, 2003. – Т. 1. – 784 с.
4. Иосиф Флавий. Иудейские древности : в 2 т. Пер. с греч. Г. Г. Генкеля. – М.: «Издательство АСТ»; Ладомир, 2003. – Т. 2. – 420 с.

ЛІТЕРАТУРА

5. Аккерман Д.А. Любовь в истории. Пер. с англ. Е. Бабаевой. Ларю Дж. Секс в Библии. Пер. с англ. А. Блейз. – М.: КРОН-ПРЕСС, 1995. – 464с.
6. Анати Эм. Палестина до древних євреїв. Пер. с англ. А.Б. Давыдовой. – М.: ЗЛО Центрполиграф, 2007. – 368 с.
7. Беляев Л.А., Мерперт Н.Я. От библейский древностей к христианским. Очерки археологии эпохи формирования иудаизма и христианства. – М.: Институт Философии, теологии и Истории св. Фомы, 2007. – 391 с.
8. Богородский Я.А. Еврейские цари. – Казань: Центральная типография, 1906. –VIII+383 с.
9. Богоявленский И. Я., прот. Значение Иерусалимского храма в ветхозаветной истории еврейского народа. – Петроград: Типография М. Меркушева, 1915. – X+202 с.
10. Бошан П. Пятьдесят библейских портретов. – 2005. – 280 с.
11. Варлаам (Горохов), иером. Историко-археологический контекст времени правления древнеизраильского царя Давида // Христианское чтение. Научно-богословский журнал. – СПб.: Санкт-Петербургская православная духовная академия, 2011. – №5 2011. Специальный выпуск - Библейская археология. – С. 96-110.
12. Василядис Н. Библия и археология. Пер. с новогреч. – Свято-Троїцька Сергієва Лавра, 2003. – 416 с.
13. Введенский Д.И. Сокровища ветхозаветного храма. (Библейско-историческая справка). – Сергиев Посад: Типография Свято-Троїцької Сергієвої Лаври, 1911. – 16 с.
14. Введенский Д. И., проф. Учение Ветхого Завета о грехе. – Свято-Троїцька Сергієва Лавра: Собственная Типография, 1990. – II+222+18 с.

15. Великие сражения Библейских времен 1400 г. до н.э. – 73 г н.э. Догерти М., Хэскью М., Джестайс Ф., Райс Р. Пер. с англ. А. Колина. – М.: Эксмо, 2009. – 224 с.
16. Вениамин (Пушкарь), архиеп. Священная Библейская история. Часть 1. Ветхий Завет. Часть 2. Новый Завет. – Санкт-Петербург – Владивосток, 2008. – 734 с.
17. Ветхозаветное богослужение // Православная энциклопедия. Под ред. Патр. Моск. и всея Руси Алексия II. Том VIII: вероучение-Владими́ро-Волы́нская епархия. – М.: Церковно-научный центр «Православная Энциклопедия», 2004. – С. 59-66.
18. Воробьев С. Библия – история – археология. Ветхий Завет в контексте исторических и археологических открытий. – М.: ПЛАНЕТА, 2015. – 560 с.
19. Вудвард Д. По страницам Священного Писания: в 3 т. – СПб.: Христианское общество «Библия для всех», 1994. – Т. 1: Пятикнижие; Исторические книги. – 304 с.
20. Геллей Г. Библейский справочник. Пер. с англ. – СПб.: Христианское общество «Библия для всех», 2002. – 888 с.
21. Горохов А.А. Древний Израиль второй половины XI–X вв. до н.э.: становление и развитие объединённой монархии. Дисер. кандидата исторических наук. Специальность: 07.00.03 – Всеобщая история (История Древнего мира). – Тобольск, 2017. – 296 с.
22. Григорьева Е. Царь Давид и вся кротость его. – М.: СТОГНА : МОК-ЦЕНТР, 2001. – 22 с.
23. Грилихес Л. прот., Ткаченко А.А., Петров А.Е., Лукашевич А.А., Бейер Р. Царь Соломон. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1998. – 318 с.
24. Дебольский Г.С., прот. Установления Ветхозаветной Церкви и христианския, для которых первыя служили образами. – СПб.: Издание книгопродавца И. Л. Тузова, 1893. – 178+II с.
25. Денисов Л.И. Жизнь св. царя и пророка Давида, творца псалмов. Память в неделю по Рождестве Христове. С прил. Святоотеческого толкования первого псалма. – М.: Типография Е. Коновалова и К., 1915. – 48 с.
26. Деопик Д.В. Библейская археология и древнейшая история Святой Земли : учебное пособие. Православный Свято-Тихоновский гуманитарный университет, Исторический факультет, Кафедра Всеобщей истории. – М.: Издательство ПСТГУ, 2009. – 397 с.
27. Дрейн Д. Путеводитель по Ветхому Завету. Пер. с англ. Л. Сумм. – М. : Триада, 2007. – 464 с.
28. Ефремов О.П. Давид из Вифлеема : библейская история. – Кемерово : Кузбассвузиздат, 2008. – 267 с.
29. Журавлева И.А. Давид // Православная энциклопедия. Под ред. Патриарха Московского и всея Руси Алексия II. Том XIII: Григорий Палама – Даниель-Ропс. – М.: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2006. – С. 544-555.

30. Жигарев Е.С., Петухов В. И. Духовно-нравственный регресс в библейском изложении и его последствия (криминологический аспект). – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2006 (М.: Красный пролетарий). – 189 с.
31. Закон Божий: в 2 т. Автор-составитель Сергей Воробьев. – М.: Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 2009. – Т. 1 : Библейская история Ветхого Завета. – 352 с.
32. Кахилл Т. Холмы Иерусалима. Пер. с англ. В.В.Симонов. – СПб.: Издательство «Амфора», 2006. – 351 с.
33. Качан Э.Н. Уроки Ветхого Завета: Авраам, Моисей, Давид. – М.: Сибирская Благовонница, 2019. – 462 с.
34. Келлер В. Библия как история. Пер. с англ. А.Блейз. – М.: Крон-Пресс, 1998. – 471 с.
35. Ключарев Г.М. История ветхозаветного священства до заключения священного канона (второй половины 5 века до Рождества Христова). – Ставрополь, 1903. – 264+III с.
36. Копяткевич Т.А. Ветхозаветная Церковь. – М.: Сибирская Благовонница, 2016. – 299 с.
37. Липовский И.П. Библейский израиль: история двух народов. – СПб.: ИЦ «Гуманитарная академия», 2010. – 576 с.
38. Лопухин А. Библейская история при свете новейших исследований и открытий: Ветхий Завет: в 2 т. – СПб.: Издание книгопродавца И.Л. Тузова, 1889. – Т. 1: От сотворения мира до пророка Самуила. – 1889. – XXXII+1000 с.
39. Лопухин А. Библейская история при свете новейших исследований и открытий: Ветхий Завет: в 2 т. – СПб.: Издание книгопродавца И.Л. Тузова, 1889. – Т. 2: От пророка Самуила до Рождества Христова. – 1890. – XXXVII+1042 с.
40. Люкимсон П. Царь Соломон. – М.: Молодая гвардия, 2012. – 316 с.
41. Мазар А. Археология библейской земли. В 2-х книгах. Пер. с англ. д-р Е. Штейнер. Ред. И.Фумбарова, науч. ред. Ш.Коляков. – Иерусалим: «БИБЛИОТЕКА АЛИЯ», 1996. – Книга I. – 278 с.
42. Мазар А. Археология библейской земли. В 2-х книгах. Пер. с англ. д-р Е. Штейнер. Ред. И.Фумбарова, науч. ред. Ш.Коляков. – Иерусалим: «БИБЛИОТЕКА АЛИЯ», 1996. – Книга II. – 282 с.
43. Мень А. Ветхозаветные пророки. (Библейские пророки от Амоса до Рестаурации. VIII-IV в. до н.э.). – Ленинград: Совместное издание общества «Библиотека Звезды» и ЛО издательства «Советский писатель», 1991. – 253 с.
44. Мень А., прот. Исагогика: Курс по изучению Священного Писания. Ветхий Завет. Ред. кол. свящ., Г. Чистяков, Р. Адамяни др. – М.: Фонд имени Александра Меня, 2003. – 640 с.
45. Мень А. В. История религии: В поисках Пути, Истины и Жизни. В 7 т. – М.: СП «Слово», 1991. – Т. 2: Магизм и Единобожие: Религиозный путь человечества до эпохи великих Учителей. – 462 с.

46. Мерперт Н. Очерки археологии библейских стран. – М.: Библейско-богословский институт святого апостола Андрея, 2000. – 337 с.
47. Миролюбов А. Быт еврейских царей // Еврейские цари и первосвященники: жизнь, быт и нравы : сборник статей отечественных историков. Сост. А.Р. Андреев. – М. : Крафт +, 2007. – С. 6-83.
48. Миронович И.Ц. Лекции по Священной библейской истории Ветхого и Нового Заветов. – СПб.: Воскресение, 2013. – 1376 с.
49. Муретов М. Ветхозаветный храм : в 2 частях. – М.: Университетская Типография, 1890. – Часть первая : Внешний вид храма. – 505 с.
50. Нот М. История древнего Израиля. Пер. с немец. Ю.П. Вартанова. – СПб.: Дмитрий Булавин, 2014. – 496 с.
51. Нудельман Р. Библейская археология : научный подход к тайнам тысячелетий. – Рисотов н/Д : Феникс ; Краснодар Неоглори, 2008. – 640 с.
52. Олесницкий А.А., прот. Ветхозаветный храм в Иерусалиме. Православный Палестинский Сборник. Том V. Выпуск первый. – СПб.: Типография В. Киришбаума, 1889. – XXVI+339 с.
53. Олесницкий А., проф. Руководство к изучению Священного Писания по творениям святых отцов. – К.: Пролог, 2007. – 196 с.
54. От корня Иесеева: О родословии Господа нашего Иисуса Христа. Сост. Чубрик В.В., автор первой и второй частей книги Копяткевич Т.А. – М.: Сибирская Благовонница, 2015. – 380 с.
55. Пальмов М. Идолопоклонство у древних евреев. – СПб.: Скоропечатня и литография И.Ф. Пухира, 1987. – XII+XIV+418 с.
56. Покровский Ф. Я. Разделение еврейского царства на царства иудейское и израильское. – К.: Типография Г.Т. Корчак-Новицкаго, 1885. – IV+ 358 с.
57. Поснов М. Идея Завета Бога с израильским народом в Ветхом Завете. (Опыт богословско-философского обозрения истории израильского народа). – Богуслав: Лито-Типография А. М. Ленскаго, 1902. – 197 с.
58. Поснов М. Иудейство (К характеристике внутренней жизни еврейского народа в после-пленное время). – К.: Типография И.И. Горбунова, 1906. – II+267 с.
59. Протопопов В. Библейские ветхозаветные факты по толкованиям Святых Отцев и Учителей Церкви. – Казань: 1896. – 202 с.
60. Райт Дж. Э. Библейская археология. Пер. с англ. Чеха А. А. – СПб.: Издательство Олега Абышко, 2003. – 456 с.
61. Ренан Э. История израильского народа. Ред. и примеч. С. М. Дубнов С. Г. Лозинский И. З. Берлин. – М.: В. Шевчук, 2001. – 808 с.
62. Рижский М.И. Библейские пророки и библейские пророчества. – М.: Политиздат, 1987. – 368 с.
63. Сафранов В.А., Николаева Н.А. История Древнего Востока в Ветхом Завете. – М.: SPSL-«Русская панорама», 2003. – 424 с.
64. Свідеркувна А. Розмови про Біблію: Старий Завіт. Пер. з пол. Т. Різун. – Львів: Сувічадо, 2008. – 432 с.

65. Снигирев Р., прот. Библейская археология : учебное пособие для духовных школ. – М.: Издательство Московского Подворья Свято-Троицкой Сергиевой Лавры, 2007. – 576 с.
66. Скобелев М.А. О чем говорит Ветхий Завет. Священное Писание. – М.: Nikea, 2020. – 221 с.
67. Стеллецкий Н., свящ. Брак у древних евреев. – К. : Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1892. – II+392 с.
68. Тайны Библии. Научные открытия, находки, факты. Составила Е. Павлычева. – М.: Nikea; Радио ВЕРА. – 2019. – 278 с.
69. Тантлевский И.Р. История Израиля и Иудеи до разрушения Первого Храма. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2005. – 402 с.
70. Тантлевский И.Р. Царь Давид и его эпоха в Библии и истории. – СПб.: Издательство РХГА, 2016. – 407 с.
71. Терновский С.А. Земля Обетованная // Еврейские цари и первосвященники: жизнь, быт и нравы : сборник статей отечественных историков. Сост. А.Р. Андреев. – М. : Крафт +, 2007. – С. 213-279.
72. Терновский С. Праздник кущей у евреев. Речь, произнесенная в торжественном годовичном собрании Казанской духовной академии 8 ноября 1890 года. – Казань : Типография Имперского Университета, 1890. – 28 с.
73. Титов Г.И. История священства и левитства ветхозаветной церкви, от начала их установления при Моисее до основания церкви христовой, и отношение их к жречеству языческому: Библейско археологическое исследование свящ. Георгия Титова. – Тифлис: Типография главного управления наместника Кавказа, 1878. – 218+II с.
74. Титов Г., свящ. Полемика по вопросу о ветхозаветном священстве и сущности священнического служения вообще. – СПб.: Типография Глазунова, 1882. – 206 с.
75. Толковая Библия или комментарий на все книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета: в семи томах. Под редакцией проф. А.П. Лопухина. – М.: Дарь, 2008. – Т. 2: Исторические книги. – 1056 с.
76. Толковая Библия или комментарий на все книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета: в семи томах. Под редакцией проф. А.П. Лопухина. – М.: Дарь, 2008. – Т. 3: Исторические книги; Учительные книги. – 960 с.
77. Фаррар Ф. Соломон. Его жизнь и время. – Одесса: Надежда Спасения, 2005. – 240 с.
78. Фоменко К.И. Заметка о гробе царя Давида. – К.: Типография императорского университета св. Владимира, 1898. – 12 с.
79. Фрезер Дж.Дж. Фольклор в Ветхом Завете. Предисл. С.А. Токарева, пер. с англ. Д.Вольпина. – М.: Издательство политической литературы, 1989. – 543с.

80. Херцог Х., Гишон М. Библейские сражения. Пер. с англ. Т. Лисицыной. – М.: Издательство «АСТ»: «Астрель», 2005. – 319 с.
81. Хэдинг Дж. Божий дом и служение в нем. Современный взгляд на 1 и 2 Паралипоменон. Пер. с англ. С. Николенко, С. Денисюк. – Христианский благотворительный издательский фонд «Живое слово», 2001. – 317 с.
82. Циркин Ю. История библейских стран. – М.: «Издательство Астрель»; «Издательство АСТ»; «Транзиткнига», 2003. – 574 с.
83. Шифман И.Ш. Ветхий Завет и его мир: (Ветхий завет как памятник лит. и обществ. мысли Передней Азии). – М.: Политиздат, 1987. – 240 с.
84. Шульман Э. Последовательность событий в Библии. Перевод с иврита Д. Шульман-Эпельман. – Издательство Министерства Обороны Ministry of Defense – Publishing House Tel-Aviv rehov David Elazar 29, 1990 г. – 180 с.
85. Шульц С.Дж. Ветхий Завет говорит. Пер. с англ. – Библейская кафедра. – 415 с.
86. Штейнберг М. Евреи в войнах тысячелетий: Очерки военной истории еврейского народа. – М.: Мосты культуры; Иерусалим: Гешарим, 2004 (ППП Тип. Наука). – 555 с.
87. Экземплярский В. Библейское и святоотеческое учение о сущности священства. – К.: «Пролог», 2007. – 280 с.
88. Юнгеров П. Учение Ветхого Завета о бессмертии души и загробной жизни. – Казань: В университетской типографии, 1882. – XI+148 с.

САЙТИ ТА ЕЛЕКТРОННИ РЕСУРСИ

89. Давид [Электронный ресурс] // Электронная еврейская энциклопедия (ЭЭЭ) [Сайт] / БИБЛИЯ Герои и персонажи Давид. – Режим доступа: <https://eleven.co.il/bible/heroes-and-characters/11356/> (19.02.2020) – Название с экрана.
90. Давид, царь израильский [Электронный ресурс] // Еврейская энциклопедия Брокгауза и Ефрона [Сайт] / Источник: т. 6: Гадассий – Данте, стлб. 864-886. – Режим доступа: https://ru.wikisource.org/wiki/ЕЭБЕ/Давид,_царь_израильский (18.02.2020) – Название с экрана.
91. Десницкий А.С. Царь Давид между мифом и историей [Электронный ресурс] // Ориенталистика [Сайт] / Главная > Том 2, № 3 (2019) > Десницкий. – Режим доступа: <https://www.orientalistica.com/jour/article/view/103#/> (17.02.2020) – Название с экрана.
92. Лопухин А.П., проф. Государственное управление по законам Моисея [Электронный ресурс] // Православная энциклопедия «Азбука веры» [сайт] / Православная библиотека, профессор Александр Павлович Лопухин. – Режим доступа: <https://azbyka.ru/otechnik/Lopuhin/gosudarstvennoe-upravlenie-po-zakonom-moiseja/> (16.01.2020) – Название с экрана.
93. Лопухин А.П., проф. Государство и общество по законам Моисея [Электронный ресурс] // Православная энциклопедия «Азбука веры»

[сайт] / Православная библиотека, профессор Александр Павлович Лопухин. – Режим доступа: https://azbyka.ru/otechnik/books/original/15416/loruhin_ap-torah-state-society.pdf (16.01.2020) – Название с экрана

ДОДАТОК № 1

Карта Ізраїльського царства за правління царя Давида і Соломона, X ст. до Р.Х.

